

Кришталевий край

Дмитро Бузько

Дмитро БУЗЬКО

КРИШТАЛЕВИЙ КРАЙ

Науково-фантастичний роман

ПЕРЕМОГА

Фріц Грубер розігнув стомлену спину й випростався. Кров відхлинула од перевтомленої голови. В очах зарясніли цифри та формули, від яких тільки що одірвався молодий учений.

Він одчинив вікно й сперся на лутку, жадібно вдихаючи повітря осіннього світанку. Його легені жваво запрацювали, похапливо поновлюючи перегорілу кров. По всьому тілу розливалася втома, вимагаючи сну-відпочинку.

Тільки голова ще горіла. Як у лихоманці, ще тремтіла роздратована надмірним напруженням тонка мозкова тканина. Думки то летіли вихром, то раптом падали від втоми й кружляли, збляклі, знеможені...

Тоді Фріц звично напружував свою волю, і електричний струм проймав мозок... Ні, він не дасть утомі перемогти себе. Ще трохи, ще, може, година роботи, й тоді...

Фріц стримав себе. Хвилину, дві, три, п'ять хвилин пі про що не думати. Повний відпочинок. Тільки дихати повітрям, тільки дивитися на гори, — вони такі велично спокійні, так добре від них стомленій голові...

Нічна тиша відходила до узгір'я, де віками дрімали сиві велетні-гори, чіткі й неможливо легкі в кришталі повітря, ніби не справжні, ніби намальовані на синьому фарфорі неба тонким пензлем вигадливого художника.

В глибокій долині ще лежала сутінь. У місті де-не-де блимали ліхтарі. А сонце вже забарвлювало в рожеву емаль снігові верховини.

Бліда від перевтоми посмішка засвітилася на худорлявому обличчі молодого вченого. В його ясних сірих очах зайнялася радість. Та ось очі потемніли й стали глибші. Дотик одвічної краси життя надав думкам нової сили. Вони завирували, як хвилі в морі. І, як хвилі, одна за одною, щораз вищі, щораз дужчі, щораз настирливіші, — помчали на скелі нерозв'язних завдань...

Фріц боявся ворухнутися, відчуваючи, що ось-ось він досягне своєї заповітної мети. Йому не треба було писати своїх формул. Він їх уже настільки добре знав, що тепер вони самі викреслювалися в уяві так чітко й виразно, що Фріц їх майже бачив фізично. Прозора плівка простяглася перед його очима. Крізь неї маячили далекі рожеві гори. А на них незрима рука писала формули. Такі сміливі... Фріц ніколи не думав, що він отак, цілком несподівано, розв'яже проблему.

І коли рожеву емаль на снігових вершинах заступило золоте проміння сонця, що

нарешті визирнуло з-за обрію, Фріц в екстазі простяг до величних гір свої руки.

— Є! Знайшов! — шепотів він.

Але йому здавалося, що його голос могутньою сурмою гримить на весь світ, що луною озиваються гори й долини, що навкруги звучить чудова пісня — пісня його перемоги.

Це була хвилина. А може, й година. Велика радість спалила час. Велика радість спалила і рештки сил. Фріц непевним кроком відійшов од вікна. Що ж, тепер він може відпочити. Хитаючись, як п'яний, він підійшов до ліжка і, мов підрізаний колос, упав, не роздягаючись, на постіль.

За хвилину він уже міцно спав. Рівно дихали груди назустріч ранковому вітерцю, що горобцем впурхнув до кімнати крізь вікно, пустотливо граючи клаптиками паперу на столі. На обличчі вченого, блідому від втоми, і уві сні світилася щаслива посмішка перемоги.

ІСТОТА ЗІ СТОРІНОК "ФАУСТА"

Фрау Надель звичним рухом нахилилася, щоб узяти Фріцові черевики коло дверей його кімнати. Акуратно щовечора він їх виставляв, за звичаєм, і господиня їх чистила. Мацнувши порожнечу, фрау Надель здивовано випросталася. Її біляві брови полізли на лоба, на якому розтягнута вічною турботою шкіра зібралася гармонійкою. У безбарвних, колись синіх очах фрау Надель застигло німе запитання. Що ж воно сталося? Пан Грубер не міг так рано вийти з дому та ще й у нечищених черевиках. Невже ж він ще й досі не приходив?

І раптом тепла посмішка лягла на сухі вуста фрау Надель. Від тої посмішки помолодшало її змучене роками обличчя. У сутінках коридора вона могла здатися зараз такою, як була колись, — ніжною, білявою фрейлейн, наївною і принадною, як кондитерський пиріжок...

"О молодість!" — солодко й журно зітхнула фрау Надель.

Так, безперечно, так. Учора ввечері вона бачила, як пан Грубер з своєю нареченою Маргаритою Клейнмюнцлі заходили до кав'ярні, де вони, безперечно, їли тістечка, пили смачну каву з вершками на ванілі й цукрі, слухали музику, потім шепотіли й цілувалися до світанку в міському парку... О молодість! Таємниче шелестіли віти дерев; на доріжці, ніби величезний павук, біг кудись всохлий листок; десь далеко на головній алеї шарудів гравій під ногами перехожих... О молодість! Після того, на світанку, вони, певне, поїхали на Ютліберг зустрічати сонце й цілуватися в його першому промінні... О молодість!

Але ж — леле! — фрау Надель глибоко помилялася. Це могла б цілком щиро засвідчити Маргарита Клейнмюнцлі. Так, безперечно, вони вдвох з нареченим у кав'ярні "Альпійська троянда" слухали музику, та рівно о дев'ятій годині Фріц Грубер спочатку заклопотано покрутився на місці, а потім ніяковіючи сказав:

— Моя люба Гретхен! Ти пробач, але ж мені треба йти додому працювати...

Нічого не відказала на це Маргарита. Мовчав і Фріц, уболіваючи за свою нечемність з нареченою... О, як журно тоді грав оркестр на естраді кав'ярні

"Альпійська троянда"! Плакала віолончель, ридали скрипки, й такі сумні, як на цвинтарі, були айстри на столику перед ними.

— Ну, що ж. Як треба, то треба, — стиха вимовила нарешті Маргарита, підводячись.

— Ти ж розумієш, моя люба, — похапливо, сухим від хвилювання голосом казав Фріц, — ти ж розумієш: від моєї роботи залежить наше майбутнє. Ми будемо багаті, як Ротшільд, коли я зроблю цей винахід...

Він іще щось казав. Маргарита слухала наполовину, бо вже все давно знала. Вже більше року її наречений розповідав їй про свої мрії. Дівчина їм мало вірила, бо те щастя, якого сподівався Фріц, було неймовірне, — казка, а не дійсність. Однак — молодість. Серце дівчини вабили мрії її нареченого.

Була тепла-тепла осіння ніч. Пахло вологою й пожовклим листям. Вони йшли тихо вулицею...

— В парку тепер гарно, — зітхнула Маргарита.

Фріц відчув, що його обличчя палає. Він чудово зрозумів, що хотіла сказати Маргарита. На хвилинку хитнулася завіса формул та цифр, що нею відгородив себе Фріц од життя. Відмовити дівчині в такій справі, як любе воркування в затишному куточку міського парку? Та це ж зрада молодості... І щоб урятувати себе від спокуси, Фріц набрався духу й рішуче вимовив:

— Якщо хочеш, Гретхен, то я можу завтра піти з тобою до кірхи...

О, з якою гарячою вдячністю пригорнулася Маргарита до свого нареченого! Вона розуміла всю велич тієї жертви, що її приносив коханий. Він же був запеклий безбожник. Скільки перламутрових сліз печалі пролила з цього приводу Гретхен, скільки ніжних, як пелюстки троянд, благань адресувала вона своєму коханому, прохаючи хоч про людське око піти з нею до кірхи, як це роблять усі закохані хлопці й дівчата її, крамарівни, кола (батько Маргарити мав невеличку крамницю капелюшків). І все марно. Її коханий був непохитний, мов скеля. А тепер раптом сам запропонував піти з нею до кірхи. Що це з ним? Певне, кохання перемогло його впертість...

Гордощі переповнили серце Маргарити. Вона нічого не казала, тільки тулилася до свого нареченого, що дбайливо вів її під руку. Лише на східцях свого дому, — вони жили в одному будинку, але на різних поверхах, — коли вони стояли, прощаючись, Маргарита глянула на чорне вікно, в якому тремтіла ясна зоря, і, не втерпівши, знову сказала:

— А гарно тепер у парку...

Фріц, боронячись від спокуси, похапливо поцілував її і побіг східцями вгору до своєї квартири...

Отак воно було вчора, а не так, як це уявляла собі фрау Надель...

Маргарита, згадуючи це зараз, уранці, сумно похнюпилася. Білява голівка дівчини потрапила в сніп золотого вранішнього проміння, й на розкішному хвилястому волоссі спалахнула справжня золота пожежа. Дівочий сум розвіявся. Фріц кохає її, вона кохає Фріца. Фріц зробить свій винахід, і вони одружаться. Ну, через півроку, ну, через рік... Нічого, можна почекати. Батько й мати привчили Маргариту до терпіння. Таке життя,

що треба терпіти... Все тяжче воно стає. Якщо Фріц не закінчить свого винаходу або не знайде собі на якомусь заводі посади, а це тепер ще тяжче, ніж зробити винахід, то з чого вони житимуть? Бо ж зараз хоч Фріц і дуже здібний учений, і скрізь, навіть у закордонній пресі, відгукнулися на його хімічні дослідження скла, — але він так мало заробляє, що йому самому ледве вистачає на життя. Як же буде, коли вони одружаться? Маргарита майже нічого не може заробити. Батько й мати готували її лише до того, щоб вона була зразковою дружиною свого чоловіка. Правда, вона вміє добре шити. Навіть навчилася робити жіночі капелюшки. Та кому це потрібно тепер, коли найкращі майстри без роботи?

Турбота зібрала зморшки на ніжному дівочому лобі. Леле! Не так багато років мине, і стане він такий самісінький, як у фрау Надель. Але ж поки що — молодість, золотий ранок сонячного, теплого осіннього дня...

Маргарита весело підвела голівку, збираючись далі розчісувати пишне волосся, і вп'яла свої волошкові очі в люстро. Звідти на неї глянуло обличчя лялечки. Маргарита йому щасливо посміхнулася. Дівчина знала, що вона гарна. А те, що обличчя в неї таке, як у ляльки, її аж ніяк не турбувало, бо іншої краси, крім лялькової, вона собі не уявляла й була певна, що її Фріц має такий самий смак, як вона.

За півгодини Маргарита вже вбралася, щоб іти до кірхи. На ній була дорога святкова сукня. Щоправда вона була старомодна — надто коротка. Та що поробиш! Уже другий рік крамниця старого Клейнмюнцлі давала такі малі прибутки, що годі було думати про нову сукню. Маргарита востаннє оглянула себе в люстрі. Мелодійний дзвін ратуші сповістив про пів на дев'яту ранку. Вже мав бути Фріц. Він завжди такий пунктуальний. Маргарита сіла до вікна. Зараз обережно дзвякне дзвоник, і вона почує батьків голос:

— А, пан Грубер! Доброго ранку!.. Прошу, прошу, заходьте. Я зараз покличу Маргариту.

Минуло п'ять хвилин, десять, п'ятнадцять. Тихо. Нікого, нічого... Чути лише, як у другій кімнаті шелестить батькова газета та часом зашкварчить його святкова люлька. Потім стало чути, як стукає в тривозі власне серце. Фріц завжди такий пунктуальний. Не може бути, щоб він спізнився. Певне, щось сталося...

Серце б'ється дедалі дужче. Його стукотіння сповнює тишу. В очах затьмарюється золоте сяйво погожого ранку. Все стає пустельно жовтим і мертвим...

Далі Маргарита не може терпіти. Вона зривається з місця й легким кроком — ноги самі несуть — біжить у коридор.

— Ти куди, Гретхен? — падає в тишу батьків голос.

— Я зараз, — відповідає Маргарита й більше нічого не може сказати, бо хвилювання перехоплює її голос.

Леленько, як кицька, біжить Маргарита східцями вгору. Білою айстрою, вчорашньою айстрою в кав'ярні, впадає їй в очі візитна картка, прибіта замість таблички на дверях Наделів. Крім картки, ще щось затримує увагу Маргарити. Першу мить вона не може зрозуміти, що ж це. Однак це "щось" притягує до себе очі. Це

черевики. Чому ж черевики аж за вихідними дверима? Це безглуздя страшенно вражає. Воно навіває жах своєю незрозумілістю. Жах цей котиться в грудях і підступає до горла. Дівчина щосили натискує дзвоник і не відриває пальця від кнопки. Довгий дзвінок трохи заспокоює. Від похапливого шарудіння пантофлів за дверима стає ще легше. І коли фрау Надель з'являється здивована, навіть трохи перелякана на порозі, Маргарита вже здатна досить спокійно спитати її:

— Фрау Надель! Скажіть, ради бога, що це сталося з паном Грубером і чому ви його черевики викинули на східці?

Фрау Надель глянула на черевики, що безпорадно притулилися до дверей, і зайшлася сміхом.

— Ой, який же він неухажливий, цей пан Грубер! — сказала вона. — Це ж він замість того, щоб поставити їх за двері своєї кімнати, аж сюди поставив...

— А що з ним? — спитала спантеличена Маргарита.

— Та нічого, — відказала Надель, витираючи сльозинки, що їх викликав щирий сміх, — певне, ще спить, бо в його кімнаті зовсім тихо...

— Спить? — невимовним сумом забриніло запитання дівчини. — Але ж він обіцяв піти зі мною до кірхи...

Співчуття до дівчини ворухнулося в серці фрау Надель.

— Ви не журіться, Гретхен, — сказала жінка дівчині, — пан Грубер, як завжди, до ранку сидів коло своїх книжок. Отож він і заспав...

— Він же обіцяв мені... — трохи не плачучи, вимовила Маргарита.

Фрау Надель не знала, що робити. Збудити Грубера? Але ж ніяково. Фрау Надель дуже шанувала молодого вченого. І дівчини шкода. Нехай Гретхен зачекає хвилинку. Фрау Надель постукає до пана доктора. Може, він уже прокинувся.

Маргарита чула, як у вранішній тиші коридора пролунав стукіт, і потому боязке запитання фрау Надель:

— Пане доктор! Ви вже прокинулися?

Летіла секунда. Друга, третя... Ніякої відповіді. Тиша. Така тиша, що чути, як у кухні фрау Надель з водопровідного крана одна по одній падають краплі. Ось зачовгали пантофлі фрау Надель, і вона з'явилася на порозі.

— Що ж я зроблю, Гретхен? Пан доктор ще спить, і я не можу його збудити, — сказала вона.

Мовчки, без єдиного слова, вклонилася їй Маргарита і тихо пішла вниз. Фрау Надель, дивлячись їй услід, сумно зітхнула: О молодість!..

РОЗГАДАНА ТАЄМНИЦЯ

Маргарита буде терпеливо чекати, поки не прийде Фріц...

Минула година, друга... Леле, вже скінчилася, певне, відправа по кірхах. Та байдуже. Аби прийшов Фріц. Як не до кірхи, то так пройтися. День ясний, золотий осінній день. Неділя сьогодні. На вулицях святково вбрані люди... Так гарно пройтися. Якби ж швидше прийшов Фріц.

Маргарита застигла, чекаючи коло вікна. За вікном падало з кленів багряне листя,

а в серці дівчини облітали білі пелюстки айстр, учорашніх айстр з кав'ярні "Альпійська троянда"...

У кришталевому повітрі попливла з ратушевої вежі пісня, а потому густий, мелодійний дзвін... Дванадцять. О, це занадто! Не може бути, щоб Фріц і досі спав. А може, він хворий? Може, лежить у тяжкому забутті?

І знову тривога охопила Маргариту. Ні, вона не може далі чекати. Вона піде, дізнається.

Коло дверей фрау Надель дівчина завагалася. Що, подумає про неї фрау Надель? Не гоже дівчині так настирливо добиватися до хлопця. Маргарита вже хотіла вернутися додому. Та тієї ж хвилини почула за дверима чийсь кроки.

Це була фрау Надель.

— Що вам, Гретхен? — запитала жінка цього разу непривітно: дівчина повинна шанувати себе...

Аж зів'яла Маргарита від її запитання. Однак зібрала всю свою мужність і сказала:

— Пробачте мені, фрау Надель, але я боюся, що з паном Грубером щось сталося. Не може бути, щоб він так довго спав. Хіба він має звичку так пізно вставати?

Фрау Надель подумала. Дівчина каже правду. Такого з паном доктором ще не бувало. Хоч іноді й до ранку він сидів, а все ж ніколи не спав аж до півдня. Треба дізнатися, що воно значить...

За хвилину обидві жінки, притулившись до дверей, ловили вухом ознаки життя в Груберовій кімнаті. Там панувала німа тиша. Моторошною здавалася вона Маргариті. Її уява малювала Фріца мертвим на ліжку. Він помер від розриву серця або крововиливу в мозок від перевтоми. Дівчина не могла більше втерпіти. Порушуючи закони моралі, вчиняючи "страшний гріх", вона переступила неприступний для порядної міщанської дівчини поріг холостяцької кімнати й кинулася до ліжка, на якому лежав горілиць її наречений. Він був одягнений, ноги звисали на підлогу; ніби помер наглою смертю.

— Він помер! — зойкнула Маргарита й припала вухом до грудей ученого.

Серце билось рівно. Ледве чула його Маргарита, так гучно калатало її власне серце. Одночасно її щоки торкнувся подих нареченого.

— Живий, — прошепотіла, зрадівши, Маргарита до фрау Надель, що остовпіла з переляку коло ліжка. — Однак з ним щось трапилось, — шепотіла Маргарита, — він, мабуть, непритомний упав на ліжко.

І вона ніжною рукою підвела з підлоги Фріцові ноги. Грубер здригнувся і враз прокинувся. Світло дня різнуло йому очі. Нестерпно хотілося ще спати. В мозку плуталося безпорадне запитання, чому це в його кімнаті Маргарита й фрау Надель і чого обидві так стурбовано дивляться на нього? І раптом блиснув спогад про те, що він же зробив відкриття — він після довгої й наполегливої праці досяг мети. Рвучко, одним рухом, звівся Грубер на рівні ноги і здивовано глянув на жінок.

— Фріц, ми зайшли подивитися, що з тобою, — відповіла на його німе запитання Маргарита, — чи не хворий ти, бо вже південь, а ти спиш, та ще й одягнутий...

— Уже південь? — здивувався Грубер.

— Авжеж, — озвалася Маргарита.

— Слухай, Гретхен, слухайте, фрау Надель! — вигукнув Грубер. — У мене велика радість. Я зробив відкриття. Я розгадав досі нерозгадану таємницю будови скла. Це дає змогу виробляти скло так легко й дешево, що досі про це не могли й мріяти.

Він кинувся до свого бюро, де стояли штативи з пробірками, й, узявши одну, показав у ній жінкам прозору цупку рідину, яка їм обом здалася розтопленим до рідкого стану цукром.

— Дивіться, — квапився він, — це скло. Воно зараз саме в такому стані, як на виробництві, коли з нього роблять різні речі. Воно м'яке й цупке і однак, дивіться, — воно зовсім холодне. Добув я його без вогню, без нагрівання до тієї високої температури, яка потрібна, щоб виплавити скло в звичайний спосіб. Далі я скажу, як саме я добився свого скла, — ніби на лекції, викладав Грубер свій винахід жінкам, що були дуже далекі від технології скла, — а тепер дивіться: я доливаю в це м'яке скло іншої рідини. Тепер скло почне твердіти. Я можу, як схочу, визначити час цього затвердіння. Він залежить від кількості реактиву... Завтра ж я беру патент.

Останнє речення жінкам було цілком зрозуміле.

— І ми зможемо відразу ж побратися з тобою, Фріц? — запитала Маргарита, не ймучи віри своєму щастю.

— Одразу ж, Гретхен! — вигукнув Фріц, світлий і радісний, і вхопив за руку дівчину, готовий танцювати.

— О пане доктор! Так це з вас могорич, — подала голос фрау Надель, милуючись із радощів молодят.

— Аякже, безперечно! — енергійно озвався Фріц. — "Сьогодні ж", — хотів він сказати, та вчасно схаменувся, згадавши, що вчорашні відвідини кав'ярні вичерпали його обмежений бюджет. — Тільки-но одержу аванс на патент, — додав він уже з меншим запалом, — зараз же влаштуємо такий бенкет, що небу стане жарко...

— Фріц! Ходімо гуляти. День такий гарний, — ніжно просила Маргарита свого щасливого нареченого.

Погуляти? Можна. Правда, Груберу більше хотілося сісти до свого бюро і переглянути пройдений шлях боротьби — проконтролювати себе, уточнити свої формули. Та що зробиш, він обіцяв своїй золотоволосій Гретхен сьогоднішній ранок.

— Добре, Гретхен, — сказав він. — Тільки почекай трохи: я одягнуся й поснідаю...

Далекі й через цю далечінь ніби з легких хмаринок зіткані гори креслили на синьому фоні кришталевого неба ніжний візерунок снігових вершин. Золоте сонце вкрило лаком озеро, в яке зазирали будинки міста. Чайки кружляли з вереском коло перехожих, вимагаючи від них поживи. Маргарита посміхалася їм, слухаючи Фріца, що пояснював їй свій винахід.

— Розумієш, Гретхен, — казав він, — скло, як переважна більшість речей, з якими ми стикаємося в природі і в нашому побуті, не проста матерія, а складна. Ти ж знаєш, що таке хімічні елементи?

Маргарита ствердно хитнула головою. Однак цей рух був непевний. Дівчина вже

встигла забути те, що вона вивчала в школі. Фріц, як добрий викладач, одразу відчув, що треба нагадати напівзабуте.

— От, наприклад, візьмемо звичайну страву — суп, — пояснював він. — У цьому супі є картопля, морква тощо. Ти знаєш, що поклала туди всі ці продукти, і ти їх бачиш там. Вони так і лишилися окремо, тільки зварилися. А от візьми борщ. Ти налила води, поклала в неї м'ясо, картоплю та іншу городину. І от вона перетворилася на юшку. Ти знаєш чудово, що юшка — це вже не вода, бо це соки з м'яса та городини, але соків цих ти не бачиш. От і переважна більшість речей, що нас оточують, теж такі, як той суп. Є в них такі частиночки, що їх можна відрізнити, а є такі, що без особливих засобів їх не відрізниш... От ми й кажемо: частини, що їх можна відрізнити, становлять фізичну будову речі, а ці частини й собі складаються з різних елементів, що становлять уже хімічну будову речі. Ну, юшка з супу — це ще не хімічне сполучення елементів. Це тільки розчин соків. А от глянь на цю воду, — Фріц показав Маргариті на озеро. — Вода є сполучення двох хімічних елементів: водню та кисню — дві частки водню й одна — кисню, або, як кажуть, два атоми водню і один атом кисню, а разом — молекула води. Кожен з цих елементів, — водень та кисень, — сам по собі є газ. Кисень, наприклад, є в повітрі. І коли б його не було, ми не могли б дихати. Він потрібен для нашого життя.

Тепер про скло...

Вони йшли поволі берегом озера. Маргарита довірливо сперлася Фріцові на руку, з цікавістю поглядаючи на озеро, на далекі гори, на перехожих і одним вухом слухаючи лекцію свого нареченого. Фріц відчував її неухажливість. Однак сьогодні він міг говорити тільки про свій винахід. Скільки ж місяців він мовчки добивався до цієї таємниці будови скла! Тепер прорвало греблю його мовчання. Слова самі лилися. Він не міг їх стримувати.

— Про будову скла ми знаємо дуже мало, — казав він, намагаючись висловлюватися так, щоб його зрозуміла наречена. — З дуже давніх часів люди користуються склом, а що воно таке по суті, так-таки й досі не знають. Відомо тільки, що скло — суміш різних хімічних сполук. Найважливіша з них — кремнезем, або, як його звуть у хімії, окис силіцію. Окисами звуть сполуки різних хімічних елементів з киснем. Кремнезему в природі дуже багато: пісок, гравій, пісковик, граніт, порфір та інше — це все буде окис силіцію, тобто силіцій та кисень у чистому вигляді або з іншими елементами. Крім кремнезему, в склі завжди є луги. Різні луги бувають у склі, залежно від того, що це за скло і для чого воно. Найуживаніше скло — віконне — складається з соди, вапна чи крейди і кремнезему. Але ж кожна з цих складових частин сама складається з різних елементів, уже не кажучи про різні домішки, що є завжди в склі. Ці елементи чи їхні різні сполуки, безперечно, переплітаються між собою під час утворення скла, і з готовому склі ми маємо дуже складну хімічну й фізичну будову, що й досі була людям невідома. І от я взявся вивчити цю будову. І я вивчив її. Я її знаю. Досі люди робили скло наосліп, на підставі досвіду. Після мого відкриття є змога поставити виробництво цілком на науковий ґрунт. І я поставив його. Поки що тільки в моїй лабораторії. Знаючи будову скла і особливо ті процеси, що

відбуваються під час утворення скла, я зміг свідомо керувати цими процесами. Я винайшов такі хімічні речовини, що за нашим бажанням змінюють ці процеси. Додаючи тієї чи іншої речовини, я без вогню плавлю скло.

Додавши ще іншої речовини, я надаю йому того вигляду, який воно має під час вироблення з нього різних речей. І я сам визначаю той час, протягом якого воно має стати твердим.

— Ну, то що? — запитала наївно Маргарита, аби щось сказати, дуже мало розуміючи з того, що їй розповів наречений.

— Як що?! — вигукнув той, дивуючись нетямучості своєї Гретхен. — Досі ж бо, щоб розплавити кремнезем з вапном та содою, потрібна була надзвичайно висока температура. Понад тисячу градусів. Для такої температури треба було будувати особливі печі з вогнетривкого матеріалу і з різними приладами, щоб досягти такої температури. А це все коштувало великих грошей, уже не кажучи про те, що робота коло такого пекла була важка й дорога, а тепер скло можна буде робити майже так само просто, як вапняний розчин. От хоча б отут, де ми йдемо, викопав яму так-сяк, обклав її шамотною цеглою або чим іншим і роби скло...

— Ну і що з цього? — знов запитала Гретхен.

Фріц з жалем подивився на свою наречену: як вона не розуміє значення цього винаходу? Йому навіть сумно стало: майбутня дружина, товариш на все життя — і така нетямуща. Однак цей сум тривав лише хвилину. Фріц згадав, що інакше й бути не може, що жінки його одружених колег-учених так само нічогісінько не розуміють у роботі своїх чоловіків. Таке життя! У жінки своє призначення: діти й кухня. Наука — справа чоловіка...

— Ти моя дурненька, — вимовив Фріц так ніжно, що серце Маргарити розтануло. — Ну як ти не розумієш? Та це ж буде цілий переворот у житті людей. Подумай тільки, яку величезну роль відіграє скло. Де тільки його нема? Воно в побуті — на кухні, яку ти добре знаєш, і в твоїй їдальні, скрізь. Воно в медицині. Згадай лиш аптеку з її пляшечками. Воно в науці. Згадай мікроскоп і телескоп. Якою була б наша наука без цих приладів? А електрика? Хіба світила б вона нам без скла? Та куди не глянь, на що не подивись, — скрізь воно, скло, цей могутній чинник нашої культури.

Маргарита мимоволі озирнулася.

Коло берега плив невеличкий пароплав. Як у дзеркалі, відбивалися сріблясті хвильки озера в його ілюмінаторах. Тут же, на березі, стояли високі, стрункі будинки, усміхаючись сонцю своїми дзеркальними шибками. Внизу на набережну озера дивилися вітрини, за якими стояли різні скляні вироби або ж інший крам, що зберігався у скляному посуді. Куди не потрапляв погляд Маргарити, скрізь вона зустрічала скло...

— От бачиш? Бачиш? — радісно вигукнув Грубер, стежачи за поглядом своєї нареченої і читаючи вираз здивування на обличчі дівчини. — Ти зараз ніби на світ народилася і вперше на нього глянула. Скло відіграє таку велику роль у нашому житті, що ми через звичку до нього навіть не помічаємо його. Так само, як повітря, яким

дихаємо. Був час, коли скло вживали в сто разів менше, ніж тепер. Узяти хоча б середньовіччя. Тоді у вікнах не було шибок, і в розкішних замках лицарів було так холодно, як у сараї. Люди грілися коло камінів, сидючи в напівтемряві. Скляні речі були такі ж дорогі, як, наприклад, срібні чи навіть золоті... Ти можеш собі уявити, яке непривітне, яке брудне, неохайне життя було тоді через недостачу скла. Уяви собі, що нашим нащадкам, коли увійде в практику мій спосіб виробництва скла, так само наше життя буде здаватися не досить привітним і не досить охайним. Уяви собі, що будинки, замість каменю, цегли чи цементу, будують із скла.

— Ой, як же це буде? — спалахнула Гретхен. — З вулиці видно буде, як я роздягатимусь...

— Моя дурненька, — посміхнувся Фріц, — скло не обов'язково має бути цілком прозоре. Але воно все ж даватиме в кімнаті багато світла. А світло — ворог всілякого бруду.

— А як же тоді влітку буде, коли надворі так рано світає? — запитала Гретхен. — Сонце тоді не дасть поспати.

Фріц знову посміхнувся.

— Ну, такі ледарі, що люблять довго спати, нехай собі будують свої спальні з зовсім темного скла. Усе ж кращий матеріал за теперішній, бо пил чи інший бруд на скляних мурах не вдержиться. Уяви собі, Гретхен, що на вулиці замість кам'яного бруку чи асфальту або гудрону теж буде скло. Звісно, таке, що не б'ється. Мій спосіб виробництва скла дозволяє виготовляти дуже просте й дешеве, таке гнучке, еластичне скло. Відповідна домішка і — все... І от — скляні вулиці, і брук, і панелі... Яка краса, яка чистота! Скляні, напівпрозорі будинки... Скільки світла! А світло дає радість. Можеш, Гретхен, уявити собі наше життя? — питав Фріц наречену.

— Ти розповідаєш казку, Фріц, — відгукнулась Маргарита, — та байдуже; як тобі дадуть добрі гроші за твій винахід, то нехай там буде наш будинок скляний чи цегляний, ми в ньому собі зів'ємо гарне, затишне кубелечко. Правда, Фріц?

Маргарита ніжно зазирнула в очі своєму коханому. Грубер нічого не відповів. Знову йому сумно стало, що його майбутня дружина така обмежена.

— Чому ж ти мовчиш, Фріц? — спитала Маргарита. — Чи, може, тепер, коли ти станеш багатим, ти вже й не схочеш дивитися на свою Гретхен?

Голос дівчини забринів ніжним докором, і Груберові стало соромно за свої думки. Яке він має право вимагати від дівчини того, чого вона не може дати? Таке вже життя навкруги, і нема чого йому вигадувати щось своє. Справа жінки — кухня й діти, а не наука.

— Що ти, Гретхен, що ти? — вигукнув він. — Та навіщо мені багатство без тебе?

Він ще далі говорив такі ж самі ніжні, беззмістовні дурниці і розумів, що це — дурниці, і знав, що іншого він своїй Гретхен не міг сказати, бо вона б не зрозуміла його, і від цієї суміші почуттів йому ставало боляче. Він несподівано попросив:

— Люба Гретхен, ходімо додому. Я, мабуть, за ці дні дуже втомився. У мене болить голова.

Дівчині дуже хотілося ще пройтися. День такий ясний, такий гарний. І так багато сьогодні людей на березі озера, так цікаво розглядати вбрання, обличчя. Однак у її нареченого зовсім пропало бажання гуляти далі. Вони пішли додому.

Вдома Фріц сів до бюро.

— Так! Безперечно, так, — стиха промовив він до себе, ще раз стверджуючи свої відкриття.

Щастя переможця бриніло в його голосі. Забувши про обід, він аж до півночі перевіряв свої формули та обчислення...

РОЗБИТІ МРІЇ

Минуло кілька днів...

Осінь мжичка заткала далечінь, гори сховалися в низьких, волохатих хмарах, дерева безпорадно простягали до сірого, байдужо-холодного неба свої віти, з яких вітер злісно здирав останні листя.

Та в кабінеті пана Шварцберга, власника кількох найбільших у країні заводів, було гарно й затишно. Величезне, на всю стіну вікно з надзвичайно прозорими увіюльовими шибками, — тими, що пропускають життєдайне ультрафіолетове проміння, — навіть у цей похмурий день давало багато світла. В кабінеті було все скляне. Величезний письмовий стіл з дзеркального скла, стільці з грубого триплексу — потрійного накладного скла. Кришталеве приладдя до письма, скляні дзеркальні полиці для книжок і камін, — той теж був скляний — з пайрексу, що не боїться вогню. Це був, власне, не камін, бо він був закритий, а грубка, і чудно було бачити, як за склом, не шкодячи його, бує яскраве полум'я.

Шварцберг, ставний, повновидий, уже сивий чоловік, нервово ходив з кутка в куток, часто задумливо спиняючись то перед каміном, то перед вікном. Дошові краплі на чудовому увіюльовому склі відсвічували сріблом, а ввібравши в себе багато води, зривалися з місця й бігли вниз кришталевими сльозами. Шварцберг зажурено дивився на ці дошові сльози.

— Тяжке життя, — зітхнув він і знову почав нервово ходити з кутка в куток.

Шварцберг міг назватися хазяїном не тільки своїх скляних заводів. Він був директором акційного товариства, що обіймало більшість найкращих заводів країни, і, маючи в цьому товаристві більшу половину акцій, він фактично керував усіма скляними виробництвами своєї батьківщини. Ще кілька років тому в його кабінеті в цю пору дня завжди було повно різного ділового люду. Тоді в його кабінеті вирувало життя, а тепер...

Шварцберг задивився на вогонь у каміні. В його голові ворухилися полохливі думки про майбутнє. Похмуре воно, суворе, як ті гори в осінніх хмарах. Страшне воно, як те полум'я, що зараз бує за склом... О, коли б воно видерлося з своєї скляної в'язниці!

Шварцбергу стало неприємно дивитися на вогонь. Він одійшов до стола. Звідти йому впав у вічі останній номер фінансово-промислового журналу. І тут те саме: сльози горя, полум'я повстання. Примари життя суворо визирають із-за сухих рядків

фінансових звітів і стовпців статистичних зведень...

— Пане радник... (Шварцберг мав ранг радника комерції). — Пане раднику, — повторив секретар Шварцберга, зупинившись на порозі, — якийсь доктор хімії хоче вас бачити.

— Що йому треба? — похмуро запитав Шварцберг, невдоволений, що порушили його меланхолійну самотність.

— Він каже, що хоче запропонувати вам свій винахід, — відказав поштиво секретар. Шварцберг знизав плечима.

— Це, певне, якийсь чудасій, — сказав він. — На біса здався його винахід, коли мало не всі скляні заводи стоять? Якби ще він був доктор алхімії, а не хімії, тоді інша справа. Може б, він навчив нас перетворити на золото усе те скло, від якого мало не луснуть стіни наших склепів. А втім, нехай заходить. Послухаємо.

Секретар, улесливо посміхаючись на дотепи свого хазяїна, вклонився, зник і за хвилину повернувся, пропускаючи поперед себе Грубера.

Грубер був блідий. Він хвилювався. Вирішувалася його доля. Шварцберг — володар скляних виробництв. Його слово — закон...

Шварцберг помітив хвилювання молодого вченого. Поблажлива посмішка лягла на його повні губи. Цей доктор хімії ще зовсім молодий. Юнак. Певне, в нього якась химерна фантазія.

— Сідайте, будь ласка, — запросив ученого промисловець.

Грубер сів і, чекаючи, поки хазяїн почне розмову, оглянув нашвидку кабінет. Речі, що ними оточує себе людина, визначають її вдачу. Скляний камін, скляні стільці, стіл та інші меблі... Хазяїн, видно, любить скло, якщо це не лише реклама. Це добре. З таким легше буде розмовляти... Ясне сіре світло з вікна, вітрини й жовтогарячі відблиски полум'я в каміні... Все гарне і заспокійливе.

— Я вас слухаю, — сказав досить привітно Шварцберг.

Він розглядав Грубера. Цей вчений з розумними очима йому подобався. Шкода, що доведеться його розчарувати. Зрештою, промисловець мав чуйне серце, — він, наприклад, дуже журився, що тепер його робітники, втративши роботу, голодують. Та що зробиш? Таке життя...

Підбадьорений ласкавістю хазяїна, Грубер докладно і ясно розповідав про свій винахід. Шварцберг одразу став уважним. Добре знаючи своє виробництво, він розумів, що у винаході нема ніякої фантастики...

— Ви розумієте, пане радник, — казав Грубер, — досі невідомим було найголовніше: внутрішня будова скла. Дивно, але це так. Ми обробляємо дерево, залізо, інші метали, докладно знаючи, що являють вони собою. А от скло ми робимо з прадавніх часів. Ще на єгипетських фресках ми бачимо складувів. А що таке скло, так ми досі й не знали. І не дивно, що й досі виготовлення скла так мало відрізнялося від прадавнього способу виробництва. Мені пощастило вивчити будову скла. Фізичну й хімічну. І це дає мені змогу зробити цілий переворот у техніці виробництва. Знаючи фізичну й хімічну будову скла, я зрозумів і виклав у формулах усі ті процеси, що відбуваються в склі, коли воно

топиться у печі. Ті хімічні реакції та сполуки, які відбувалися під впливом підвищення температури аж понад тисячу градусів, досі були таємницею. Ми їх не знали, а проте мусили їх регулювати, щоб мати потрібну нам якість скла. Ми робили це наосліп, навпомацки. Тепер я розкрив таємницю. Я можу цілком свідомо керувати всіма процесами. Більше того, це дає мені змогу в корені змінити саме виробництво. Знаючи точно всі хімічні процеси, що відбуваються під час утворення скла, і хімічні сполуки — наслідки цих процесів, я зміг добитися таких сполук, які дають великі температури. Ви ж бо знаєте, що є такі хімічні сполуки, які під час утворення віддають тепло, і такі, що поглинають його. Додавши певних реактивів, я викликаю високу температуру, потрібну для утворення скла. Вона не така висока, як була досі в наших скловарних печах, бо ці самі реактиви дають змогу виплавляти скло при значно нижчій температурі. Коли треба, щоб скло твердішало, я додаю нові реактиви. Ясно, що цього не можна було зробити раніше, коли невідома була будова скла. А тепер — ось вона...

Грубер розгорнув перед Шварцбергом аркуш паперу з хімічними формулами різних ґатунків скла. Тут же були формули різних хімічних процесів.

— Усі ці формули я старанно перевірів на практиці, — сказав Грубер. — Вони абсолютно правильні...

Шварцберг пильно розглянув формули. Все те, що казав молодий вчений, здавалося дуже ймовірним. Добре знаючи, як варять скло, промисловець сам не раз мріяв про такий винахід. Однак, звичайно, він ніколи б не зміг зробити тієї величезної дослідницької роботи, яку виконав учений. Але чого цей вчений так невчасно взявся до свого винаходу? Коли б він його зробив років три тому, виробництво одержало б мільйонні прибутки. А тепер? Кому те скло потрібне?

Грубер скінчив свої пояснення і чекав, що скаже хазяїн. Хазяїн мовчав.

— Що ви на все це скажете? — запитав нарешті Грубер.

— Скажу, що все це дуже цікаво, — відказав Шварцберг.

— Аякже, — підхопив зраділий Грубер. — Мало сказати цікаво, — це цілий переворот у культурі людства...

— Зачекайте з цим, пане доктор, — перебив його промисловець, — я ще не все сказав. Ваш винахід, безперечно, цікавий, але не гнівайтесь на мене, коли я, знаючи добре теперішній стан промисловості, скажу вам, що ваш винахід зараз — ні до чого. Зовсім ні до чого...

— Як це — зовсім ні до чого? — ледве вимовив Грубер.

Підлога під його ногами враз обернулася на вату, весь кабінет хитнувся й поплив перед його очима. Всього сподівався молодий учений, але не такого глуму...

— Та ви не хвилюйтеся, пане доктор, — чув він ніби здаля голос промисловця. — Справа звичайна. Мало зробити винахід. Треба, щоб він був потрібен промисловості й саме в цей час...

— Та невже ж мій винахід... — почав було запально Грубер.

Отямившись від першого страшного удару, він тепер був готовий боротися за свій винахід, за своє дитя до останньої краплі крові. Шварцберг владним рухом спинив його.

— Зачекайте хвилинку, пане доктор, — сказав промисловець. — Я не можу назвати вас мрійником, бо ваш винахід не химера, а цілком реальна справа. Однак ви, як і всі вчені, дуже мало розумієте життя. Подумайте самі. Зараз у нас тяжка промислова криза. Навіщо ж нам ваш винахід, який в десять, у сто разів збільшить виробництво скла, коли нам нема куди дівати те, що ми зараз маємо?

— Але ж мій винахід у десять разів, якщо не більше, здешевлює скло, — одчайдушно боронився вчений, — отже, його в десять разів більше купуватимуть, ніж зараз.

Шварцберг посміхнувся.

— Відразу видно кабінетну людину, — лагідно сказав він. — Скло стане вдсятеро дешевше, значить, вдсятеро більше його купуватимуть. А навіщо? Про це ви подумали, пане доктор? Щоб ставити шибки в нових будинках, коли старі стоять порожні: нема кому наймати їх? Чи, може, скляний посуд потрібен, коли нема чого їсти-пити? Чи, може, є потреба в лікарському та лабораторному приладді, коли в нас закривають через брак коштів лікарні та школи? Скажіть мені, хіба це не так?

Грубер похилив голову. Це правда. Жорстока правда. Так що ж робити? Навіщо жити, коли в нас нема мети життя? Шварцберг відчув, що діється з молодим ученим.

— Зачекайте кілька років з вашим винаходом. Може, знову настане розквіт промисловості, тоді я перший скористаюся з нього, — потішив він його.

Надія ворухнулася була в серці юнака і знову завмерла.

Про те, що криза зробить його винахід непотрібним, він не подумав, а от звідкись він пам'ятав твердження, що капіталістичне суспільство не може уникнути криз, що вони при капіталізмі неминучі. Звідки це — Грубер не зміг би сказати.

— А зараз зовсім нема ніякої надії застосувати мій винахід? — запитав ще раз вчений.

І сум, і розпач, і зневіра бриніли в його голосі.

Промисловець посміхнувся. Ох, ці вчені, ці вічні мрійники! Гадають, що їхня наука — найвища в житті.

— Бачите, якби я не був власником найбільших скляних підприємств у країні й директором тресту, — сказав промисловець ученому, — я б іще міг і зараз скористатися з вашого винаходу...

— Тобто? — мимоволі вихопилося у вченого. — Я гадав, що навпаки. Велике підприємство завжди швидше застосовує новини техніки...

— Тоді, коли в країні розквіт промислового життя, — перебив міркування свого гостя Шварцберг. — А під час кризи може статися зовсім інакше. От, наприклад, ваш винахід. Суть його в тому, що він дуже спрощує виробництво скла. Уявіть собі, що якийсь власник дрібного заводу застосовує ваш винахід. Виробництво скла йому буде коштувати вдсятеро дешевше, ніж іншим. Він зможе його дешевше продавати крамницям. Природно, що братимуть скло в нього, а не в інших промисловців.

О, звичайно, Грубер зрозумів цю механіку. На його обличчі відбилася внутрішня боротьба: навчити б якогось бідолашного власника невеличкого заводу робити дешеве

скло, щоб помститися хоча б оцьому Шварцбергу за нехтування його винаходу. Та навіщо це? Все одно мрії про кришталеві міста лишаються мріями, і його винахід збагатить якогось там дрібного промисловця, та й то, певне, на короткий час. Бо правду каже Шварцберг. Те, що скло стане дешеве, не збільшить попиту на нього, якщо криза триватиме й далі. Коли ж вона мине?

Мовчки Грубер зібрав свої формули і схеми.

— Пробачте, що потурбував вас. Прощайте, — вклонився він промисловцеві.

— Чому ж "прощайте"? — ласкаво заперечив той. — До побачення. Я сподіваюся, що, як мине криза, ми з вами зустрінемося в цьому ж таки кабінеті...

Грубер сумно посміхнувся. "Як мине криза"... Коли вона мине? Шварцберг зрозумів посмішку вченого і мимоволі зітхнув, спіймавши себе на тому, що він і сам не вірить у кінець кризи. Коли зачинилися двері за Грубером, він сердито схопився з місця і забігав з кутка в куток. Чорти б узяли цього мрійника! Замість розважити, тільки ще більше смутку навіяв своїм винаходом, зайвий раз підкресливши безвихідь їхнього життя.

Промисловець тяжко сперся на стіл, вп'явши очі в кришталеву прозорість вітрини вікна, рясно вкритого сріблястими слізьми осіннього дощу...

Грубер, похиливши голову, простував додому. Прийти, впасти на ліжку, забути тяжким сном і відпочити. Тепер, коли розвіялись його мрії, він особливо відчув тягар безмежної втоми від надмірної роботи останніх місяців, втоми непомітної, поки горіла надія. Згасла вона, і зразу далось взнаки, що вичерпані сили, витрачено здоров'я і час, а навіщо? Виходить, що його горді шукання, його висока наука, чиста і велична, як снігові вершини, тільки іграшка ринку, його крамниць, його хазяїв. Хочуть вони, — і квітне наука пишним цвітом. Не треба її, — і вона має в'янути, як нікчемний бур'ян... Чи варто ж тоді жити? От біжить, дзеленькотить трамвай. Кинутися б на рейки. Мить — і кінець... Вчений одвернувся від вагона, що з гуркотом промчав мимо. Молодість заперечувала таке безглуздя, як самогубство. Рано ще, рано... Жити треба. Це що?

Грубер на мить спинився коло кав'ярні, повз яку проходив.

Першу мить він не зрозумів, чому його так зацікавили вітрини цієї кав'ярні, — звичайної кав'ярні, такої ж, як і всі інші. Кілька кроків він ніс у собі здивоване запитання. Що ж це таке? Чому ж його вразили ці дві ялинки коло входу до кав'ярні? Складні двері з матовими шибками й прозорим написом: "Ялинковий ліс"... "Ялинковий ліс"!.. Ось воно що! Саме цей напис і дві молоденькі ялинки врізалися йому в пам'ять, коли він кілька місяців тому випадково завітав сюди. Йому здалося, що туди зайшов один його колега, потрібен Груберові в той момент. Та виявилось, що він обізнався. І Грубер хотів уже виходити, але на хвилинку затримався. В кав'ярні, що часто здавала своє приміщення під різні збори, в цей момент була доповідь про кризу. Грубер встиг почути частину доповіді. Вона його зацікавила. Він звичайно не звертав уваги на політичне життя, переконаний, що це не стосується його наукової роботи. Але йому припала до вподоби чіткість та ясність викладу. Він звик, що мітингові промовці говорять плутано, напускаючи туману в очі слухачів. А цей переконував лише тією

правдою, яку Грубер, науковий дослідник, викривав у плутаній мережі життя. Грубера захопила ця щирість, дослідницька чесність промовця. Він дослухав доповідь до кінця і хотів навіть познайомитися з доповідачем. Але той кудись зник, скінчивши своє слово, і Грубер ніяк не міг його знайти. В кав'ярні тимчасом стався скандал. Після доповідача були ще промовці, палкі заклики до боротьби. З'явилася поліція, почалися арешти... Здивований вчений ніяк не міг зрозуміти, як це з такої дослідницької, зовсім наукової доповіді спалахнула така пожежа пристрастей. Поки він міркував про це диво, його потягли разом з іншими до поліції, де він просидів до другого дня, поки поліцаї не переконалися, що він справді цілком випадково потрапив на цей, як виявилось, комуністичний мітинг. Цілий вечір і ніч втратив тоді Грубер, вечір і ніч, які він міг віддати винахідницькій роботі. Після цієї пригоди вчений ще більше уникав усяких політичних справ...

"Отоді, на мітингу, я й чув, що в капіталістичному суспільстві кризи неминучі, — пригадав Грубер. — І довів це доповідач з математичною безперечністю. Отже, — зітхнув учений, — мені з моїм винаходом, виходить, доведеться довго чекати. Аж поки капіталістичне суспільство зміниться на якесь інше..."

НЕРІВНА БОРОТЬБА

Зовсім інакше сприйняла невдачу з винаходом Маргарита, золотоволоса Гретхен. Вона спокійно слухала Грубера, коли той розповідав їй про свій візит до Шварцберга. Цей спокій навіть трохи образив її нареченого.

— Гретхен, — сумно промовив він, — я тобі розповідаю про своє велике горе, а ти слухаєш так байдуже.

— Мій любий, ти помиляєшся, — розсудливо відказала дівчина, — ну як я можу бути байдужою, коли від твого винаходу залежить наше щастя? Без тих грошей, які ти мав дістати за патент, ми не можемо одружитися...

Грубер ворухнувся. Він хотів сказати, що зовсім не це головне. Мрії його загинули, мрії! Без них не варт жити, не те, що одружуватись. Маргарита ніжним дотиком руки стримала його.

— Почекай, мій любий, — попрохала вона. — Дай мені сказати. А то я боюсь, що зникне щаслива думка, яка раптом з'явилася в мене, поки я слухала тебе...

Грубер байдуже відвернувся до вікна. Яка там може бути щаслива думка? Що може вигадати дівчина, коли він, відомий учений, нічого придумати не може?..

— Я так і знала, що цей Шварцберг твого винаходу не купить, — І сказала Маргарита.

— Чому ж це ти знала? — не втерпівши, трохи глузливо запитав Грубер: дівча вдає з себе мудрого пророка. Та, собі на диво, Грубер почув з рожевих уст своєї нареченої майже те саме, що йому казав Шварцберг про кризу й непридатність через це його винаходу.

— Звідки ти, Гретхен, навчилася так добре розбиратися в складних справах народного господарства? — запитав учений дівчину.

— Народного господарства я не розумію, — скромно відповіла Маргарита, — але я

мушу керувати маленьким господарством мого батька, я буваю в крамницях, ну, й бачу, що на світі робиться... Але чекай, мій любий, не перебивай мене, а то я забуду головне. Тобі казав Шварцберг, що в малому підприємстві твій винахід можна застосувати?

— Казав. Та що мені з того? — сумно озвався Грубер. — Хіба на те я зробив велике відкриття в науці, щоб збагачувати якогось дрібного підприємця? Адже ж нічого, крім прибутків для власника скляного заводу, не дасть мій винахід на малому заводі...

— Я й не кажу, щоб ти продав свій винахід дрібному підприємцеві. Він тобі мало заплатить, — розсудливо зауважила дівчина. — Але, ні відкриваючи секрету, на малому підприємстві ти можеш сам керувати виробництвом скла, а прибутки будете ділити порівну.

Фріц тільки рукою махнув. Навіщо йому цей клопіт?.. Маргарита напружила всі свої здібності, щоб упіймати в сітку слів ту пташку-думку, яка майнула в її голові. Жіночим серцем вона відчувала, що самі прибутки не спокусять її Фріца. О, ці чоловіки! Їм треба слави, якихось ідей. Їм замало любого затишного сімейного кубелечка. Гретхен нахмурила брови. Її сині очі аж почорніли від хмари думок. Аж ось лукава посмішка, як сонце, визирнула з цієї хмари.

— Ото! — заворкувала дівчина. — Ти в мене такий розумний, а не розумієш простих речей. Невже ж Шварцберг та інші великі власники скляних заводів спокійно дивитимуться, як ти з своїм дрібним підприємцем одбиває в них прибутки? Невже ж вони не постараються переманити тебе до себе й купити твій винахід?

Фріц розгублено глянув на свою Гретхен. Справді, він про це й не подумав. Можна примусити підприємців застосувати його винахід, коли вони не хочуть цього зробити добровільно.

— Треба буде про все це подумати, — поважно вимовив учений, глянув на свою наречену й тепло посміхнувся. — Яка ти в мене мудра! Я й не думав...

Гретхен зашарілася.

— Не така вже я мудра, — відказала вона. — Але в життєвих справах ми, жінки, завжди краще справляємося за вас, чоловіків.

І вона, запишавшись, гордо підвела свою золотаву голівку. Тепла посмішка не сходила з уст її нареченого, і, пригріті нею, бджолами зарοїлися його думки. Справді, він так і робить, як каже Гретхен. У нього є колега, молодий доцент фізики, батько якого має старий маленький скляний завод в горах. Колись Фріц, зібравшись на екскурсію в гори за кварцитами, навіть одвідав цей завод і познайомився з батьком свого колеги. Дуже люб'язний старий. Патріархальна родина... Треба буде до нього вдатися...

Другого дня Грубер у супроводі своєї мудрої Гретхен сідав на поїзд, що мав одвезти його в гори, на завод... Довго махала Гретхен хусткою вслід різнобарвним вагонам, що вилискували в промінні сонця. За годину Фріц зійшов на маленькій гірській станції. До заводу та будинку його власника, старого Зіммеля, треба було йти ще кілька годин пішки. День був погожий, як той, що на світанку його Грубер зробив свій винахід. Вченому це здавалося доброю ознакою. Вдихаючи на повні груди запашне гірське

повітря, він легко підіймався кам'яною стежечкою.

Грубер зовсім не помітив, як пройшов дорогу від станції до Зіммелевого будиночка, що раптом визирнув із-за сосен, білий та привітний.

Перед будиночком був квітничок з різнобарвними айстрами: білими, рожевими, багряними... Серед них, як на малюнку, порався старий з срібною головою й рожевим, чисто поголеним обличчям. Він довго придивлявся до Грубера, що, привітно посміхаючись та вклоняючись, підходив до квітничка. Нарешті старий впізнав ученого.

— Прошу, прошу, заходьте, — запросив він, широко відчинивши хвіртку квітничка. — Певне, знову камінці наші збираєте?

— Ні, — відказав учений, тиснучи Зіммелеві руку, — я до вас приїхав в одній справі...

— Може, щось мій Йоганн доручив? — запитав старий, і в його голосі забриніла турбота, чи не сталося щось із сином.

— Йоганн сьогодні ввечері затримається і тому не міг приїхати зі мною, — поспішив Грубер заспокоїти старого, відчувши його тривогу. — В мене особисто до вас є справа й дуже важлива, — додав він.

Старий Зіммель здивовано глянув на гостя. Які справи та ще й важливі можуть бути в цього молодого, хоч уже й відомого вченого до нього, власника старого скляного заводу, що, до речі, вже рік як не працює? Може, він дізнався, що продається його, Зіммелів, будинок?

— Прошу, заходьте до хати, — запросив старий гостя. — Матільдо! — гукнув він кудись у простір так, що в лісі залунало. — В нас гість. Накажи принести молока... Ви ж не відмовитесь, за гірським звичаєм, покуштувати нашого молока? — питав старий гостя, певний, що його дружина почує його і зробить розпорядження. — У нас своя корова, все своє. Взагалі, в цьому затишному куточку, серед цієї чарівної природи можна чудово провести решту життя, — заздалегідь робив старий рекламу своєму будинкові, все більше схиляючись до думки, що гість хоче купити його.

Яке ж було його здивування, коли він почув від Грубера справжню причину приїзду! Старий рішуче захитав головою.

— Куди вже мені кидатися на всякі авантюри, — казав він. — Мій завод уже більше року не працює. Я винний уже чимало грошей людям, а головне — банкові. Мені загрожує притягнення до суду. І на тобі — я ще буду щось затівати. Тут, як кажуть, сиди й не рипайся. Дякувати богам, що люди, шануючи мою старість, терпляче чекають, поки віддам гроші... Та й віддам. Нехай ось продам будинок...

— Ви їх швидше віддасте, як пристанете на мою думку, — казав Грубер, бо в ньому тепер прокинулося наполегливе бажання за всяку ціну впровадити свій винахід у життя.

— Та що ви! Та в мене нема грошей, щоб розпочати роботу, а не те що... — заперечував старий.

Довго переконував його вчений. Старий не піддавався. Нехай грошей, щоб почати роботу, треба дуже мало. Нехай він якось їх назбирає. Але хто ж може поручитися, що

відразу винахід матиме успіх? Старий дещо чув про такі справи. Він знає, як не раз гинули підприємці, намагаючись якоюсь новиною побити своїх конкурентів. А хай їм усячина, тим новинам! Далі б від них. Вони під силу лише великим підприємцям. Ті можуть після першої, другої невдачі з винаходом шукати дальших удосконалень. А дрібний власник — раз! — і загинув. Чому Грубер не звернеться хоча б до Шварцберга?

Вчений щиро розповів про свій візит до промисловця. Звичайно, він не забув розповісти й про думку щодо застосування винаходу на малому підприємстві. Авторитет великого промисловця вплинув на старого Зіммеля. Він було на хвилину завагався. Однак страх перед новаторством узяв гору.

— А ви скажіть Шварцбергу, що він може купити мій маленький скляний завод, зробитися таким чином дрібним підприємцем, і нехай собі тоді застосовує ваш винахід, — раптом висловив старий блискучу, на його думку, ідею...

— Я гадаю, що Шварцберг на таку пропозицію не пристане, — сумно озвався Грубер, бачачи, що йому несила подолати консерватизм старого Зіммеля, — бо, певне, його не цікавлять ті малі прибутки, які зможе дати ваш завод.

Грубер уже збирався йти, переконавшись, що з Зіммеlem нічого не вийде, й поклавши собі знайти іншого, сміливішого підприємця, як до кімнати зайшов чоловік, теж старий і сивий, як Зіммель. Виявилося, що це був його майстер. Він зайшов дізнатися, чи не чути чого з продажем будинку, бо хоч він і робітники, яким Зіммель лишився чимало винний за роботу, і можуть ще почекати, однак — їм важкувато, і добре було б дізнатися, що незабаром Зіммель матиме гроші...

— Про покупців на мій будинок, на жаль, ще нічого не чути, — відказав старий, зашарівшись від сорому, що йому нагадують про борг, — хоч мій Йоганн старанно шукає таких покупців. А от послухайте пана доктора хімії. Він пропонує застосувати на нашому заводі його винахід, що надзвичайно здешевлює скло...

Майстер зацікавився справою й попросив Грубера хоч трохи розповісти йому про суть свого винаходу. Грубер глянув на годинник. Все одно до станції йому йти рано. Ну, що ж, він може ще раз розповісти про свій винахід. Звичайно, секрету він відкривати не буде, бо він певний, що як Зіммель не згоджується скористатися з винаходу, то на це легко знайти іншого підприємця.

Старий майстер уважно слухав ученого, коли той стисло розповідав йому про свій спосіб варити скло.

— А знаєте, пане Зіммель, — сказав майстер, коли Грубер скінчив свої пояснення, — я певний, що це справді великий винахід. Я не людина науки. Я практик. Тридцять років я варю скло. І за ці тридцять років мені не раз спадало на думку щось подібне до винаходу пана . доктора хімії. Я казав про це іншим робітникам, і вони приставали на мою думку. Справді, коли ми тепер користуємося різними домішками, щоб так чи інакше регулювати процес утворення скла, то чому б не знайти такі домішки, що в корені змінять цей процес?..

— Та я, Руммель, не заперечую винаходу пана доктора, — нетерпляче перебив Зіммель свого майстра, — тільки ж не мені, дрібному підприємцеві, братися

застосовувати цей винахід...

— А чому б не взятися? — заперечив майстер. — Шихта на скло в нас лишилася. Є й пісок, і сода, і крейда. Правда, пану докторові потрібні будуть ще деякі домішки...

— Дуже дешеві. І в невеликій кількості. Зрештою, я сам їх придбаю, — озвався Грубер, гадаючи пожертвувати на цю справу свою місячну заробітну плату.

— Ну от. А я та кілька робітників попрацюємо з такою умовою, що як спроба не вдасться, ми за роботу нічого не візьмемо, — запропонував старий майстер. —• Все одно ми нічого не робимо. А тут є надія заробити...

Старий Зіммель ще трохи сперечався. Краще було б, щоб Грубер таки переконав Шварцберга купити в нього скляний завод і застосувати винахід.

— Навіщо вам той Шварцберг? Я певний, що з винаходом пана доктора ви самі за півроку таким, як Шварцберг, станете. Давайте сьогодні ж відсвяткуємо народження на світ великого підприємця, пана Зіммеля, — жартував старий майстер.

Зіммель нарешті піддався. Під натиском свого веселого майстра він дістав з льохи пляшку доброго жіанті, яку він колись, ще тоді, як про кризу не було й чути, привіз з Італії, і товариство відсвяткувало "початок нової доби в історії людства", як сказав Грубер.

— Була мідяна доба, була залізна, — сказав він, підносячи свій келех, — а тепер настане скляна. Ще ліпше сказати, — кришталева доба, бо моє скло прекрасне, як кришталь...

На ранок Грубер поїхав до міста, привіз свої реактиви, й увечері того ж дня почали варити скло. На заводі Зіммеля скло плавалося в горшках. У старій будівлі заводу, що нагадувала швидше старий сарай чи навіть руїну сарая, зібралося декілька робітників-склодувів, хоч їм було ще рано приходити. Процес виплавлення скла за Груберовим способом потребував значно більше часу, ніж звичайно, і тому видувати скло мали аж уранці наступного дня. Однак старі робітники дуже зацікавилися винаходом, про який розповідав майстер Руммель, і ніхто не думав спати цієї ночі. Усі хотіли бачити, як це скло без вогню само себе варитиме.

У напруженій тиші засипали в горшки шихту. Грубер стежив, щоб точно відважували складові частини шихти, — соду, пісок та крейду, — матеріали, що в його способі відігравали головну роль так само, як під час звичайного плавлення скла. Щоправда, ця точність відважування для Грубера не мала особливого значення. Знаючи будову скла та процес його утворення, він завжди міг своїми хімічними реактивами виправити в той чи інший бік цей процес, чого не могли зробити раніше, коли варили скло наосліп, без точного знання хімічних реакцій під час плавлення шихти. Однак перша спроба варити скло у заводському масштабі, хоча б і на цьому малому заводі, хвилювала винахідника, і він точним складом шихти хотів звільнити себе від зайвої роботи тоді, як скло вже варитиметься.

Коли засипали шихту, Грубер дістав із свого кошика темну пляшку й налив з неї в горшки якоїсь прозорої й густої, як мед, рідини. Ніхто в нього не питав, що це за рідина. Всі знали, що це секрет винахідника. Цей секрет він не розкривав нікому, бо

Зіммель у нього, звичайно, й не збирався купувати патент, прийнявши винахідника на свій завод як компаньйона. В глибокій тиші Грубер налив своєї таємничої рідини в останній горщик і оглянув завод. У сутінках убого освітленого приміщення чорніли постаті робітників. Крізь широку браму зазирали цікаві зірки з холодного кришталево-прозорого неба. Це все аж ніяк не нагадувало аудиторію, і все ж Грубер, як лектор, що робить перед студентами свій дослід, пояснив:

— Рідина, яку я долив, не реактив, тобто вона не входить сама по собі ні в які хімічні взаємодії з матеріалами шихти. Це — каталізатор. Тобто ця рідина, сама лишаючись вільною, прискорює ті хімічні процеси, які мають відбуватися в шихті, коли я підсиплю в неї ось цього реактиву...

І Грубер дістав із свого кошика мішечок з якимсь порошком, що його він потроху підсипав у горшки.

— Без каталізатора, — пояснював Грубер, — мені треба було б чимало цього реактиву, в якому і полягає головний секрет мого плавлення скла без вогню. Реактив цей не такий уже дешевий, це перше. Без каталізатора він навіть у достатній кількості впливає на шихту надто повільно. Це друге. Мені вдалося винайти до нього могутній каталізатор. О, дивіться! — вигукнув Грубер. — Каталізатор уже починає діяти...

На поверхні шихти в горшках тут і там з'явилися язички синюватого полум'я. Вони здалися присутнім такими химерними, що дехто навіть поточився зі страху. Грубер посміхнувся, помітивши те враження, яке справив на його аудиторію хімічний процес, що, очевидно, успішно розвивався в шихті.

— Нічого тут особливого нема, — забринів у напруженій тиші його спокійний голос, — у шихті місцями температура досягла такої точки, що почав горіти всім вам добре відомий чад, тобто окис вуглецю. Цей газ, а не вугільна кислота, як звичайно, виділяється тепер у шихті через мій реактив. Тепер дивіться — вогонь зник.

Справді, синювате чарівне полум'я зникло так само таємниче, як з'явилося. Замість того, в напруженій тиші забринів якийсь чудний звук, що йшов від горшків. Ніби десь далеко торохкотіли кулемети й одночасно щось настирливо сичало...

— Температура вже піднялася так, — пояснював Грубер, — що реактив, чи, краще сказати, ті сполуки, які сталися в шихті через цей реактив, поглинають чад, не даючи йому горіти, тобто сполучатися з киснем. Це поглинання — енергійний хімічний процес, що проходить дрібними вибухами. Їх, власне, викликає каталізатор. Сичання — це бурхливе виділення тепла. Сичить пара, яка утворюється з води, що є в соді, в піску — в кристалах цих речовин. Поки що це тільки початок процесу. Далі цікавіше буде. Зачекаємо.

І Грубер замовк.

Минали хвилини. Минуло, певне, півгодини, а то й більше.. Однак ніхто не порушував тиші. Іноді лише то в того, то в іншого з присутніх мимоволі виривалося зітхання. Ті, хто втомився стояти, посідали, де трапилось. Аби мати перед очима горшки з чарівними явищами.

Минуло кілька годин. Від горшків уже почало пасти тепло. Шихта в них

розплавилася. Грубер набрав масу на залізко й подивився її на світлі від свого кишенькового електричного ліхтарика. Маса була каламутна.

— Скло буде чисте тільки тоді, як горшки зовсім прохолонуть, — сказав Грубер робітникам, що підійшли ближче подивитися на його дослідження. — Це скло подібне до відомого вам рідкого скла, що робиться тільки з піску та соди — без крейди чи вапна, хоч тут у шихті є крейда. Вона теж, як рідке скло, не застигає в холодному вигляді. І воно має тоді саме ту цупкість, яка потрібна для складувів або для виробів машинним способом. Щоб скло стало твердим, придатним для виробництва, додам ще один реактив. Це я зроблю вранці. А тепер до ранку вже нічого не буде цікавого. Поволі будуть стигнути горшки, і в них робитиметься скло. Вам було б краще піти додому та виспатися перед роботою, — сказав Грубер старим складувам.

Однак ніхто з них не пішов. Кожен подумав, що вчений навмисне це каже, щоб не було свідків його чарівного способу виготовлення скла. Грубер лише посміхався, бачачи, як складуви тиняються по заводу, щоб не поснути, сидючи на одному місці, а додому ніхто не йде. Звичайно, він не боявся розкриття свого секрету, бо, якби і знали його реактиви та каталізатори, все одно без знання будови скла та ходу хімічних процесів виплавляти скло з цими реактивами довелось б так само наосліп, як і без них. І кожна дрібниця, найменше відхилення в процесі утворення скла неминуче внаслідок надзвичайної складності цього процесу звели б нанівець увесь винахід. Тільки знаючи таємницю будови скла, можна було тримати в руках процес його утворення, керуючи ним з допомогою тих реактивів чи каталізаторів, які мав Грубер, або ж навіть інших, подібних до них. Знаючи, в який спосіб вони діють, Грубер міг легко замінити їх іншими, бо серед хімічних елементів та їхніх сполук було декілька з такими властивостями, які потрібні були вченому. І він не ворухнувся, коли побачив, як один робітник нишком одсипав у шматок газети трохи реактиву, що залишився на столику з хімічним приладдям. Проте, додумавши, що робітник може заподіяти собі лихо, коли сам візьметься поратися з цим сильним реактивом, учений покликав його до себе й сказав:

— Не надумайте бавитися з моїм порошком, бо він — пекельна штука. Може вам наробити шкоди. Як вам дуже цікаво знати, що це таке, однесіть у лабораторію. Там, може, й скажуть...

Спійманий на гарячому, робітник дуже засоромився.

— Та я, пане доктор, просто так... з цікавості... Зовсім я не збирався красти вашого секрету. Я — чесна людина. Але, знаєте, ціле життя я коло цієї справи. Ну й цікавлюсь нею. Хотів просто роздивитися вдома ваш чарівний порошок. Він-бо ж цілий світ перевертає, — сказав він так щиро, що Груберові схотілося зробити йому приємність, пояснивши природу свого реактиву. Але як він це зробить? Робітник не зрозуміє його, бо немає в нього освіти...

— Схвилював мене ваш винахід, пане доктор, — казав далі робітник, що зрозумів Груберове мовчання як осуд своєму вчинкові. — Ви вже пробачте мені моє нахабство.

І робітник зітхнув.

— Отак працюєш ціле життя і не маєш змоги вивчити своєї роботи. А ви от книжки почитали і вже знаєте більше за мене, старого скловара, — вимовив він, і в його голосі забринів такий глибокий сум, що Груберові стало шкода старого. Справді, це несправедливо. Чому б робітникам не пояснювати тієї роботи, яку вони виконують? Їм це цікаво знати...

— Я зовсім не засуджую вас за те, що ви зацікавилися моїм реактивом, — сказав учений. — Мені приємно, що ви так прагнете до знання, і я б охоче розповів вам про свій реактив. Ви ж, певне, зовсім не знаєте хімії скла...

— Звичайно, ні, — ще раз зітхнув робітник. — Така вже наша робітнича доля. Не про нас наука. Нам лише тяжка робота... Та не скрізь воно так, — раптом бадьоро й твердо забринів голос робітника. — Є на світі країна, де все зовсім інакше... Там робітники вчаться, роблять винаходи, будують нове життя...

— Яка ж це країна? — запитав Грубер.

— Хіба ж ви не знаєте? — здивувався робітник. — Я кажу про Радянську країну, про СРСР. От де б мав успіх ваш винахід...

Грубер хотів спитати, чому саме в Країні Рад його винахід мав би успіх, але, глянувши на годинник, він побачив, що зараз мають починатися найважливіші процеси утворення скла. Треба пильнувати, щоб не сталося ніяких шкідливих відхилень. До самого ранку вчений не відходив од горшків, у яких маса ставала дедалі прозорішою. Раз по раз він брав пробу. Аж ось, нарешті, він досяг того, чого добивався. З залізної палички стікала густа, цупка рідина, така самісінька, як скло, коли його беруть з печі чи горшка. Але ж вона була цілком холодна. Дивно було старим складувам, коли вчений брав її руками. Здавалося, що ось-ось він закричить, обпечений страшним жаром.

— Будьте обережні, — порадив ученому майстер Руммель, — ми вже бачимо, що ваше дивовижне скло не печеться. Однак воно застигне на пальцях і тоді, поламавшись, поріже, певне, вас, як звичайне скло.

— Ви забули, — відказав Грубер, — що моє скло почне застигати лише тоді, як я додам до нього певного реактиву. Це я й зроблю зараз. Треба тільки після цього добре перемішати скло і дати йому з годину постояти. Тоді воно буде цілком готове для виробів...

За годину почалося видування. Робили різний аптечний та лабораторний посуд, що його хотів Зіммель дати на пробу невеликому аптекарському підприємству, давньому споживачеві продукції його заводу.

Дивно почували себе робітники, видуваючи холодне скло. Не було звичайної пекельної спеки, не лився з усього тіла піт, не різало очей від жару та вогню, яким пашіла розтоплена маса.

Видутий посуд брали просто руками й ставили на дошки, розкладені на підлозі, замість відпалювальної печі. Посуд з холодного скла не потребував відпалювання, тобто перебування в особливій печі протягом кількох годин з поступовим зниженням температури. Відпалювання потрібне було для гарячого скла, бо в ньому через

остигання створювалося нерівномірне напруження у внутрішній будові і тому скло мало бути надто крихким, таким крихким, що могло тріснути само, навіть без дотику. Посуд з холодного скла мав правильну, скрізь однакову будову. За кілька годин він був уже твердий, цілком готовий до вжитку.

Грубер узяв одну готову колбу й кинув її на землю. Колба, не розбившись, підстрибнула, як м'яч.

— Це скло має властивості відомого пайрексу, — сказав Грубер здивованим робітникам. — Воно не боїться вогню й міцне, в кілька разів міцніше за пайрекс... Можете зробити собі сковорідки з мого скла. Гарний подарунок буде вашим хазяйкам.

— Добре було б такі сковорідки зробити не тільки для наших хазяйок, — озвався старий майстер Руммель, — та в нас нема такої пресувальної форми. Як трохи розбагатіємо, тоді замовимо на ливарному заводі.

— А поки що можна з дерева зробити сяку-таку форму, — сказав Грубер.

У робітників мимоволі вихопилися вигуки здивування: як це, щоб форма на скло була дерев'яна? Але вони згадали, що скло в них тепер холодне. Зараз же відрядили чоловіка до столяра, а за годину вже почали пресувати з скла гарні, прозорі й міцні сковорідки. Сміх і жарти залунали в старому заводі. Робітники уявляли собі здивування своїх жінок, що, певне, нічого не чули про пайрекс.

— Ваші хазяйки можуть трохи почекати на подарунки, — раптом втрутився в справу Зіммель. — Ці сковорідки я заберу до міста. Є в мене один знайомий, власник крамниці посуду. Нехай продає наші сковорідки. Буде реклама нашого винаходу. Блискуча реклама, бо в нашому місті ще мало чули про пайрекс.

Усі привітали думку старого. Винахід став спільною справою. Кожний бажав йому успіху... Грубер посміхнувся, почувши, як хазяїн назвав винахід "нашим". Тільки позавчора пручався, а тепер, коли вже бачить прибутки — "наш винахід"... Та байдуже. Нехай собі загарбує ті прибутки. Аби тільки чудовий винахід поширився в світі. Молодий учений не шкодував, що в договорі з хазяїном він собі визначив тільки одну десяту частину чистого прибутку. Цього ранку він відчув себе так, як тоді, коли зробив відкриття. Так само, як тоді, починався сонячний осінній день. Рожеві снігові вершини пливли в ясній блакиті, такі легкі, ніби зіткані з хмар, осяяних першим промінням золотого осіннього сонця.

Того ж дня Зіммель повіз до міста першу партію аптечно-лабораторного посуду та сковорідок з чудесного скла. Грубер поїхав з хазяїном. Йому нічого було робити на заводі, бо вирішили провадити далі виробництво скла лише тоді, як будуть гарні наслідки від першої партії виробів. Безперечно, вони будуть гарні. В цьому Грубер зовсім не сумнівався, бо навіть старий Зіммель аж зарожевів од палких надій. Та все ж ученому хотілося на власні очі пересвідчитися в своїй перемозі.

Зіммелю та Груберові пощастило. Хазяїн . аптекарського складу, якому Зіммель давно постачав свої вироби, страшенно зацікавився новим посудом з дивовижним сполученням кристалю і пайрексу. Справді, колби, реторти, пробірки та пляшки, що їх тріумфально витягав з кошика старий Зіммель, були надзвичайно прозорі й чисті і

грали на світлі, наче самоцвіти; вони не тріскалися на вогні, витримуючи температуру значно вищу за ту, що була межею для найкращого пайрексу; вони були міцні, як сталь, і зовсім не билися.

— Почекайте мене з годину. Я гадаю, що зможу купити весь посуд з цього скла, який вироблятиме ваш завод. Мені тільки треба побачитися з одною діловою людиною, — сказав аптекар Зіммелю та Груберові й пішов.

Повернувся він раніш як за годину.

— Привітаймо один одного з успіхом, — весело вигукнув він, ледве переступивши поріг свого кабінету, де підприємець і вчений з нетерпінням чекали на нього. — В повітрі пахне порохом, якщо годиться цей вислів для нашої доби, коли є воєнні речовини, значно пахучіші за прадавній порох, — казав він далі. — Одна країна, яка саме — секрет, замовляє скрізь, де можна замовити, різні скляні вироби особливого призначення. Ніхто не знає, навіщо раптом треба цій країні так багато тих виробів. Але раз ім'я цієї країни в секреті, значить, це не інакше, як для війни... Я звернувся в справі похідних аптечок до агента цієї країни і показав одну з ваших колб.... Колба справила таке враження на агента, що він одразу зробив мені замовлення на вироби з вашого скла.

Про умови постачання виробів з нового скла домовилися швидко. Пляшка доброго вина закріпила згоду, і за півгодини поїзд мчав Грубера й Зіммеля до старого, тепер омолодженого заводу з радісною звісткою про успіх. Грубер не встиг навіть завітати додому, щоб сповістити про свою радість Маргариті. Він тільки написав їй спішного листа. Дівчина, одержавши листа, засмутилася, що її любий не прийшов, однак думка про щастя, яке тепер обом їм усміхнулося, перемогла той смуток.

— Тату, тату! Подивись, що пише Фріц, — кинулася вона до батька.

Старий Клейнмюнцлі прочитав і замріявся... Тепер, коли він матиме багатого зятя, він, диви, зможе й покинути остогидлу крамничку. Якось коло молодих проживе. І старий запалив свою святкову люльку. А Гретхен, як пташка, співала весь вечір початок світлих днів свого життя.

Того ж вечора у скляному кабінеті Шварцберга відбулася коротка, але значна своїми наслідками розмова. Підприємець сидів у кріселку коло каміна, мовчки стежачи за полум'ям, що вирувало під склом. Тут же стояв секретар Шварцберга, поштиво чекаючи на наказ свого хазяїна.

— Так, — нарешті порушив мовчанку підприємець, — так, значить, цілком точно, що підписано контракт із цим самим аптекарем, як його?

— Сіменс, пане радник, — озвався секретар. — Контракт, безперечно, підписано, й причиною тому незвичайний скляний посуд заводу Зіммеля, де тепер працює доктор хімії Грубер, який приходив до вас, пане радник, з своїм винаходом. Відомості нашої агентури цілком певні.

— Так, так. Прогавили ми цей винахід, прогавили, — журливо вимовив підприємець. — І все через мою надто велику добрість до людей. Я ж міг тоді купити патент. І дуже дешево. Я ж бачив, що цей доктор хімії не зуміє загадати справжньої ціни. Але ж,

знаєте, шкода мені стало молодій людині. Нехай, думаю, пошукає щастя десь в іншому місці. Може, й знайде... Таке м'яке серце в мене.

Секретар зігнав з обличчя глузливу посмішку, що мимоволі визирнула з-під його маски поштивості. Він добре знав м'яке серце свого хазяїна.

— Так, так, — міркував далі Шварцберг. — Що ж його робити?

— Може, закликати до нас доктора Грубера? — нерішуче подав свою думку секретар.

— Запізно, — відрізав Шварцберг. — Я знаю таких учених, як Грубер. Раз він підписав контракт — край. Не знаючи життя, він наївно гадає, що закон — залізна штука...

— Можна було б його переконати, що це не залізна, а гумова штука, — наважився пожартувати секретар.

— Поки ми переконаємо цього мрійника, Зіммель з аптекарем, з Сіменсом, встигнуть виконати контракт. Можуть статися ще й гірші речі. Ні, тут треба рішучих заходів. Не пізніше як цієї ночі я мушу знати, чи нема боргів у цього старого чурбана, в Зіммеля, і як поводить цей чудасій, Грубер. І добре було б, щоб Зіммелеві борги були великі й безнадійні, а Груберова поведінка химерна. Розумієте?

Це "розумієте" було сказано так владно, що секретар зіщулився. О, він чудово все розумів! Він добре знав м'яке серце свого хазяїна.

ЗАЛІЗНА РУКА

Старий Зіммелів завод схожий був на розворушений мурашник. Користуючись з погожого дня, робітники, за Груберовою порадою, повиносили горшки й форми надвір, щоб видувати скло на свіжому повітрі, бо в заводі було й тісно, і темно, і непривітно без звичного вогню в печах. У ясному промінні сонця діамантами горіло скло, яке набирали з горшків, і здавалося, що це не робота, а якась цікава гра дорослих. Жінки робітників, почувши про чудесне скло, що не боїться вогню й міцне, як метал, прийшли подивитись на диво. За ними вчепилися діти. І було так, ніби на подвір'ї заводу урочисте свято.

Старий Зіммель, помолодівши років на десять, метушився, підганяючи робітників і стежачи, щоб акуратно складали готовий посуд. Учора, як підписали контракт, він дістав чималий аванс, уже заплатив свій борг робітникам і тепер, щасливий, підраховував у голові, за скільки днів він погасить усі свої борги і почне збирати прибутки. Тепер він вірив, що й справді може стати великим підприємцем, і вже поклав собі від того ж дня інакше поводитись із своїми робітниками, — не так просто й привітно, як він це робив, коли був дрібним підприємцем і часто доводилося просити робітників зачекати з заробітком, бо нема чим платити.

— Пане хазяїн! Ви б хоч могорича поставили, — по-приятельському звернувся до нього робітник, той самий; що дуже зацікавився Груберовим реактивом. — Та й нам не вадило б більше за роботу платити. Вам пощастило...

— Чому пощастило? — сухо відказав Зіммель. — Звичайне замовлення, та й годі...

— Не було б, пане хазяїн, цього звичайного замовлення, якби не це надзвичайне

скло, що його винайшов пан доктор, — одрізав робітник. — Щастя вам з неба звалилося. От і поділіться хоч трохи з нами. А насамперед з паном доктором, що дає нам такі прибутки... Що ж це ви йому приділили тільки десяту частину?..

— Не суньте носа в мої хазяйські справи, — погордливо відповів Зіммель і пішов, щоб не розмовляти більше з цим нахабою, забуваючи, що не далі, як позавчора, він тиснув йому руку в подяку за згоду працювати на заводі без грошей, поки не буде перевірено винахід Грубера.

— Так, так. Ач, який! — підморгнув своєму товаришеві робітник. — А ми ще похвалялися, що в нас дуже добрий хазяїн.

— Усі собаки однакові, — була відповідь.

І обидва мовчки взялися до роботи, побачивши, що до них іде Грубер. Вчений проминув їх, вийшов з двору, видерся на горбок, сів на пень сосни відпочити, бо він дві ночі не спав. Від утоми в голові плуталося, і старий, напівзруйнований скляний завод, оточений сосновим лісом, та метушня складувів коло горшків з блискучою, цупкою масою, що горіла на сонці, здавалися примарою з казки, а не дійсністю. Часом дрімота брала своє, і тоді все навколо оповивалось напівпрозорим серпанком, ніби опускалося на дно озера, і здавалося, ось-ось попливуть перед очима дивовижні риби та потвори. Голова вперто хилилася до колін, і від цього боліли м'язи шиї. Зручніше буде, як лягти на той камінь. Сонце нагріло його, і добре буде трохи відпочити під його ласкавим промінням... Грубер так і зробив і не зчувся, як заснув глибоким сном.

Спочатку це був сон без примар. Стояла темна ніч без зірок, без місяця, волохата чорна ніч, оксамитово м'яка, чарівна.

Грубер не сказав би, скільки тривала ця ніч. Аж ось почало розвиднятися. Такий дивний прозорий світанок. Дивовижний світанок, бо небо яснішало не тільки зі сходу, а разом з усіх сторін, ніби не одне, а сотні сонць мали зійти навкруги по всьому обрію.

О, Грубер знав, чому це так! Це відсвічують звідусіль кришталеві міста і села, що вже вкрили країну замість колишніх темних і непривітних людських осель. На місці старого Зіммелевого заводу підноситься величезна кришталева будівля. Це центральна лабораторія скла, де він, Грубер, вдосконалює новітні способи виробництва скла. В лабораторії працює сила народу. А сама лабораторія розташувалася в десятках поверхів велетня — кришталевого будинку, на шпилі якого Груберів кабінет. На скляному бюрку перед ним хімічні формули, діаграми та якісь плани. Він має дати свої висновки на проект велетенської будови з кришталю. Але він одсунув від себе роботу, милуючись, як у долині від першого променя сонця діамантами спалахують села і далі морем вогню загорілося над озером місто, ніби там, на зелений берег, упало ще одне сонце.

І раптом Грубер чує Зіммелів голос... .

— Пане доктор! Докторе! Де ви?

Грубер дивиться вниз і бачить, як старий біжить до кришталевого будинку і все кричить:

— Де ж ви, пане доктор?

В голосі старого бринить тривога і розпач. Що з ним? Хіба ж він не знає, де Грубер? Крізь прозорі мури та підлогу вченому видно, як старий маленькою комашкою забіг до вестибюля, кинувся до ліфта і вже, певне, ліфт мчить його вгору, бо комашка Зіммель росте, росте, росте без кінця. Ось він уже такий, як людина, ось уже більший, більший... І вже ціла гора, а не Зіммель, суне на остовпілого Грубера; із черева гори, як із кратера, гуде підземний, усе ж Зіммелів голос:

— Пане доктор! Ви заснули? А тут таке нещастя...

"Що таке? Землетрус?" — хоче спитати Грубер і вже чує могутні підземні поштовхи. "Треба рятуватися", — думає Грубер і розплющує очі.

Перед ним Зіммель з двома поліцаями. В Зіммеля бліде обличчя, на обличчі жах. Очі темні від жаху, і старі висохлі губи тремтять.

Грубер миттю звівся на рівні ноги.

— Що сталося? — запитав тривожно.

— Те, чого можна було сподіватися, — відказав зів'яло старий. — Мої векселі сьогодні зранку опротестовано, мій завод зараз опишуть, запечатають, а мене... Але ж я не розумію, не розумію нічого, — раптом жваво і запально перебив сам себе старий, звертаючись до поліцаїв, — кредитори — мої давні приятелі. Не може бути, щоб вони раптом, не попередивши мене, зняли протест на векселі. І потім — навіщо мене арештовувати? Що я, пройдисвіт? Хіба мене не знають? Хіба я втечу?

Старший з поліцаїв знизав плечима.

— Нічого, мій любий пане, не знаю, — витиснув він з себе крижані слова, — такий наказ. Я його вам уже зачитав.

Переборюючи туман в голові, що лишився від химерного сну, Грубер, нарешті, зрозумів, у чому справа. Чому Зіммель так стурбувався? Та це ж дурниці. За кілька днів, ну, за тиждень, завод дасть стільки прибутку, що можна буде сплатити всі борги. Звичайно, арешт — неприємна штука, але... І він сказав:

— Пане Зіммель, я ручуся, що не більше, як за тиждень, я викуплю всі ваші векселі...

— Як? — зрадів старий, сподіваючись, що, може, вчений має великі гроші.

— Дуже просто, — відказав Грубер, — ваш завод виробить стільки посуду...

— Та хіба ж ви не чули? — в розпачі перебив його Зіммель. — Завод запечатають...

Грубер розгубився. Зіммелеві слова про те, що завод запечатають, дійшли до вуха вченого, але його мозок не міг сприйняти цього безглуздя. Навіщо ж у людини виривати змогу сплатити те, що він винний? Хіба кредиторам краще буде, коли старий, замість повернення їм боргу, сидітиме у в'язниці? Хіба хто купить цю руїну-завод з торгів? Учений спробував це довести поліцаєві.

— У мене є наказ, мій любий пане, і я його виконую, — сухо відказав той, — прошу мене не затримувати, бо незабаром поїзд. Пане Зіммель, ви просили дозволу побачитися з паном доктором, щоб доручити йому важливу справу, — звернувся поліцай до старого. — Отже, робіть швидше ваше доручення і ходімо до станції.

— Пане доктор, — кинувся старий підприємець до вченого, — благаю вас, їдьмо

зараз до міста. Я певний, що все це якесь страшне непорозуміння. Ось вам адреси моїх кредиторів. Розкажіть їм про все. Покажіть контракт. Ось він...

Старий метушливо совав ученому в руки папери і запобігливо зазиравав йому в очі. Груберові аж ніяково стало.

— Не турбуйтеся, пане Зіммель. Я зроблю все, — щиро запевнив він підприємця. — Ручаюся, що сьогодні ж увечері ви будете на волі.

Зіммель зітхнув. Він краще за молодого вченого розумів життя. Він догадувався, що вся ця історія щось таїть у собі. Певне, хтось могутній злякався конкуренції й опротестував векселі, скупивши їх у кредиторів. Отож мало надії. А втім, нехай доктор поклопоче. Може, щось і вийде...

— Час уже йти, — нагадав поліцай.

— Що ж, ходімо, — відказав глухо старий. — Так ви з нами? — благально звернувся він до Грубера.

— Звичайно! Звичайно! — бадьоро озвався той.

Незабаром усі четверо — Грубер, Зіммель і два поліцаї — вже під'їздили до міста. Ще з вікна вагона Грубер помітив на пероні університетського кур'єра.

"Що він тут робить?" — подумав учений, і раптом йому в голову вдарила догадка про те, що, захоплений своїм винаходом, він не попередив університет про свою поїздку на завод. Аж задушно стало і піт укрит чоло від думки про те, що студенти приходили на його лекції, а його не було. Яке нехлюйство з його боку! Хоча б написав, що захворів. І як він про це забув? Оце ж, певне, кур'єр збирається їхати на завод шукати втікача-професора. Треба попередити його, щоб не їхав.

На пероні кур'єр сам підійшов до Грубера.

— Пане доктор, — сказав він, — вас просить до себе ректор. Я мав їхати по вас, то ж добре, що зустрів...

— На коли ректор запрошував мене? — спитав Грубер.

— Казав, щоб зараз прийшли. Негайно...

— Пробачте, пане Зіммель, — звернувся вчений до підприємця, — я мушу зараз піти до університету. Я певний, що це не більше, як півгодини. Після того я зараз же візьмуся до вашої, чи то пак, до нашої справи. До побачення.

І Грубер поїхав до університету.

Ректор просив Грубера зайти через годину, бо він зараз дуже зайнятий. Вчений задумався: як використати цю годину? Відвідати Зіммелевих кредиторів? Ні, він не встигне. Треба піти додому і розповісти Гретхен про всі події. Через них він зовсім забув про бідолашну дівчину, а він має бути їй вдячний, бо це ж її думка зв'язатися з якимсь дрібним підприємцем. Може, й тепер її практична голівка щось вигадася в справі порятунку старого Зіммеля.

Клейнмюнцлі обідали, коли прийшов Грубер. Юнака запросили до столу, та він відмовився. Через втому й хвилювання йому зовсім не хотілося їсти.

Батько й донька уважно слухали Груберову чудну розповідь про першу ніч виробництва нового скла і про несподіваний контракт з чужоземним агентом, і про ще

більш несподіваний арешт Зіммеля. Старий крамар хитав головою. Він розумів, до чого йдеться...

— Ну, що ви на це скажете? — запитав Грубер, скінчивши свою химерну історію.

— Що сказати, мій любий? — вихопилася поперед батька Гретхен. — Треба шукати ще одного Зіммеля, коли з цим не пощастило...

— Як так? — обурився Грубер. — І залишити старого в біді?

— А тобі що? — відказала дівчина. — Дбай про себе. Не ти ж робив ті борги, що погубили Зіммеля. Та й штучка ж він, видно. Тільки десять процентів тобі і чистого прибутку, а собі всі дев'яносто. За що? За його старий завод? За те, що, як ти розповідав, він навіть не хотів твого винаходу, та майстер його переконав?

Грубера вразила незламна логіка життєвого егоїзму, що була в словах дівчини.

— То як же бути? Я ж обіцяв клопотати, — спробував він заперечити.

— Ой, не беріться, пане доктор, за цю справу, бо вона вам наробить багато клопоту, — подав свій голос старий Клейнмюнцлі. — Послухайте мене. За своє життя я чимало бачив таких справ. Нічого ви тут не вдієте. Арешт Зіммеля і всю цю справу добре зважено. Будьте певні — Зіммелів завод не працюватиме. Дивіться, щоб ви самі щасливо вискочили з усього.

Пересторога, що бриніла в словах старого, стурбувала Грубера. Він згадав, що в ректора університету був якийсь чудний вираз обличчя, коли він просив його зайти через годину. Чи не готують йому пастки? Може, його теж арештують? Але за що? Невже за те, що він пропустив кілька своїх лекцій?

Думка ця була абсурдна і все ж чомусь таїла в собі погрозу і тим тривожнішу, що вона була ніби безпідставна. Незрозуміла небезпека завжди страшніша за ту, яку ясно бачиш. Грубер глянув на годинник. Ще можна було посидіти хвилин десять. Але не сиділося. Хотілося швидше бути на місці розв'язання тривожної загадки. Справді, коли б тільки справа з невідвідуванням лекцій, ректор не викликав би до себе. На те є декан. Тут таки, щось є...

Стурбований Грубер нашвидку попрощався з Клейнмюнцлями й подався до університету. Хоч він прийшов на чверть години раніше призначеного часу, кур'єр зараз же запросив його до ректора.

В кабінеті, крім ректора, було ще двоє. Одного Грубер десь бачив. Напруживши пам'ять, він згадав, що це відомий лікар-психіатр. Певне, він завітав у якійсь справі до ректора й зараз піде. А другий пан, певне, його асистент або колега, бо сидять вони поруч і щось тихо сказали один одному, коли зайшов Грубер.

— Сідайте, прошу, — запросив ректор вченого якимось надто урочисто.

Той завагався, чекаючи, що психіатр та його колега або підуть, або ж ректор познайомить його з ними. Ректор помітив Груберове вагання.

— Пізніше ви дізнаєтеся, хто ці панове, — вимовив він так, як слідчий, що збирається допитувати злочинця. — А зараз прошу сідати. Нам з вами, — ректор підкреслив "нам", кивнувши на психіатра та його колегу, — треба поговорити про одну дуже важливу справу.

Грубер сів, притиснутий незрозумілою тривогою. В чім справа? Що це таке? Він мовчав, чекаючи, поки ректор висловиться ясніше. Той, витримавши хвилину мовчання, сказав:

— Ми чули, що ви зробили якийсь винахід. Чи не розповіли б ви нам, що це за винахід?

Тривога Грубера змінилася великим здивуванням. От тобі й маєш! Навіщо ректорові, докторові психології, та психіатрам його хімічний винахід? Він посміхнувся і сказав:

— Пробачте, пане ректор. Але якщо моєму винаходові треба зробити експертизу, то я гадаю, що ви й присутні, — одного пана я знаю, — аж ніяк не можете бути експертами в галузі хімії.

— Якщо хочете знати, то нам потрібна зовсім інша експертиза. І тому ще раз прошу розповісти нам про ваш химерний винахід, — сказав ректор так зухвало, що від образи кров шугнула в голову вченого.

— Думаю, що ви неспроможні будете визначити, чи химерний мій винахід, чи ні! — скрикнув він, підводячись. — І коли ви не маєте до мене іншої справи, крім цієї, то дозвольте мені залишити ваш кабінет...

Груберові на диво, ректор не тільки не розгнівався на цю різку вихватку, а навіть був з неї задоволений. Він весело посміхнувся й підморгнув психіатрам. Ті закивали головами. Мовляв, усе як слід...

— Пане доктор, заспокойтеся, — лагідно звернувся ректор до вченого. — Пробачте, якщо я вас образив. Я зовсім цього не хотів, коли назвав ваш винахід химерним. Різні химери бувають. Прекрасні теж, хоч це й звучить трохи неприродно. Не гнівайтесь на нас. Ці панове справді не хіміки. Вони психіатри, мої добрі знайомі. Вони почули від мене про ваше велике відкриття, а мені про нього сказали ваші колеги. Нам цікаво почути все з уст самого винахідника. Невже ж ви думаєте, що такі речі цікавлять тільки фахівців? Дуже прошу вас, сідайте, поговоріть з нами...

Спантичений Грубер знову сів. Він нічого не розумів після цієї ректорової ласкавої промови. Невже ж йому тільки почулася зухвалість у попередніх його словах? А втім, може бути. Його нерви роздратовані від перевтоми, і він міг помилитися, Люди й справді просто зацікавилися його винаходом. Що ж, він може задовольнити їх цікавість.

І вчений почав розповідати про свій винахід...

— Пробачте, — перебив його психіатр, — не гнівайтесь на моє зауваження, але, розумієте, ми — не хіміки й не промисловці. І тому нас цікавить не так самий винахід, — на ньому ми мало розуміємось, — як наслідок цього надзвичайного винаходу. Оті кристалеві міста, що ви про них казали вашим колегам, ваші мрії про майбутнє людської культури у зв'язку з вашим відкриттям...

Грубер зашарівся. Йому лестило те, що вже, видно, в широких колах суспільства пішла чутка про його винахід, і люди розуміють його величезне значення. Такого успіху він навіть не сподівався. Він сказав:

— Що ж, я можу про це розповісти, бо я багато думав про наслідки того перевороту, який викличе мій винахід, але ж це тільки мрії. Життя, знаєте, складніше за наше уявлення про нього...

— Цілком справедливо, — відповів психіатр, — ви дуже логічно міркуєте...

Він підкреслив "логічно" й пильно глянув на свого колегу. Той кивнув головою й щось відзначив у своїй записній книжці.

— Але й мрії теж цікаві, — вів далі психіатр. — Вони ніби промінь прожектора, що освітлює майбутнє, — постарався він поетичною мовою привернути до себе вченого. Мрійники ж бо, а всі винахідники — мрійники, люблять поезію.

Бідолашний Грубер, не бачачи підготованої йому пастки, почав викладати свої чудесні мрії про кришталеву добу людства. Його думки від нервової перевтоми останніх днів трохи розбігалися. Щоб зосередитись, він дивився не на своїх слухачів, а у велике вікно кабінету, бо там, удалині, сяяли в промінні призахідного сонця величезні снігові верховини, — такі ж гарні, як кришталеві мрії молодого вченого... Йому не дали скінчити розповідь про них.

— Годі! — раптом різко й зухвало обірвав його ректор. — Досить ми наслухалися химер...

Приголомшений Грубер аж очима закліпав. Що це? Він марить чи це насправді? Звідки така раптова зміна в поведінці ректора?

— Панове! — урочисто звернувся той до психіатрів. — Я гадаю, що мені як психологові і вам як психіатрам уже цілком ясна картина. Надзвичайна draжливість, що її виявив своєю вихваткою пацієнт на початку нашої розмови, далі — ця одноманітна легковірність, з якою він повірив, ніби ми й справді цікавимося його химерними мріями, поєднана з хворобливою зарозумілістю, нарешті, ці чудні мрії... Всі ознаки маніакального божевілля!

— Що?! — скрикнув як обпечений Грубер, отямившись, нарешті, і зрозумівши, до чого йдеться. — Я бачу, що мене хочуть скомпрометувати! — кричав він, обурений тим, як легко його обдурили. — Я розумію. Тут діє закон конкуренції. Комуś треба поширити чутку, що винахідник — просто божевільний, щоб ніхто його не слухав... Цього не буде! Чуєте? Не буде! — наступав розгніваний вчений на свого ректора, в цю мить забуваючи про традиційну пошану до нього.

Ректор натиснув кнопку дзвоника. Миттю відчинилися двері, і на порозі з'явилося двоє здоровенних чоловіків в одязі служників лікарні.

— Хворому погано, — сказав їм ректор. — Вам доведеться заспокоїти його...

Служники погрозово наблизилися до Грубера. Той схаменувся. Тепер його ясний розум враз осяйнув становище. Ні, тут справа значно гірша, ніж поширення чутки про його божевілля. Його, очевидно, просто хочуть силоміць посадити в лікарню для божевільних. Чорним жахом повіяло від цієї догадки.

Перед лицем такої небезпеки Грубер зібрав усі свої сили. Спокій насамперед... І він сказав служникам, привітно їм посміхнувшись:

— Мої любі! Вас довелося даремно потурбувати. В мене, правда, був маленький

нервовий припадок, але він уже минув. Я вже. сам заспокоївся.

Служники розгублено глянули на ректора. Хворий справді поводився так, як нормальна людина.

— Вийдіть і почекайте, поки я вас знову покличу, — сказав їм ректор.

Служники вийшли.

— Я дуже радий, що на вас найшло просвітлення, — звернувся тепер ректор до вченого. — Може, й справді ваша хвороба має легку форму...

Грубер ледве стримав бажання знову зірватися на ноги й крикнути, що він зовсім не хворий. Ректор помітив його рух і єхидно чекав, що буде. Переконавшись, що вчений тримає себе в руках, він вів далі:

— Однак, бажаючи вам добра і піклуючись про вас як про одного з найкращих працівників науки, ми радимо вам негайно, зараз же поїхати в одну лікарню, — не для божевільних, не бійтеся, — в лікарню нервових хвороб. Ви перебудете там тиждень-два. Вам зроблять правильний діагноз і визначать докладно, чи справді вам загрожує божевілля. Може, у вас немає грошей на це лікування, так ви не турбуйтеся. Університет, цінуючи ваші наукові заслуги, заплатить за вас...

— Я дуже вдячний вам, пане ректор, за турботу про моє здоров'я, — відказав Грубер без натяку на іронію. — Я пристаю на думку, що мені треба трохи полікувати нерви, — хитрував бідний вчений, думаючи, як би йому зараз видертися з пастки. — Я поїду до лікарні завтра ж, а сьогодні я хочу влаштувати деякі свої домашні справи.

Ректор ураз зрозумів наївні хитрощі вченого.

— О, не турбуйтеся про ваші домашні справи, — сказав він, підморгнувши психіатрам: мовляв, відомо, що божевільні люблять хитрувати, та їхні хитрощі враз бачить розумна людина. — Доручіть нам їх, ми все влаштуємо, а ви сідайте зараз же в карету і їдьте до лікарні.

І ректор подзвонив.

Знову з'явилися служники лікарні. Грубера піднімала з місця хвиля гніву й протесту, але тепер він, розуміючи свою цілковиту безпорадність, стримував себе. Він розумів, що тільки спокій, лагідність і розсудливість можуть врятувати його. Кінець кінцем, якщо в лікарні лікарі й будуть упереджені, а в цьому нема сумніву, коли з ректором у згоді такий відомий психіатр, то тільки надзвичайна витриманість доведе їм помилку.

— Ще раз вдячний вам за таку турботу про мене, — сказав він ректорові. — Я згоджуюся їхати до лікарні зараз. Що ж до моїх домашніх справ, то прошу повідомити про мій... "арешт", — хотів сказати Грубер, та вчасно схаменувся — ...про мій раптовий від'їзд до лікарні, — витиснув він з себе, — прошу повідомити мою наречену Маргариту Клейнмюнцлі, що мешкає в одному зі мною будинку. Вона владнає мої справи.

— Буде зроблено. Я запишу прізвище вашої нареченої, — озвався ректор, роблячи в книжці якийсь знак, що нічого спільного з ім'ям Гретхен не мав. — До побачення, пане докторе. Бажаємо вам якнайшвидше одужати.

Ректорів голос забринів так зловісно, що Груберові раптом захотілося виплигнути у

вікно або закричати щосили, кличучи на допомогу. Однак, пам'ятаючи свій зарок додержувати спокою, він лагідно вклонився ректорові та психіатрам і пішов з кабінету в супроводі служників.

У коридорі його ще раз потягло кинутися й тікати від своїх сторожів. Він глянув на них скося. Обидва йшли легкою, пружною ходою. Видно, що були дужі й спритні — добрі фахівці своєї справи. Все одно не втекти від них — доженуть. Тільки погіршає становище.

В ректоровім кабінеті три "мужі науки" тимчасом весело розмовляли, обмінюючись враженнями від своєї жертви. Всі троє були прихильниками тої теорії, що винахідники, поети, музики, художники, великі вчені — люди так званої творчої праці — божевільні і в божевільні їм належить бути. Однак поки людство росло й розвивалося, технічні винаходи, наука, мистецтво були йому потрібні. Тому всіх цих божевільних не садовили в божевільню, не лікували, користуючись з наслідків ненормального збудження їхнього мозку. Тепер, коли людство вже вийшло з дитячого та юнацького віку і досягло мужності, далі зростання і розвиток для нього неможливі, як для всякого дорілого організму. І тому всі ці винаходи, мистецькі твори й наукові відкриття не корисні, а дуже шкідливі, бо вони штучно викликають непотрібний, хворобливий розвиток і, разом з тим, страшні кризи, як нормальну реакцію на ненормальне зростання. Отож треба всіх винахідників, представників мистецтва та видатних вчених або знищити, або ж, у крайньому разі, йдучи назустріч непотрібній, по суті, гуманності, запакувати на все життя в будинки для божевільних...

Троє "мужів науки" були раді, що сьогодні їм пощастило позбутися одного небезпечного ворога людського добробуту. Свою перемогу над ним вони пішли відсвяткувати добрим бенкетом у ресторані, де промисловцеві Шварцбергу був відкритий рахунок із зазначенням, хто має право ним користуватися. На сьогодні таке право мали ректор та його друзі-психіатри, бо Шварцберга вже було сповіщено, що його волю виконано.

ЩУПАЛЬЦЯ СПРУТА

Закрита карета, в яку сів Грубер із своїми супутниками, за півгодини швидкої їзди спинилася на тихій вулиці край міста коло високого муру. Із-за муру витикалися дерева саду, а за ними видно було великий будинок. Грубер одразу впізнав його. Це був міський дім божевільних. Ученому стало моторошно. Але він мужньо подолав свій страх.

"Спокій і розсудливість", — повторював він собі, йдучи з своїм почтом через сад до будинку, що похмуро дивився своїми ґратчастими вікнами. Кінець кінцем, справа лише кількох днів, поки лікарська експертиза встановить, що він цілком нормальна людина.

В конторі лікарні, очевидно, вже були попереджені про Грубера, бо, навіть не викликаючи чергового лікаря, його зараз же повели напівтемним коридором, що мав з обох боків невеличкі важкі двері. Одні з них одчинили. Перед Грубером була справжня тюремна камера. Невеличке ґратчасте віконце під стелею, так високо, що до нього ніяк не дотягтися, матрац на підлозі і все. Ніяких меблів. Од тюремної камери кімната

відрізнялася тільки тим, що мала круглі кутки й уся була пофарбована жовтою олійною фарбою. Груберові наказали переодягтися в жовту куртку, такі самі штани й м'які пантофлі. Він скорився. Його одяг забрали, а двері замкнули на ключ.

Кілька хвилин після того, як брязнув ключ, Грубер стояв непорушно, збираючись з думками. Мертва тиша замкнулася навколо нього залізним колом. На мурі камери догоряв багрянний промінь заходу сонця. Від темної підлоги підіймалися сутінки. Аж ось здаля, ніби з-під землі, почувся дикий нелюдський зойк. І знову настала тиша. Тоді десь ближче, але знову ніби під землею, розітнулося справжнє вовче виття. На нього відгукнувся пронизливий, але теж приглушений, вереск. За мить тиша обернулася у хаос диких звуків.

У Грубера захололо всередині. Все ясно. Його замкнули у відділі буйно хворих. Грубер колись читав чи чув, що буйно хворі якраз менш хворі, ніж тихі. Природно, що на іспит його посадили саме сюди. Однак чи ж довго можна витримати такий страшний концерт?

Учений затулив вуха, ліг на ліжку й накрив голову подушкою. Нічого не допомагало. Страшні звуки продиралися крізь усі перепони. Зціпивши зуби, Грубер мужньо терпів цю муку. Він згадав, що саме ввечері хворі найбільше збуджені. Є, значить надія, що цей концерт не вічний. Треба терпіти...

Але терпіння вривалося. Пронизливий вереск врізувався ланцетом у мозок, вовче виття, — десь воно зовсім близько, — жмутом підпирало груди, аж нудило. У голові паморочилось, туманилось, і з туману виринало несамовите бажання прилучитися до нелюдського хору, дико й лунко кричати, шкрябати нігтями підлогу й бити ногами в мур.

Напруживши свою волю, Грубер узяв себе в руки. Він підвівся з ліжка й підійшов до дверей. Треба постукати й попросити, щоб його перевели звідси. Хоч на деякий час, щоб відпочити. Йому надто тяжко чути ці божевільні зойки.

Коло дверей була кнопка дзвоника. Грубер натиснув. За кілька хвилин хтось нечутно підійшов до дверей. Одчинилося вічко в дверях, і в ньому показалося суворе обличчя наглядача. Спокійне, розсудливе Груберове прохання його не здивувало. Він уже мав інструкцію, що новий хворий дуже небезпечний саме вмінням удавати з себе цілком нормальну людину. Спробуй його послухатися, він може зробити що-небудь страшне. Може й зарізати наглядача ножом, десь прихованим. Такі випадки бували тут. Згадавши інструкцію, наглядач мовчки зачинив вічко.

Грубер зрозумів, що далі просити марно. На його щастя, хворі трохи заспокоїлися. Зойки, вереск, виття та інші несамовиті звуки поволі втихали. Змучений від усіх турбот та пригод останніх днів, учений каменем упав на ліжку й за кілька хвилин уже спав глибоким сном.

Дикий хор хворих двічі поновлювався вночі. Грубер не чув нічого. Разів зо три нечутно відчинялося вічко в його дверях, і в ньому стирчало здивоване обличчя наглядача. Старий уже давно служив у лікарні й бачив чимало хворих. Його здивував здоровий сон новачка. Так спокійно хворі не сплять. Чого йому дали таку сувору

інструкцію?

Старий не знав того, що головний лікар одержав листа від самого Шварцберга. У листі підприємець просив вжити всіх заходів, щоб вилікувати молодого доктора хімії пана Грубера. Підприємець дуже зацікавлений долею цього талановитого вченого. Він працює коло надзвичайного винаходу в технології скла. І от така шкода: несподівана хвороба, дуже тяжка, за діагнозом професора К., перервала роботу вченого... Солідний чек та кілька слів посланця, що передав листа, недвозначно розтлумачили головному лікареві, чого від нього хочуть.

Грубера не викликали на експертизу, якої він так сподівався, ні другого, ні третього, ні четвертого дня. Навіть черговий лікар, маючи певну інструкцію, обминав його камеру. Вчений мужньо ждав, збираючи всі сили, щоб стерпіти своє страшне оточення. Своєю розсудливою поведінкою він остаточно привернув до себе старого наглядача. Той почав сумніватися, чи справді новий пацієнт хворий і чи нема тут якоїсь помилки. Старий навіть висловив свій сумнів Груберові.

— Справа проста, — широко, не ховаючись, відказав той, — проти мене змова. Мене навмисне видають за божевільного...

Наглядач не став нічого розпитувати. Всі божевільні стверджують, що проти них змова. Це старий добре знав і знову почав берегтися Грубера. Однак коли той попросив сповістити його наречену Гретхен про те, що з ним сталося, наглядач не відмовився.

Йому хотілося, кінець кінцем, розгадати, чи справді Грубер хворий, і побачення з нареченою допомогло б цьому.

Гретхен була підготовлена до вістки про те, куди потрапив її Фріц. Коли вона в університеті дізналася, що Грубера кудись повезли в закритій кареті у супроводі двох сторожів, старий Клейнмюнцлі відразу зрозумів усе:

— Бідолашного хлопця не могли ув'язнити, як його компаньйона Зіммеля, бо ж у нього, напевне, ніяких боргів, крім, як, може, в пивній чи в кав'ярні, нема, — сказав він доньці. — Але я певен, що його замкнуть на довгий час, а може, й на все життя в лікарні нервовохворих. Так роблять багаті люди з тими, кого їм треба за всяку ціну усунути з своєї дороги. Твій Фріц, очевидно, добре нашкодив комусь своїм винаходом...

— Невже ніяк не можна його врятувати? — питала донька в батька, трохи не зомліваючи від горя.

— Та як же дізнатися, де він? Це найголовніше... — відказував старий.

І коли наглядач прийшов до Клейнмюнцлі, Гретхен зраділа. Старий Клейнмюнцлі зумів переконати його, що справді проти Грубера змова.

— Тоді треба сповістити його батька чи родичів. Може, вони зможуть урятувати хлопця, — казав наглядач.

Клейнмюнцлі тільки похитав головою.

— Ой, ні, — зітхнув він. — Якби Грубер і мав батька, а мені донька каже, що в нього нікого нема, все одно б це не допомогло справі. Тут тільки одне можливе: допомогти хлопцеві втекти з лікарні, а відтак — за кордон, кудись в інші країни, щоб сховатися від його могутніх ворогів...

— Допоможіть нам врятувати його! — кинулася до старого наглядача Гретхен з таким благанням, що той засмутився. Він, правда, може допомогти втекти, але тоді він втратить службу, а це тепер — голодна смерть...

— Фріц вам не дасть голодувати. За кордоном куплять його винахід, — благала Гретхен.

— Справді. Очевидно, винахід має велику ціну, коли винахідника запроторили в лікарню, — підтримав доньку Клейнмюнцлі. — За кордоном він стане дуже багатим і віддячить вам за порятунок.

Наглядач завагався. Він обіцяв подумати. Може, він зуміє допомогти Груберу втекти, не ризикуючи своєю службою. Гретхен принесла з кімнати свій золотий годинничок, подарунок матері, її єдину коштовну річ, і, простягаючи його наглядачеві, благала:

— Візьміть од мене. Це все, що я можу дати...

Зворушений наглядач посміхнувся.

— Не треба цього, — сказав він. — Нехай уже як мене виженуть, то ви підтримаєте мене, поки пан Грубер доб'ється своєї долі. А я йому таки допоможу. Я вам завтра скажу, коли треба буде чекати на нього вночі з своїм одягом десь поблизу лікарні...

Наглядач придумав план Груберової втечі. Ввечері і вранці, коли змінювалися наглядачі, перевіряли замки всіх камер. Перевірку робили так: одмикали замок і знову замикали його, пробуваючи після цього, чи двері зачинені. Треба було так зіпсувати замок Груберових дверей, щоб ключ повертався й зачіпав пружину, як у непошкодженому, але насправді двері лишалися б незамкненими. Бувши колись слюсарем, старий наглядач міг так зробити. До того ж ніхто б не подумав, що це пошкодження навмисне. Просто гаєчка сама собою відкрутилася. Ну, а хворий це помітив і під час перевірки знизу ногами придержав двері, щоб подумали, ніби вони замкнулися як слід. Потім треба було вночі відчинити двері, влучити момент, коли черговий наглядач у коридорі, як звичайно, задрімає, і тоді тихесенько пройти з коридора через передпокій, де вночі нікого не бувало, до саду. Ключі від дверей в сад звичайно лишалися в дверях. У саду треба було перелізти через високий мур. Там в одному кутку недалеко від муру росла тополя. Можна було з неї перелізти на мур. Лишалось тільки стрибнути з високого муру. Це вже залежало від фізичної вправності втікача.

Грубер ні хвилини не вагався, коли йому старий наглядач запропонував цей план. Звикнути до свого страшного оточення він не міг, хоч як переконував себе, що навкруги нього лише хворі, нещасні люди й не треба звертати уваги на їхні дикі зойки, стогін та вереск. Учений бачив, що його нерви перевтомлені від надмірної роботи і він довго не витримає. Божевілля, кажуть, причепливе. Краще розбитися на смерть, стрибнувши на брук з високого муру, ніж втратити найцінніше в житті — розум. Палко подякувавши старому наглядачеві, вчений запевнив його, що буде вправним, метким і колись зуміє по-справжньому віддячити за допомогу...

Стримуючи хвилювання, Грубер чекав на вирішальну ніч. Замок уже був

зіпсований. Зробив це наглядач швидко і вправно. Не забула рука слюсарського мистецтва... Тепер треба було Груберові пильно прислухатися, коли почнеться перевірка, щоб підтягти матрац у куток ближче до дверей, впасти на нього й упертися ногами в двері, а спиною в стіну. Так можна було втримати двері, правда, з деяким напруженням. Грубер з старим наглядачем уже зробили репетицію.

Під час перевірки той наглядач, що приймав зміну, звичайно дивився у вічко в дверях, чи на місці хворий. Він міг помітити неприродну Груберову позу. Однак трудно було уявити, щоб він звернув на це увагу. З вічка ніг не було видно. А те, що хворий забився в куток, нічого не означало. Божевільні всякі штуки витинають.

На мурі камери згас відблиск заходу сонця. Розпочався звичайний дикий концерт хворих. Сьогодні Груберові було легше його терпіти. Адже ж востаннє...

Вгамувалися хворі. В мертвій тиші напружене вухо впіймало ледь чутне брязкотіння ключів. Грубер хутко ліг на приготоване місце, і зараз же дзвякнув ключ у його дверях. Ноги відчули тиск, ніби двері трохи піддалися. Серце перестало битися й зараз же потому загупало молотом. Це була хвилина, а може, й менше. А здавалось — година. І незрозуміло було, чи все гаразд минуло й перевірка вже скінчилася, чи, може, за дверима причаїлися й чекають, що робитиме хворий.

Напружені нерви, здавалось, дзвеніли, і навіть страшно робилося, що їх почують за дверима.

Поволі хвилювання вгамувалося.

— Однак погані мої справи, — прошепотів до себе Грубер і злякався свого шепотіння.

"Погані мої справи, — вимовив він уже в думці, — нерви мої розладналися так, що ще кілька днів, і край. Не треба буде моїм ворогам нікого дурити. Я стану цілком законним мешканцем цього жовтого будинку..."

Вчений звівся на рівні ноги. В камері було темно, й від дверей, що ледь-ледь прочинилися, на підлогу лягла золота стрілка світла з коридору. Першу мить вчений злякався її й кинувся причиняти двері, але зараз же стримався.

"Годі, годі, не треба бути таким нервовим, — умовляв він себе. — Цілком можливо, що в коридорі нічого не помітно..."

І він залишив двері так, як вони були. Золота стрілка світла зв'язувала з життям, з вільним життям по той бік мурів лікарні, і не хотілося, щоб вона згасла.

Грубер почав було ходити з кутка в куток, щоб цим скоротати час. Але човгання надто великих, не по нозі пантофлів могло притягти увагу наглядача в коридорі. І Грубер ліг каменем на матрац. Зімкнувши під головою пальці рук, він застиг у німому чеканні. Поволі минали години. В голові сновигали думки про майбутнє, — про втечу за кордон, про те, що, може, вдасться там застосувати свій винахід. Однак перша тяжка поразка зламала крила надій. Хіба ж там не те саме? Останні дні вчений чимало думав про життя і вже починав розуміти життєву правду... Зараз він навіть упіймав себе на думці, що не варт, може, й тікати з цієї лікарні. Може, легше йому буде, коли він збожеволіє.

В божевільних мріях він збудує собі свою чудесну кришталеву добу людської історії. В божевільних, але прекрасних мріях він скоротає свій вік. Чи ж не краще це за сувору й бридку життєву правду?

Проте молода жага життя взяла гору над сумними думками. Глибоко в свідомості жевріла іскра надії, снувалися якісь, поки що таємні міркування.

— Поживемо, побачимо, що воно буде, — бадьоро вимовив до себе Грубер і жваво підвівся: здаля він почув дзвін годинника. Відбило північ. Треба подивитися, що робиться в коридорі. Правда, ще рано, але старий наглядач попередив, що вартовий дуже любить подрімати. Може, він уже клює носом?

Тихесенько відхиливши двері, Грубер обережно висунув голову в коридор. Двері були у заглибленні. Це дозволяло стежити за наглядачем.

Той сидів у кінці коридору на стільці, високо задравши голову, ніби він роздивлявся стелю. Але незабаром голова безсило впала на груди. Видно було, що людина бореться з дрімотою.

Почекавши півгодини, — час знову відзначив бій годинника десь близько, певне, в кабінеті лікаря, — Грубер наспішився вийти з камери, однак ще лишаючись у заглибленні дверей. Йому треба було пройти чи пробігти кілька метрів до дверей у передпокій, що були, на щастя, зовсім одчинені. Не треба їх навіть відхилити. Мить — і він сховається в їхньому темному отворі, що вабив до себе, як певний захисток під градом куль. Грубер уже скинув пантофлі й напружився, щоб перебігти до дверей передпокою, як раптом зарипів стілець наглядача. Втративши в дрімоті рівновагу, наглядач трохи не впав, а тепер перелякано схопився на ноги й затюпав коридором, щоб розігнати сон. Грубер ледве встиг ускочити в свою камеру й причинити двері...

Кілька хвилин панувала тиша, бо наглядач ходив по грубому килиму, простеленому в коридорі, щоб не чути було кроків. Раптом Грубер пригадав, що він залишив пантофлі за дверима, забувши про них у хвилину сполоху. Аж змок комір сорочки від холодного поту. Пропало все. Безперечно, наглядач помітить пантофлі, хоч вони й стоять у куточку в сутіні... А може, не помітить? Він все ж сонний. Сонна людина неуважна... Надія боролася з розпачем. Бігли божевільні хвилини в мертвій тиші, яку, на щастя, сьогодні ще не порушували зойки хворих.

Аж ось напруженим вухом Грубер почув, як зарипів стілець. Наглядач знову сів. І зараз же Грубер опинився за дверима. На цей раз він не мав терпіння довго чекати. Щохвилини могли початися зойки хворих. Тоді б наглядач навряд чи задрімав.

Ледве голова наглядача похилилася на груди, як Грубер, стрибнувши на килим, миттю нечутно перелетів до дверей і кинувся в сутінки передпокою. Тут він спинився. Де вихід у сад — праворуч чи ліворуч? Хвилювання забило памороки. Приклавши руки до серця, що виривалося з грудей, Грубер намагався впорядкувати свої думки. Так! Двері до саду, безперечно, праворуч, бо, як його привели, ліворуч були оці двері до коридора... Безперечно, так. Грубер робив останнє напруження пам'яті, як раптом за його спиною ніби розітнувся постріл гармати і з дзвоном забрязкотіло розбите скло. Приголомшений Грубер не відразу зрозумів, що це з силою зачинилися за ним двері.

"Квартирка! Протяг!" — блискавкою майнула в голові думка.

Хапаючись, Грубер, замість праворуч, кинувся ліворуч, де були двері не в сад, а до кімнати чергової сестри. Двері були незамкнені. Грубер кинувся в ці двері, обачно причинив їх за собою й сперся спиною, переборюючи новий припадок хвилювання. В цю мить у коридорі розігнулися зойки хворих, очевидно, розбуджених стуком дверей та дзвоном розбитого скла. І тої ж миті Грубер почув, як недалеко від нього заскрипів пружинний матрац ліжка. Не встиг він, зовсім спантеличений, розміркувати, що це значило, як раптом спалахнула електрика, і він побачив спину сестри в білому халаті. Мить — вона повернулася б до нього, й тоді — все пропало. Та, на щастя втікача, сестра нахилилася до столика, де лежав її годинник, подивитися, котра година. Цього було Груберові досить, щоб забитися в куток за шафу біля дверей.

Сестра вийшла з кімнати, лишивши двері відчиненими.

— Що це? — почув Грубер її голос.

Очевидно, вона питала наглядача про розбите скло дверей.

— Нічого не розумію. Видно, протяг. Але ж звідки? — відповіла стривожена зі сну людина.

— Ходімо подивимося, — зазвучав спокійний голос сестри.

"Вони зараз побачать відчинені двері моєї камери і виявлять, що я втік", — подумав Грубер.

Треба було, не гаючи ані хвилини, тікати через передпокій в сад. Але Грубер не належав до тих, що швидко орієнтуються в такий момент. Його думка звикла до спокійних рухів під час дослідницької роботи, а не до таких стрибків, які потрібні були зараз.

"Добре було б загасити електрику в передпокої і тоді тікати", — міркував він, визираючи з дверей, ще не отямившись від того, що опинився замість прихожої в кімнаті сестри.

Він уже простягнув руку до вимикача біля дверей, але мусив сховатися назад у кімнату.

— Він, безперечно, втік до саду, — голосно сказала сестра, заходячи до передпокою, — треба зараз же всіх підняти на ноги і знайти його. З саду він нікуди не втече.

І вона вийшла в прихожу. Наглядач розгублено потюпав за нею...

Грубер завмер у своєму захистку за шафою. Що ж буде далі? Тепер до саду не можна тікати. Там уже чути було стривожені голоси. З коридору лунає дикий концерт божевільних... Вернутися до своєї камери, чи що? Нізащо. Тепер уже немає відступу. Після спроби втекти його так стерегтимуть, що годі надіятись на волю... Треба тікати зараз, за всяку ціну. Але ж як?

Думки закружляли в голові, шукаючи виходу. Бігли божевільні хвилини. Лунав невгамовний дикий концерт хворих...

Стоп! Але ж не може бути, щоб коридор біля камер хворих мав тільки один вихід, до саду. А де кабінет лікаря, де прийомна? Грубер згадав, що будинок лікарні одним

крилом виходить до саду, а другим, напевне, на вулицю або в сусідній двір. Якби добитися до такої кімнати, звідки вікна на вулицю...

Назустріч долинав хаос диких звуків. Моторошно ставало від цього пекельного хору. Перемагаючи себе, Грубер швидко пішов коридором...

Двері, двері... Всі однакові. Мабуть, до камер. Безперечно. Бо з-за них рвуться зойки, вереск, стогін... Аж ось другий край коридору. Тут трохи тихіше. Тут повинен бути кабінет лікаря та інші службові приміщення... Так, тут вони. Оці, певне, двері.

Двері піддалися. Одчинені... Швидше! Бо в передпокої гомін. Люди вертаються до коридору...

В кімнаті, до якої вскочив Грубер, ласкава тиша й спокійне світло ліхтаря з вулиці. Це, напевне, кабінет лікаря. Та байдуже що. Головне — велике вікно. Воно на вулицю... Пам'ятаючи про дзвін розбитого скла в коридорі, Грубер надзвичайно обережно відчиняє вікно. Мить — і він уже на вулиці. Тепер він, не тямлячи себе, біжить уздовж садового муру. Лише пробігши п'ятдесят кроків, розуміє, що він напівсвідомо простує до того кутка саду, де тополя і де на нього, напевне, чекає з одягом Гретхен.

Він уповільнює ходу і важко посувається вперед, пильно вдивляючись у сутінки, готовий перейти на другий бік вулиці, як зустрінеться перехожий. Надворі осіння сльота і мжичка. Холодно. Босі ноги дубіють, і гидко ступати в крижану грязюку.

— Фріц! — долітає до нього придушений вигук.

Він упізнає голос нареченої й тої ж миті втрачає свідомість. Нерви й серце не витримали всіх цих хвилювань...

У ЗАПОВІТНИЙ КРАЙ

Грубер розплющив очі й бачить, як за вікном падає великими пластівцями сніг, певне, перший сніг. І надворі, мабуть, не дуже холодно, бо шибки вікна не гаптовані морозом. Вони ще чисті, тільки знизу повиростали на них срібні ялинки.

"От і зима прийшла, — думає Грубер, стежачи, як падає сніг. І раптом: — А де ж це я?"

Він здивовано озирається: селянська хата, він лежить під периною на високому ліжку, в каміні сичать сируваті дрова.

Грубер хоче підвестись, але це йому не вдається. Голова безсило падає на подушку. Покликати треба, щоб допомогли, але кого? Де він?

Він голосно кашляє, щоб його почули в сусідній кімнаті. Там хтось є. Він чує брязкіт посуду. Відчиняються двері, й на порозі Гретхен. Вона кидається до Грубера з радісним вигуком:

— Мій любий! Нарешті ти отямився.

Грубер хоче повернутися до неї, але тіло не слухається.

— Тихо, тихо! Лежи тихо, — перелякано каже Гретхен, помітивши його рух, і сідає коло нього на ліжку, ласкаво зазираючи йому в очі.

— Що зі мною й де я? — питає Грубер і не впізнає свого голосу, такий він кволий.

— Ти дуже хворий, — каже ніжно Гретхен, нахилиючись до нього й милуючи рукою його голову, — ти страшенно застудився в ту ніч. Крім того, каже лікар, у тебе

нервовий припадок. Уже більше як тиждень ти непритомний.

Грубер не розуміє, яку ніч згадує Гретхен. Він розпитує про це в неї і, ніби казку, чує про свій винахід, про завод Зіммеля й про лікарню для божевільних...

— Тобі не можна так багато розмовляти, — схоплюється Гретхен. — Я тобі дам зараз молока і спи: так наказав лікар.

Грубер не заперечував. Він був надто кволий і вже дуже втомився. Другого дня він дізнався, що тієї ж ночі, як він утік, Гретхен повезла його з допомогою старого Клейнмюнцлі до своєї тітки в гори. Він тоді вже був, певне, хворий, бо очі в нього були якісь чудні й говорив він нісенітниці. Гретхен навіть боялася, чи не божевільний він. Термометр пояснив, у чому справа.

Тітка Маргаритина, проста селянка, бездітна вдова, не зрозуміла гаразд, від кого ховається Грубер і що з ним таке. Однак добре серце старої та золотий годинник, подарований Маргаритою, поклали край будь-яким ваганням, і молодята дістали в неї притулок.

Грубер, мабуть, не видужав би, — у нього було тяжке запалення легенів, — але Гретхен дуже любила його, а кохання робить із жінки геніальну доглядачку хворого. Рятуючи молодого вченого, Гретхен рятувала своє власне щастя, свою власну долю. Вона упросила батька, щоб той за всяку ціну здобув десь хоч трохи грошей Груберові на поїздку за кордон, як він видужає. Тяжко це було старому Клейнмюнцлі. Не той час, щоб добувати гроші. Проте, підігрітий надією на щасливу долю й багатство свого майбутнього зятя, він таки дістав стільки, скільки треба було, щоб Груберові добитися до тієї країни, звідки були замовлення на військові похідні аптечки. Принаймні для неї його винахід потрібний. Так змиркував старий Клейнмюнцлі. Лишалось тільки видужати Груберові.

Догляд Гретхен робив своє діло. Грубер швидко видужував. Поволі пам'ять вернулася до нього. Він тільки ніяк не міг пригадати свого винаходу. Складні хімічні формули без вороття вилетіли з хворої голови. Це турбувало вченого. Та Грубер потішав себе тим, що ось він одужає, і тоді, перед виїздом за кордон, заскочить якось додому й забере всі свої записи. Він попросив Гретхен зробити це, але та замахала руками.

— Мій любий! Це було б дуже небезпечно, — стурбовано сказала вона, — того ж дня, як тебе забрали з університету, до пані Надель хтось приходив, питав про тебе, і з того часу, як ти втік, за твоїм помешканням стежать, каже батько. Певне, вони сподіваються, що ти прийдеш по свої книжки. Як побачать мене або мого батька, вчепляться й доберуться аж сюди. Нехай уже, як ти будеш за кордоном, у певному місці, я тобі надішлю твої книжки.

Грубер на це не згоджувався. Він без своїх записів нікуди не поїде, бо вони можуть загубитись на пошті, в дорозі. Однак він не хотів сперечатися з Гретхен. Не треба турбувати її. Він нишком сам візьме записки. А що стежать, байдуже. Він приїде ввечері і, зайшовши з парадного, попросить пані Надель випустити його через кухню. З двору є брама на іншу вулицю.

Настав день від'їзду. Гретхен плакала й благала Грубера зараз же сповістити її з-за кордону, як справи, і дати їй змогу швидше приїхати до нього. Зворушений Грубер обіцяв їй зробити все, що він зможе. А сам був сумний. Він тепер мало вірив в успіх справи. Йому навіть не хотілося залишати затишну хату Маргаритиної тітки. З тихої гавані в бурю й сніг вирушав його корабель на бурхливій хвилі житейського моря.

Саме й день був такий. Скаженіла гірська хуртовина, і він ледве добився з Гретхен до невеличкої станції, звідки мав їхати за кордон, а Гретхен — у другий бік, до свого міста. Поїзд Гретхен прийшов першим. Із сірого засніженого зимового присмерку виринули його золоті очі. Хвилинку він тяжко чмихав і сопів коло станції, потім зраділо зірвався з місця й поніс Гретхен назустріч білим примарам зими, що поставали в темряві. Грубер зітхнув з полегшенням. До суму розлуки з Гретхен і непевності своєї справи прилучалося тяжке почуття від того, що він ховався від Гретхен із своїм наміром не їхати зараз за кордон, а спочатку вернутися до міста і взяти свої записи. Тепер було легше, як Гретхен поїхала. Він не звик брехати, і все здавалося, що Гретхен бачить його прихований намір.

Грубер зайшов до невеличкого залу станції, чекаючи на другий поїзд до міста, що мав іти за кілька годин. В залі нікого не було. Самітно горіла лампа. В каміні тріщали дрова. Грубер ходив з кутка в куток із своїми невеселими думками.

Пролетів поїзд з-за кордону, збудивши на хвилину затишок станції. З поїзда зіскочив газетяр з вечірніми газетами для найближчих від станції сіл.

Побачивши газетяра, Грубер згадав, що він уже давно не читав газет. Він покликав газетяра до себе і раптом, несподівано для себе, задумався над тим, яку саме газету взяти. Досі вони всі були для нього цілком однакові... Що це з ним сталося? Звідки така цікавість до політики?

В голові кублилися неясні думки, і раптом у них, як вогник житла вночі в хуртовину, знову зажеврив спогад про те, як колись він потрапив на комуністичний мітинг, чув доповідача, який йому страшенно сподобався своєю правдою, і був потім арештований. Чому це все він пригадав знову?

— Що ви бажаєте, пане? — спитав його газетяр, дивуючись із його мовчання.

— Газету, таку газету, де пишуть правду, — вимовив розгублено Грубер, одірвавшись від своїх несподіваних думок, і засоромився того, що він сказав дурницю, бо ж кожна газета претендує на правдивість.

Грубер гадав, що газетяр сміятиметься з його наївної вимоги, але той цілком поважно відповів:

— Я не знаю, якої правди ви, пане, шукаєте. Про мене, правду пишуть тільки в комуністичній газеті, та, на жаль, нашої в мене немає. Є тільки паризька "Юманіте"... Останній номер. Цікавий. З'їзд комуністичної партії в Москві, промова Сталіна, — додав він.

— Давайте, — сказав Грубер. — Я знаю французьку мову...

— Прошу, товаришу, — тепло вимовив газетяр, даючи газету Груберові і привітно всміхаючись йому. — Прочитайте. Бажаю вам щасливої подорожі, товаришу.

Сподіваюсь, ви не гніваєтеся, що я вас так називаю, — казав весело газетяр, уже йдучи до дверей.

— Ні, ні, товаришу. Бувайте здорові! — кинув йому вслід теж весело Грубер і раптом відчув щось цілком нове і невідоме доти. На серці стало гарно й затишно, і звідкись з'явилася давно не знана бадьорість і певність своєї долі.

"Що це зі мною? — дивувався з свого настрою вчений, вибираючи місце ближче до лампи, щоб почитати газету. — Невже це мене так вразила привітність газетяра?"

І поки він розгортав газету, вмить, в одній картині перед ним постало все його життя. Батько його був сторожем університетської хімічної лабораторії, тієї самої, якою він, син сторожа, потім керував. Це була заповітна, божевільна мрія старого. Ради неї він з дружиною голодував, усе до останньої копійки віддаючи на сина. Старий вмер, коли здійснилася його мрія, коли його син дістав звання доктора хімії. На радощах старий випив зайве, і не витримало його серце, вже підточене тугою за своєю дружиною, що вмерла незадовго перед тим... Тяжко було синові сторожа серед студентів, дітей заможних батьків. Рідко хто вітався з ним. Йому страшенно заздрили за його успіхи в науці, якій він віддав усю свою волю, всі думки, всі почуття, прагнучи одного — втішити свого батька. Тяжко переніс він безглузду смерть батька. Зовсім відлюдним став після неї. Гретхен? То зовсім інше. От сьогодні в голосі цього газетяра вперше забриніло для вченого те людське, товариське почуття, якого несвідомо він прагнув уже давно.

"Цей газетяр, певне, комуніст, і комуністи, певне, добрі хлопці", — подумав учений, заглиблюючись у газету.

Чим далі він читав, тим більше охоплювало його якесь незрозуміле хвилювання. Він був ніби замуrowаний навіки в темному склепі, похований живим, і вже примирився з неминучою страшною смертю, а тут раптом розвалюється мур, і темряву прорізує промінь сонця. Надія! Життя! Ще думка не тямить, як це раптом сталося, приховався в кутку свідомості острах, — а може, це тільки омана, — а вже серце радісно б'ється й стрибає в грудях, як сріблястий струмінь на камінцях.

Грубер читав, і все яснішим ставало те, що вже давно зародилося в ньому. Ще тоді, мабуть, як він вернувся від ІІІварцберга й згадав про доповідь на комуністичному мітингу. Чи, може, тоді, як на Зіммелевому скляному заводі робітник йому сказав, що в Країні Рад його винахід мав би успіх? Так, так, безперечно, тоді. І лише велика втома заважала продумати все до кінця. А це ж так просто. Є ж на світі така країна, де не знають кризи, де кожний винахід зустрічають радо, де наука й учені у великій пошані.

Дивна річ. Як він раніше не дійшов до такої простої думки?..

Гуркіт поїзда, що підійшов, перервав його думки. Він поспішив сісти й тепер уже думав про те, як він пробереться до своєї квартири й забере свої записи. Треба бути дуже обережним. Тепер у нього відновилося жадоба до життя, що знову мало ясну мету, і не хотілося зустріти перепони на шляху до цієї мети... Так, так! Тільки до Країни Рад! Там, у країні велетенського будівництва, його винахід матиме справді широке застосування. Але ж як потрапити туди? Та дуже просто: він піде до радянського

посольства і скаже, що хоче поїхати, попросить допомогти... Дуже просто все. Як він раніше не додумався? А як же з Гретхен? Може, зайти до неї й сказати про новий план, про радісні надії, про цю газету, що він сьогодні читав, про привітного газетяра?..

Ой, ні! Всією істотою Грубер відчув, що не слід цього казати Гретхен. Не зрозуміє вона його. Ніколи, її маленький розум боїться всього незвичного. Країна Рад... Це ж так далеко, й діється там щось зовсім незрозуміле... Не треба казати про це Гретхен. Тільки стурбується, тільки плакатиме, що він загине серед страшних більшовиків. Він просто напише їй, коли вже буде на місці, і тоді, переконавшись, що йому добре, вона приїде до нього.

Думаючи й мріючи, Грубер і не помітив, як поїзд примчав його до міста, а потім трамвай довів до знайомого будинку. Легко, не дожидаясь зупинки, він стрибнув на брук і пильно озирнувся. Декілька перехожих мали звичайнісінький вигляд. Трудно було подумати, що хто-небудь з них стежить за будинком. Однак дух захоплювало від хвилювання. Десь близько відчувалась небезпека... Східцями Грубер біг швидко, боячись випадково зустрітися з Гретхен чи з кимсь із сусідів.

Обійшлося гаразд. Ось уже перед очима знайома табличка на дверях Наделів. Легкий натиск на дзвоник. Знайомі кроки пані Надель і радісний вигук:

— О пане доктор! Нарешті ви повернулися з наукової подорожі...

— З якої наукової подорожі? — здивовано питає Грубер, заходячи в коридор.

— А як же? — дивується пані Надель. — Ви ж бо несподівано поїхали в наукову подорож. Навіть не мали часу зайти додому.

Грубер вгадує, що Гретхен з обачності не сказала пані Надель, що з ним сталося. Певне, Гретхен вигадала цю історію з науковою подорожжю.

— Ах, ви про цю подорож, — старається вчений виправити свою помилку, — я здивувався, бо не вважаю цю подорож за наукову. Вона швидше ділова. Я їздив у справі свого винаходу.

— Ну, і як справа? — спитала Надель.

— О, тепер все буде гаразд! — цілком щиро відповів Грубер і, заходячи до своєї кімнати, додав: — Я завітав, пані Надель, тільки на хвилину. Мені зараз знову треба їхати в справі винаходу. Я лише візьму тут свої записки та трохи білизни... О! — здивовано вигукнув він, бачачи, що шухляда, де він клав усі свої записи про винахід, зовсім порожня. — Ви, мабуть, пані Надель, тут у мене в столі прибирали й кудись поклали зошити та малюнки, що були в цій шухляді?

Пані Надель здивовано дивилась на вченого. — А хіба вам не передали ваші зошити й усе, що було в цій шухляді? — запитала вона. Грубер аж поточився, передчуваючи лихо.

— Хто мав мені передати? — вигукнув він. Очі в пані Надель стали круглі.

— Та як же, пане доктор?... — забелькотала вона. — Та ж до мене приходив один чоловік з вашим листом. У тому листі ви просили дозволити вашому посланцеві взяти у вашому столі зошити й інше потрібне вам для роботи... Ну, я дозволила. Хіба він вам не передав? Це було вранці, — я твердо пам'ятаю, коли... Це було...

Пані Надель назвала ранок після тієї ночі, як Грубер утік з лікарні.

Грубер тяжко опустився на стілець. Так, нема сумніву. Всі його записи, все, що стосувалося винаходу, вкрали ті, хто його замкнув у лікарню для психічно хворих... Що ж далі?

Розгублена пані Надель стояла перед ним.

— Той самий пан сказав мені про вашу наукову подорож, — говорила вона.

— О пані Надель!.. Це якесь страшне непорозуміння, — ледве вимовив Грубер. Голова впала йому на груди. Тяжка хвиля розпачу затьмарила свідомість...

В коридорі дзвякнув дзвоник. Надель пішла відчиняти двері.

"Чи не по мене прийшли?.." — раптом блискавкою майнуло в голові Грубера.

Він наздогнав Надель у коридорі.

— Як хто мене питатиме, кажіть, що мене нема вдома. Я зараз нікого не хочу бачити, — пошепки попросив він.

Надель кивнула головою на знак згоди.

— Кого вам треба, панове? — спитала вона, відчинивши двері.

— Чи не тут живе доктор хімії пан Грубер? — почув той з свого кутка.

— Тут, але його зараз нема вдома. Він ще не вернувся з подорожі, — відказала Надель непевним голосом.

— Ні, він вдома. Я бачив на вулиці, як він заходив, — сказав інший голос.

— Ви, певне, не помітили, як він зайшов до своєї кімнати, — казав перший з глумом у голосі, — нам треба його негайно побачити, і тому ми зайдемо до нього...

Грубер не став чекати далі. Він тихенько вийшов у кухню, а звідти темним ходом до двору. Коли він був унизу, то почув, як з гуркотом одчинилися вгорі двері й один з переслідувачів вигукнув:

— Швидше за мною! Він, безперечно, втік сюди...

Загуркотіли східці під тяжкими, похапливими кроками. Ніби вітром підхоплений, забувши про все, крім того, що треба за всяку ціну врятуватись, Грубер вибіг у двір, а звідти прожогом кинувся на вулицю. Слідом за ним з брами вискочили й переслідувачі...

ЗУСТРІЧ

Машина виробляла пляшки.

Поривчастим рухом, то враз спиняючись, то знову швидко рухаючись, нервовими стрибками оберталися два видувальні столи. Як метеор темної ночі, спалахувала велика крапля розтопленого, вогненного скла, вибігаючи через фідер — особливе приладдя — з скловарної ванни. Крапля потрапляла у форму, починалося видування, й за кілька секунд готова, ще вогненно-червона пляшка ставала на конвеєр.

Ніби іграшкові солдатики, рівним рядком марширували пляшки конвеєром, по дорозі міняючи поволі своє полум'яне святкове вбрання на буденне зелене. Їх хапали робітниці довгими вилками й совали у відпалювальну піч. Звідти, пройшовши довгий тунель і поступово остигаючи, виходили готові пляшки, чистенькі й чепурні, як лялечки.

Валя Ковальова, сіроока студентка-практикантка, пильно придивлялася до роботи, вивчаючи машину. Під пахвою в неї стирчала груба сіра книжка "Склотехніка". В руці Валя тримала блокнот і олівець. Книжка книжкою, а краще записати з натури всі моменти роботи машини. Так воно міцніше засяде в голові.

Ось спалахнула видушена з фідера крапля розтопленого скла. Валя собі уявляє, як густа вогняна маса скла наповнювала шамотний жолобок-фідер, одягнутий у цегляний кожух, щоб скло не холонуло. Для цього ж у фідері є свої власні грілки. З фідера скло видушує через отвір плунжер.

Важку величезну краплю скла відрізують ножиці, і вона падає у форму. Форма в цю мить перекинута денцем догори. Знизу вона закрита шийковим плунжером. Там, де має бути шийка, — стержень. Він тут потрібен для того, щоб у склі збереглася дірка, крізь яку його потім видуватимуть.

Тільки-но крапля потрапила до форми, як денце затуляє дувна головка й крізь неї у форму йде стиснуте повітря, женучи масу скла в шийку. Тепер зародок майбутньої пляшки вже має шийку. Стержень зробив отвір, крізь який зараз видуватимуть пляшку далі.

Стіл-станок, на якому встановлена форма з майбутньою пляшкою, круглий. Він має шість форм. Коли зародок пляшки готовий, — його готували приблизно чотири секунди, — стіл повертається на одну шосту свого обідка. Під час цього поривчастого обертання форма перевертається догори шийкою. Її замикають під днищем і тепер дмуть крізь шийку, з якої витягнуто стержень. Пляшка оформляє своє денце. Вона ще зовсім не схожа на пляшку. Це — баночка, первісна форма майбутньої пляшки. Пляшку-баночку зараз видуватимуть на другому столі, обробному. Банковий стіл ще раз поривчасто повертається на одну шосту частину обідка, щоб передати баночку-пляшку обробному столу. Обробний стіл — у нього теж шість форм, але вже пляшкових, — обертається так, що коли банковий стіл спиняється, половинки його форми розкриваються, і пляшка-баночка висить на шийковому кільці; половинки форми обробного столу хапають її в свої обійми, кільце розкривається, і вона, майбутня пляшка, висить у новій формі, надто великій для неї.

Обидва столи роблять дальший поворот. На банковому столі форма, розкинувши свої обпалені вогненным склом половинки, приймає повітряний душ, що охолоджує її. На обробному столі пляшка крізь шийку роздувається так, що заповнює всю форму і набирає свого справжнього пляшкового вигляду. Тепер їй треба лише трохи застигнути, бо вона ще надто м'яка, щоб показатися в люди.

Ще раз повертаються столи на шосту частину обідка. На банковому столі форма замкнулася, і її охолоджують повітрям уже замкнуту. На обробному столі пляшка разом з своєю формою теж приймає холодний душ.

Ще один поворот. На банковому столі форму також охолоджують і змазують мастилом. Зараз вона прийме нову краплю скла. На обробному столі тільки холодний душ. Пляшка зараз покажеться на очі. Вона вже твердішає.

Ще поворот. На банковому столі починається справа з новою краплею скла. На

обробному столі тільки що народжена пляшка легенько перестрибує з машини на конвеєр. Цей стрибок допомагають їй зробити пальці конвеєра, що переносять її на стрічку, і — пішли пляшки іграшковими солдатиками, міняючи вогняне вбрання на зелену уніформу.

Валя полегшено зітхає. Вона пильно простежила, як крапля скла перетворилася на пляшку. Це перетворення тривало близько двадцяти чотирьох секунд. Разом у машині народжувалося шість пляшок. Сім форм з двадцяти на обох столах були з пляшками у різних стадіях їхнього оформлення, а п'ять, порожні, остигали: чотири на банковому столі, — там бо ж крапля скла гарячіша, і треба формі охолонути аж на чотирьох зупинках, — і одна на обробному столі, — на одній зупинці перед тим, як перехопити баночку-пляшку. з банкового столу.

Валя посміхнулася, придивляючись до машини. Хитра механіка. Мов жива вона, мов цілий гурт істот, метких, вправних сталєних робітників, що переплелися жмутом, виставивши тут і там свої пальці, руки, груди з повітрям у легенях чи губи, щоб дути, чи то в пляшку, роздуваючи її, чи то на пляшку або форму, охолоджуючи її, то знову всім сталєним жмутом кидаючись навколо свого центра на нову позицію.

Тяжка робота цих одностайних сталєних істоток. Ач як важко дихають, як набрали вщерть повітря у свої сталєні легені-компресори! Аж тремтять від напруги і всім жмутом важко здригаються, коли спиняються з розгону.

Валя дивиться на складну й мудру роботу машин — роботу цього хитро переплетеного жмута сталєних мускулів, кісток і легенів — і думає про тих кілька десятків робітників, що їх замінює одна така невеличка машина. Яка ж то пекельна була в них робота! Вічно в поті, страждаючи від пекельного жару скловарної печі. Вічна небезпека обпектиса — покалічитиса від розтопленого скла. Людські легені, що мають єдине призначення — рівномірним диханням підтримувати рівне горіння в організмі, постійно оновлювати кров, сприяти обміну речовин, перетворювалися на міхи, на знаряддя виробництва.

Від свого батька, старого складува, а тепер майстра-скловара, Валя чула про те, як тяжко було видувати пляшки. Вічна згага. Ковтаєш безперервно воду. Чи то від неї, чи від надмірного напруження легень, що порушують усю внутрішню механіку тіла, хворіє шлунок. Туберкульоз, емфізема, тобто переродження легенів, шлункові хвороби — вічне лихо складувів...

"Так треба ж вивчати ці машини, щоб знати їх, щоб удосконалити, щоб винайти ще кращі, простіші", — каже собі Валя і, знайшовши затишний куточок, розкриває "Склотехніку".

Вже кілька годин Валя студіює машину. Годі. Все одно за один раз не засвоїти. В голові вже туман. І двигтіння та стукіт машин сприймається, як крізь вату. Валя переходить до відпальної печі — до ліра. Гарні пляшки, що вискочили з машини, ще не придатні до використання. Вони легко луснуть, бо в склі під час виробництва утворилося нерівне, неоднакове напруження частинок. Треба пляшки знову розпекти, а потім поволі, протягом кількох годин охолоджувати. Тоді кожна частинка зручно

розташується поруч із своєю сусідкою.

Валя добре розуміє той процес, що відбувається у відпалювальній печі. Вона знає характер частинок скла, як і всяких частинок матерії. Жар, тепло надає їм жвавості. Вони починають дуже тремтіти. Вони завжди вібрують, як струна, що дає звук. Бо ж нема покою в світі. Все рухається... І цей невидимий для людського ока рух тим дужчий, чим більший жар. Якщо раптом охолодити предмет, то частинки, з яких він утворений, не встигають розташуватися. Вони лишаються там, де почалося слабкіше вібрування, і може статися, що невідома відстань між частинками більша за ту, на якій діє сила взаємного притягання частинок. Тоді предмет ураз тріскається. Якщо ж взаємне притягання через надто велику відстань дуже слабе і воно легко порушується, то предмет тріскається від найлегшого поштовху.

Валя згадує, як колись їй важко було зрозуміти цю механіку частинок матерії — молекул і атомів у молекулі. Вислухавши пояснення вчителя, Валя довго собі морочила голову: що то за частинки, які відстані між ними? От візьмемо стіл. Учитель казав, що його дошки, як і взагалі все, — молекули і відстані між тими молекулами... Валя ніяк не розуміла. Де ті відстані, як видно, що дошка собі суцільна, та й годі? На перерві Валя, тоді піонерка, сказала про це піонервожатому. Той їй пояснив справу дуже просто. У темному кутку коридора він запалив сірник, погасив його й тоді став швидко крутити сірникову паличку, що ще жевріла.

— Що ти бачиш? — питав він Валю.

— Бачу вогненне коло, — відказала дівчина, не розуміючи, до чого цей давно відомий і простий фокус.

— Отак воно і з тими молекулами та атомами й відстанями між ними, — пояснював вожатий. — Один жевріючий сірник тобі здався вогненным колом. Бо він швидко рухається, швидше, ніж в очі зникає враження від його перебування в різних точках, так само з молекулами та атомами в них. Здаються нам речі суцільними й непорушними, а насправді це рух мільярдів дрібнесеньких точок.

І тоді Валя уявила собі будову матерії, і радісно їй стало від того, що нічого нема навкруги нерухомого. Все рухається, все живе своєрідним життям. Більш-менш повільний рух ми сприймаємо як спокій. Але це не спокій. І в камені, що лежить при дорозі, відбувається віковична вібрація — рух молекул. У воді ця вібрація швидша. Ще швидша в парі...

Все рухається. Все змінюється...

"Усе тече, все змінюється", — згадує Валя прадавні слова великого грецького філософа Геракліта, прозваного Темним, бо його сучасники ніяк не могли зрозуміти глибин його філософії.

Через низьку техніку люди тоді наївно сприймали світ і життя. Вони вважали життя саме таким, яким воно здається. Вони бачили, що всі речі, як їх не чіпати, перебувають у спокої. Тільки вода тече. А Геракліт Темний каже — все тече...

Думки Валі з прадавньої давнини вертаються до відпальної печі, до ліра, куди з конвеєра від машини потрапляють пляшки і лишаються в ньому від чотирьох з

половиною до шести годин.

За цей час довгий шлях роблять пляшки. Метрів з двадцять вони проходять, бо піч має форму тунелю. Поволеньки посуваються вони від краю до краю. Спочатку їх розжарюють. Температуру доводять аж до 515 — 520 градусів. А потім пляшка поволі холодне. З ліра вона виходить ще гаряча, але її вже можна брати руками, бо температура її тільки 45 градусів.

Надивившись вдосталь, як сортують пляшки й тут же кладуть їх у вагони, Валя вернулася до машинного цеху. Дівчина хотіла подивитися на інші машини, — пресувальні, обробні, складну машину для електричних ламп, ще кращі і досконаліші, ніж та, роботу якої вона щойно спостерігала. Дівчині радісно було думати, що незабаром вона буде інженером, одним з керівників цих чудових, розумних машин. Які вони могутні, які складні, немов живі сталі істоти, і всі вони слухатимуться її, як тепер слухаються он того механіка. І яке гарне життя настає. Ще ж недавно — Валя не тільки від батька знає, а й сама пам'ятає це, — ще ж зовсім недавно не було в нас цих машин. А тепер — що й казати...

Звичною, добре знаною стежкою бігли думки дівчини. Думки відпочинку — легкі й безжурні мрії. Їй можна помріяти. Про широке майбутнє, про світлі перспективи... Ці мрії дають силу, бадьорість. Ці мрії, як крила. Наше життя. Наша друга п'ятирічка, наше будівництво... Наше, наше!.. Голова Валі гордо підводиться, певнішою стає її хода. Дівчина вже вийшла з заводу. Вона йде робітничим селищем. День погожий, хороший, ясний, зимовий день. У срібному вбранні дерева парку. В чистому повітрі лунають дзвінки голоси з ковзанки. Через шлях — праворуч — сяють на сонці великі вікна нових робітничих будинків... "Наші будинки", — гордо думає Валя і з особливим захопленням милується блискучими шибками. Вона знає — це найкраще скло. От якби виготовити таке скло, щоб з нього робити не тільки вікна, а й цілі стіни, цілі скляні споруди! Світлі, скляні, кришталеві будинки, кришталеві міста і села...

Валя бачить здаля ніби знайому постать чоловіка, який стоїть на стежці через колію залізниці й пильно на щось дивиться. Валя придивляється і впізнає, хто це. Безперечно, він. Та чого ж він стоїть стовпом? Може, забув, куди йти, й не може спитати, бо ніхто не знає німецької мови.

І Валя поспішає на допомогу, ловлячи в голові за хвості потрібні слова чужої мови, що вперто розлітаються, як налякані котом горобці.

— Добрий ден, товаришу! — каже вона, трохи запнувшись, чоловікові. — Чого ви тут стоїте? Може, не знаєте, куди йти?

Чоловік обертається на голос дівчини. В нього обличчя, як у людини, яку одірвали від думок. Аж ось його освітлює привітна посмішка. Він пригадав Валю. Ще позавчора, в день його приїзду на завод, старший інженер познайомив його з цією дівчиною, сказавши:

— Це наш молодий спеціаліст і ентузіастка в справі вивчення іноземних мов. Вона вам допоможе ознайомитися з нашим виробництвом.

Але в ту мить до них підійшов один інженер, що теж знав німецьку мову, і старший

інженер передав йому іноземного фахівця.

Валя тільки зітхнула. Що зробиш? Вона ще не інженер. А їй так хотілося поговорити з іноземцем, докладно розпитати його про успіхи техніки за кордоном, показати наші успіхи. Ходити по заводу з ним і показувати — оце наше все, наше...

— Ні! Дякую. Я знаю, куди йти, товаришко, — відказав Валі іноземець, трохи запнувшись на "товаришко" — не звик ще до слова, — просто дивлюся на ці будинки. Вони так відрізняються від інших. Вони, видно, не ваші. Я їх упізнаю. Такі будинки я бачив у Фландрії.

Валя дивиться на будинки і спалахує від сорому за цю стару частину робітничого селища.

— Так, так, — похапливо каже вона, — ці будинки збудували ще бельгійці. Ми таких не будуємо. Наші — світлі й просторі. Подумати тільки: в цих бельгійських будинках усередині зовсім темні кімнати, мало вікон.

І Валя замовкає, бо слова знову горобцями розлетілися. Вона дивиться на незграбні, важкі, старі будинки, що розсілися печерицями, і їй хочеться одірвати від них очі іноземця. Нехай він обернеться і гляне на нові, на наші будинки.

Іноземець відчуває думки дівчини. Він каже:

— А мені іноді цікаво подивитися на ці будинки.

— Чому? — здивовано питає Валя. — Вони ж такі негарні, непривітні.

Валя підозріло дивиться на іноземця, чекаючи на його відповідь. Може, він почне вихвалити свою стару буржуазну Європу? Так вона йому покаже. Вона вщент розіб'є його й доведе, де правда, — в старому, чи в новому.

— Ви маєте рацію, — каже іноземець. — Ці будинки гідкі. Вони темні всередині. Вони такі, як той світ, що з нього я видерся. І я дивлюсь на ці будинки, як колишній каторжник на кайдани. Тяжкий спогад, і одночасно в серці радість, що це в минулому.

Валя схвилювалася. Цей іноземець — справді товариш.

— Ви — політемігрант? — запитала вона. Іноземець сумно посміхнувся.

— На жаль, ні, — відказав він. — Ще місяць тому я нічогосінько не розумів у політиці. Та й тепер ще ледве розбираюся. Однак я втік з батьківщини в СРСР.

— Чому? — спитала Валя.

В її голосі цікавість переплелася з розчаруванням. Шкода, що він не свій. У нього такі розумні очі й тонке, приємне обличчя... Чого ж він утік?

— Якщо вас цікавить, я скажу, — відповів іноземець. — На батьківщині я втік з лікарні психічно хворих, куди мене запроторили за те, що я зробив винахід...

І Фріц Грубер розповів Валі Ковальовій свою історію. Розповів і про те, як він утік від переслідувачів, коли заходив додому по свої зошити, як потім у розпачі думав про самогубство, бо загинув його винахід, як поклав собі спробувати знову взятися за роботу, зробити ще раз свій власний винахід і для цього поїхати до СРСР. Якби йому не вдалося виїхати, він убив би себе. Йому пощастило. В СРСР його прийняли привітно. Дуже привітно. Він ніколи не міг собі уявити, щоб так шанували вчених. Правда, і в Європі їх шанують. Але там це тільки лицемірство. "Пан доктор, пан доктор", а коли що,

то й хапають, як бачите, пана доктора до лікарні для божевільних. Його хотіли залишити в Москві в Інституті скла. Але він сам попросився на виробництво. А що, як йому так і не пощастить відновити свій винахід? На виробництві він принаймні добре поставить лабораторну роботу. Отак він опинився в Донбасі, на цьому великому заводі.

Валя слухала Груберову історію, як казку, жадібно розпитуючи його про винахід.

Розмовляючи, вони йшли повз залізницю широкою вулицею робітничого міста. Вже проминули старі будинки. З обох боків здіймалися то будівлі заводів, то великі нові житла робітників, далі виднілися менші індивідуальні будинки. Всі вони були світлі й привітні порівняно з похмурими старими будівлями.

Валя зауважила це Груберові.

— Бачу, — відказав він. — Я все бачу. Я ніби вдруге народився.

Вже сонце хилилося на захід. Його скісне проміння заплуталося в стовпах диму від домен. Вони саме проходили повз металургійний завод.

— Куди ж це ми йдемо? — схаменулася Валя. — Ви ж, мабуть, ішли до ітеерівської їдальні обідати?

— Я вже обідав, — сказав неправду Грубер: йому хотілося ще побути з цією розумною сіроокою дівчиною; цікаво поговорити з нею; вона так не схожа на тих жінок, яких він знав на батьківщині.

— Може, ви йшли обідати? — схаменувся він.

— Я вже обідала, — сказала неправду Валя: їй хотілося ще побути з цим іноземцем; цікаво поговорити з ним про його винахід, до того ж практика німецької мови...

Замість обіду, вони вдвох вечеряли тоді, як уже сонце зайшло. Умовились, що будуть часто зустрічатися. Валі це корисно: добре навчиться німецької мови. В подяку вона навчить Грубера російської або ж української.

Після вечері Валя пішла на роботу на нічну зміну. Вона працювала коло скловарної ванни. Стежила за сигнальною апаратурою.

Вночі на роботі Валя думала про Грубера, про його винахід. Він їй не розповідав про свої мрії, про свою кришталеву добу людської історії. Відтоді, як він втратив свої зошити й не мав певності, що знову доб'ється свого винаходу, Грубер соромився розповідати про свої заповітні мрії. Він коротко й сухо виклав Валі те, що добре пам'ятав, — як на Зіммелевому скляному заводі варили його скло. Однак і цього було досить.

Думки про незвичайне скло не відступали од Валі. В них немовби відбивалися її мрії про світлі скляні будинки, міста і села, про чудовий кришталевий край.

НОВИЙ СВІТ

Валя не стерпіла...

"Недобре це, — казала вона собі. — Грубер тільки мені розповів про свій винахід. Я не маю права говорити про нього іншим".

Але треба було сказати. Треба, щоб Грубер знову почав працювати коло свого винаходу. А він тимчасом запально взявся за організацію заводської лабораторії. Правда, це робота дуже важлива. Та хіба ж менше значення має те чудесне скло, що

його за Груберовим методом виробляли в старому Зіммелевому заводі? Валя добре уявляла собі цей завод: снігові верховини в місячному сяйві, темні сосни, ніби вартові-велетні, а на старому заводі — горшки з чарівним склом. Якби ж то Груберові пощастило пригадати свій винахід... Але ж на це йому потрібен час і спокій.

Валя пішла до Діденка — секретаря парткому. Він мусить дати пораду...

Вислухавши Валю, Діденко задумався. Він знав, яке місце посідає в науці Грубер, цей молодий, але вже відомий і за межами своєї батьківщини вчений. І коли він сказав Валі, що є змога варити скло без вогню, то це не фантастика. Колектив заводу працює над удосконаленням технології виробництва скла. Чому б їм не об'єднати свої зусилля?

— Треба допомогти Груберові, — сказав твердо Діденко.

Валя добре знала секретаря парткому. Знала вона, що тепер їй можна йти собі: справу буде поладжено. Розпитувати, як це буде зроблено, не треба. Діденко сам покличе її.

— То — бувай! — сказала Валя, збираючись іти.

— Чекай, — затримав її Діденко, — ходім до директора. Я хочу, щоб ти йому сама розповіла про Грубера...

Директор не так близько взяв до серця справу, як Діденко. Чудесне скло, про яке розповіла Валя, не було новиною для нього. Роботи по його винайденню провадились і в нас, але, дбаючи про виконання заводом виробничих завдань, директор ставив найвище те, що потрібно сьогодні ж. Проте він не заперечував.

— Треба познайомити Грубера з Васюченком, — сказав він, висловлюючи те саме, про що думав Діденко. — Тільки цей хлопець дуже завантажений. Він же не тільки найкращий хімік, а й найкращий організатор. Головний інженер без нього як без правої руки.

— Ну що ж, — сказав жартома Діденко. — Треба заборонити Васюченкові писати вірші хоча б на півроку. Тоді він зможе і в головного інженера працювати, і в лабораторії.

Всі засміялися. Кожен знав цю маленьку слабкість Васюченка: людина надзвичайної працездатності, прекрасний інженер, він у вільний час цілі години сидів над клаптиком паперу, складаючи свої вірші, які потім приносив до редакції заводської багатотиражки та редколегії цехових стінгазет. Одні казали:

"Ох, якби не ці вірші, то мали б ми не одного, а двох Васюченків. Такий працюватимучий хлопець, і така шкода — марнує час".

Інші заперечували:

"Облиште! Треба ж хлопцеві культурний відпочинок мати. Може, саме він і дає йому силу так добре працювати..."

— Поговоримо з Васюченком, — сказав директор і викликав його в кабінет.

— Що? — запротестував молодий інженер, коли Діденко сказав йому, щоб він облишив свої вірші. — Та я самому Олексію Максимовичу напишу, та це ж... Слухай, Діденко! — перейшов хлопець на благальний тон. — Я ж досі думав, що ти порядна людина, а виходить — помилився. Як ти можеш вимагати це від мене, коли партія

приділяє таку увагу розвитку нашої літератури?..

— Яка без Васюченкових віршів, безперечно, занепаде, — підхопив Діденко. — Ну, годі жартувати. Давай серйозно...

І Діденко розповів молодому інженерові про Грубера, про його винахід. Васюченко захопився.

— Це ж саме те, над чим я тепер сушу голову. Тільки у мене поки що не виходило. А тепер... Заради цього я й справді можу півроку зачекати з поезією, — сказав він. — Це ж якась казка! Кришталевий край... Я напишу такий вірш!

Директор, Валя і Діденко засміялись: от запеклий поет!..

— Зачекай-но! — спинив його Діденко. — Не треба роздзвонювати скрізь про цю роботу... Не забувайте, що загрожувало Груберові у зв'язку з його винаходом.

— Розумію... — серйозно сказав Васюченко.

Васюченко працював у лабораторії з таким самим запалом, з яким складав вірші. Перші дні Грубер дуже зрадив помічників. Васюченко був знаючим і здібним інженером, питання, якими він займався, і справді виявилися дуже близькими до винаходу Грубера, до того ж молодий радянський інженер непогано володів німецькою мовою. Це полегшувало спільну справу. Але згодом у Груберовім серці виник сумнів: чи не приставлено Васюченка до нього за наглядача? Може, йому як іноземцеві не довіряють? Саме на той час у газетах сповіщалось про викриття шкідницької організації в Донбасі, що в ній було й кілька іноземних спеціалістів. Яке нахабство, яка чорна невдячність так підло використати гостинність цієї країни, так негідно відповісти на ту увагу, на те піклування, яке виявляє вона до іноземних спеціалістів! Адже ні одна країна в світі не ставиться до іноземців так тепло, так привітно. "Таки правда, дійшов капіталістичний лад свого краю, розклався він остаточно, коли втратив останні краплі людської моралі", — думав Грубер, по-своєму розуміючи події, ще не знаючи, що так звана людська мораль — поняття, яке вимагає докладного розгляду, бо ж нема загальнолюдської моралі, а є мораль класова... Так чи інакше, але ж він щиро обурювався з шкідницької роботи деяких іноземних спеціалістів, поклавши собі віддати всі свої сили тому класові, який так тепло поставився до нього. І йому було безмежно боляче думати про те, що, може, його підозрівають, йому не довіряють і ставлять над ним наглядача. А Васюченко своїм палким і щирим бажанням взяти на себе якнайбільше роботи все більше роз'ястрував його сумніви. Виходило, ніби й справді Грубера хочуть усунути від роботи. Він уже збирався піти до директора заводу й мужньо сказати, нехай його звільняють, бо після викриття шкідницької організації та виявлення в ній іноземців довір'я до них не може бути. Що буде, те й буде. Грубер повернеться на батьківщину й там загине від помсти Шварцберга...

Однак та ласкавість, привітність, з якою ставився Васюченко та й усі на заводі до Грубера, суперечили таким гадкам. Ні, безперечно, ставлення до нього аж ніяк не змінилося...

Грубер часто зустрічався з Валею. Ніби випадково вони сходилися то в їдальні, то в бібліотеці. І в одну з цих зустрічей Грубер сказав Валі про свої сумніви.

Дівчина дуже схвилювалась. Вона ніяк не сподівалася цього. Не довго думаючи, вона про все розповіла вченому. Червона від сорому, що вона без дозволу Грубера розповіла про його винахід, Валя чекала на його докори. Грубер довго мовчав. Нарешті, голосом, у якому бриніло глибоке хвилювання, він сказав:

— Ходімо до товариша Діденка й до директора!.. Валя глянула на Грубера. На його обличчі відбивалася буря переживань.

— Ходімо, — задзвенів чи то від радості, чи від тривоги голос Валі.

Діденко саме був у директора. В них відбувалася ділова розмова, але Грубера й Валю вони прийняли одразу.

— Товариші, — почав Грубер українською мовою: він дуже хотів висловити зараз свої почуття безпосередньо, без перекладу. — Я скажу вам... так: у вас зовсім новий світ...

Далі йому забракло слів.

— Перекладіть! — звернувся він благально до Валі, і Валя, хапаючи слова на льоту, переклала:

— Я допускав думку, що знайду у вашій країні найбільше щастя, яке я собі уявляв, — знайду змогу служити моїй улюбленій науці. Але ж я ніколи не сподівався того, що мені тепер відкрилося: виходить, що й для вас наука — найвище в житті. Інакше я не можу зрозуміти того піклування, яким ви мене оточуєте...

— Скажи йому, Валю, — не втерпівши, перебив Груберову промову та її переклад Діденко. — Скажи, що тут нема нічого дивного. Адже наука допомагає нам будувати соціалізм, вона для нас необхідна.

Валя переклала.

— О, я все розумію! — вигукнув захоплено Грубер. — Я ж кажу — у вас цілком новий світ. Все у вас по-новому. От і з моїм винаходом: на своїй батьківщині я працював коло винаходу сам, тримаючи його в секреті. А тут у вас я хочу добитися цього винаходу спільно з вашими інженерами, з робітниками, з молоддю...

Директор і Діденко посміхнулися, коли Валя їм переклала цю Груберову пропозицію. Директор попросив Валю перекласти Груберові, що і в нас він може робити свій винахід сам і дістане за нього особливу нагороду. А Діденко, не чекаючи, поки Валя це перекладе, простягнув руку Груберові, щиро, по-товариському, потиснув її й сказав:

— Перекажи йому, Валю, що він, видно, свій хлопець і що ми радо приймаємо його пропозицію працювати спільно з нашими спеціалістами, з нашою молоддю...

Більше нічого не сказав Діденко. Він одійшов і відвернувся до вікна, щоб приховати своє хвилювання. Давно в його робітничому серці, як і в серці кожного свідомого пролетаря, жили два почуття: любов і пошана до представників науки і біль від усвідомлення того, що їх роботу в капіталістичному світі часто використовують на шкоду трудящим.

"Як добре, що у нас цього немає! — часто думав Діденко, і щоразу його охоплювала глибока радість. — Це доказ нашої перемоги, нашої сили".

Світло посміхаючись, Діденко слухав, як Грубер викладав свої міркування про роботу з молоддю.

— Що ж, — сказав він весело, коли спитали про його думку. — Товариш Грубер висловив багато цінного.

Перш ніж Валя переклала, Грубер зрозумів, що Діденко назвав його товаришем. Це слово нагадало Груберові невеличку гірську станцію, газетяра-комуніста, газету, в якій "пишуть правду", і тепло стало на серці в молодого вченого. Як у рідній сім'ї, відчув він себе тут, у Країні Рад, на радянському заводі.

О, як охоче він розповів би Діденкові, директорові, ну й Валі, — любій Валі насамперед, — про той зимовий вечір на гірській станції, коли вперше відгомоном іншого світу прозвучало йому слово "товариш" з уст невідомого газетяра! Та вони всі такі ділові. Не можна відбирати в них час на сентиментальні спогади!..

Для молодих робітників на заводі вирішили організувати технічний гурток склохімії. Грубер попросив дозволу керувати ним, — він працював тепер, зовсім не відчуваючи втоми. А допомагати йому взялася Валя Ковальова.

Діденко взяв із стола грубий пакунок закордонних видань з технології скла і поніс їх до Грубера. Книжки й журнали надіслали, на прохання Діденка, з Москви, з Інституту скла.

З Грубером він зустрівся на порозі лабораторії.

— Ви куди? — запитав Діденко вченого.

— На техзмагання! — твердо, з широкою посмішкою відказав той, радий, що добре вивчив це українське слово.

— А я вам подарунок приніс, — передав Діденко Груберові книжки й журнали. — Це вам... З Москви... З Інституту скла...

— Я розумію, розумію, — відказав зворушений Грубер, роздивляючись книжки й журнали. — Це дуже, дуже... — старався він знайти потрібне слово й від хвилювання вимовляв з акцентом: "туже, туже..." — Гарно з вашого боку!

— Діденко почервонів:

— Я тут ні при чому, — заперечив він і запнувся: як би йому пояснити?

Побачивши Васюченка, він покликав його і попросив розтлумачити Груберові, що це не його, Діденкова, заслуга, це — наша країна дбає про нього, як про кожного вченого, Інститут скла і так далі, а він — що? Нічого...

Васюченко переклав.

— Я розумію, розумію, — повторював Грубер, теж хвилюючись від того, що, може, він сказав щось не до речі.

Він передав книжки Васюченкові, а той хазяйновито поставив їх у шафу, і потім усі троє пішли на техзмагання.

У заводському клубі зібралися робітники першої й другої зміни скловарної печі Б. Вже обрали журі, і мало початися змагання, коли зайшов Діденко, Грубер і Васюченко.

Їх зустріли привітними окликами. Усі вже знали про роботу Грубера з молоддю, про

його прихильність до радянської країни.

— В журі товаришів Васюченка і Грубера! — залунали пропозиції.

Довелося ще раз проголосувати.

Васюченко і Грубер зайняли місця коло столу.

Розпочалося техзмагання. Завзято змагалися зміни. Кожна хотіла здобути першість.

Грубер, тепло посміхаючись, стежив за змаганням. Він згадував далекий Зіммелів скляний завод і того робітника, що казав йому про Країну Рад. Згадував, як той скаржився, що, мовляв, ціле життя працюєш і не знаєш до пуття, що ж ти робиш... О, тут справді, все інакше, як казав той бідолаха!.. Грубер милувався майстерно зробленими лозунгами про науку і техніку. Золотими, срібними, металевими літерами на оксамитовому, шовковому фоні — звідусіль, то переплітаючись у складні фігури, то розтягуючись світлими ланцюжками, закликали вони до освоєння найвищих досягнень людського розуму...

"Новий світ! Ось він — новий світ, який народжується в океані велетенської борні за людське щастя", — думав Грубер. І, ніби відчуваючи його думки, ясними зорями світили йому привітні очі робітників, коли він зустрічався з ними поглядом...

Синій присмерк, кришталевий присмерк присунувся од великих вікон заводської лабораторії. Грубер підійшов до вікна, щоб увімкнути електрику, й замріявся, задивившись на вогні заводу й міста.

У вечірній тиші десь далеко дзвеніло скло. То безупинно сипалися скалки із сортувального цеху вниз. Аж ось у цю мелодію ввірвалися інші звуки. Десь грюкнули двері, залунав молодий сміх...

Грубер прояснів: це йшли молоді робітники, які працювали в гуртку.

За хвилину дзвінкі голоси сповнили лабораторію й розплескалися в ній, як водограй у басейні. А згодом стало тихо. Молоді голови схилилися до обчислень і формул, молоді очі втопилися в рідину, замкнуту в склі пробірок та колб.

Грубер підходив по черзі до своїх молодих друзів. Це були найкращі з робітничої молоді — ентузіаста, борці за оволодіння технікою.

Грубер дивився у молоді ясні очі і згадував свою колишню аудиторію на батьківщині. Хіба можна порівняти ту молодь із цією? Скільки життя, скільки сили, скільки жадоби до знання! Справді, новий світ.

"Хіба є де в старому світі вчений, що має таких учнів, як я?" думав Грубер, і від цих думок ясніше працював його власний мозок, і він з радістю бачив, що все більше наближається до забутих ним формул та обчислень. Напружена колективна праця загострювала його розум, збагачувала його сили, захоплювала його всього.

ВІДРОДЖЕННЯ

Сірий зимовий день, один з тих, що провіщають близьку весну. Вже сніг береться водою, а в небі лахміття хмар, подертих південним вітром. Як вони розійдуться й визирне сонце, враз потече скрізь вода, задзвенить краплями, задзюркотить струмочками.

Грубер іде через двір заводу. А в голові — думки, думки... Дрібнесенькі частиночки води — її молекули. Вони такі дрібні, що їх не побачити й через найсильніший у світі мікроскоп. Ось вони ніби в спокої. Вони тремтять, вони вібрують, але все ж тримаються вкупі. Пригріє їх сонце, і вже не втримає сила взаємного зв'язку їхнього руху. Перейде кожна частинка в своєму посиленому двигтінні межі свого вічного руху, і люди скажуть: розтанув сніг, розтанув лід...

Різні речовини, коли вони переходять з рідкого стану в твердий, утворюють або кристали, або, як кажуть, аморфну масу. В кристалах частинки речовини посідають точно призначене місце, вони розташовані у певному порядку і не однаково в різних напрямках. В аморфній масі, в масі без кристалів, частинки розташовані рівномірно, лишаючись на тих самих місцях, що й у рідкому стані. Скло — така аморфна маса. У склі частинки розташовані рівномірно, як у рідині. Скло — це немовби тверда рідина.

"І саме через це так важко вивчити внутрішню будову скла, — зітхає Грубер. — Кристали краще вивчено, ніж аморфні маси".

Він іде, щоб крок за кроком простежити варіння скла. Це він часто робить після лабораторної роботи. Спостерігаючи, як готують шихту, як засипають її і як вона плавиться у ванні, він перебирає в голові ті формули, що він вивів у лабораторії. Його думка тоді працює жвавіше, ніби картина виробничих процесів допомагає проникнути в їхню таємницю.

Проминувши сарай з крейдою, піском та содою, Грубер заходить до складальної — приміщення, де готують шихту для скла. Готування шихти — складна й відповідальна робота. Всі матеріали повинні бути чисті й сухі. Від цього залежить якість скла, його прозорість, його колір, його міцність.

Грубер дивиться, як засипають в елеватор пісок.

У цьому піску 99,07% окису силіцію, тобто кремнезему. Є ще трошки алюмінію, заліза та кальцію, теж в окисах. Для скла потрібен сам кремнезем. Інші домішки не бажані. Але ж ніде не можна знайти зовсім чистого піску, тобто самого кремнезему. Доводиться терпіти домішки. Аби їх не було надто багато... Та не в тім річ, — сам себе перебиває Грубер, — треба тільки занотувати, які хімічні елементи є в піску. Окис силіцію. На окиси алюмінію, заліза та кальцію можна не зважати, їх мало і вони, очевидно, не впливають на основну хімічну будову скла.

Грубер пригадує хімічну природу кремнезему. В ньому два елементи. Один з них — кисень, сильний елемент, тобто такий, що енергійно сполучається з іншими елементами. В природі безупинно утворюються ці сполуки. Це відоме всім горіння. Воно буває помітне — з вогнем, з жаром, — швидко, енергійне горіння. Буває воно й повільне, коли речі, наприклад, іржа їсть. Це теж горіння...

Грубер пригадує всі ці давно йому відомі речі тому, що для дослідження дуже часто стає в пригоді дрібний, давно відомий факт. На нього не зважали, гадали, що це — дрібниця. А він іноді допомагає зробити велике відкриття. Груберову увагу привертає кисень. Із своїх забутих формул він неясно пригадує, що саме цей кисень, кисень у кремнеземі, сполучений з силіцієм, відіграє якусь значну роль у подальших

трансформаціях.

Груберові думки супроводить рівний шурхіт піску у великих ситах — барабанах. Пісок просівають, щоб у ньому не було кремінців, які не розтоплюються, коли вариться скло, і потім, потрапивши в скло, розколюють його.

"Мій спосіб виготовлення скла не боїться кремінців — думає Грубер, — бо розтоплення шихти власним теплом, що його виділяють хімічні процеси, певніше за теперішнє, звичайне. Якби ж тільки згадати цей спосіб!"

Настирливий шурхіт піску заважає Груберові думати. Він іде далі, до сушарок. Це теж барабани, як і сита. Вони крутяться, і в них висихають, переміщуючись, пісок, чи крейда, чи сода. Коло сушарок Груберові в ніс б'є гострий дух. Це від соди та крейди виділяється вуглекислий газ. Робітники, що тут працюють, надівають на ніс і рот марльові протигази. Інакше перехоплює дихання.

З сушарок матеріали потрапляють на автоматичну вагу. Відважування — головний момент виготовлення шихти. Між матеріалами повинна бути така пропорція, щоб у готовому склі вона наближалася до формули — 1:1:6, де одиниці — це окиси натрію та кальцію, а шість — кремнезем.

— Добрий день, товаришу, — вітається Грубер з майстром, що стежить за вагою. — Як іде робота? — Він шукає нагоди поговорити, щоб мати практику в українській мові.

Майстер привітно відповідає Груберові.

Поговоривши з майстром, Грубер провадить далі свій огляд. Йому, власне, цей огляд уже не потрібен. Він уже встиг передумати все, про що так часто думав: і про соду, і про крейду, і про пісок. Усі хімічні елементи, що утворюють ці речовини, вже розташувалися в його уяві, готові на різні сполуки, — ті сполуки, що постають у скловарній печі. Якби ж їх угадати!.. Думати про них, старатися відгадати їх Грубер любить коло скловарної печі. Чомусь там найкраще працює думка.

Грубер дивиться на годинник і раптом червоніє. Він упіймав себе на тому, що навмисне затримується в складальній. Він точно знає, коли Валя перевіряє пірометри на газогенераторі, й розраховує свій час так, щоб зустрітися з нею. Йому подобається, що там нікого нема, що вони тільки вдвох, вони й можуть полум'я, що буває поруч. Ось чому так легко думати коло скловарної печі. Бо там Валя. З нею так добре. Вона так само, як і Васюченко, як інші робітники та інженери, бере жваву участь у його дослідженнях. Так гарно радитися з нею. Особливо, коли нікого нема, коли вони тільки вдвох. І вперше Грубер думає: хіба Валя йому подобається тільки як товариш? Чому ж він почервонів, чому в нього спалахнуло обличчя? І чому він, думаючи про Валю, щоразу згадує Гретхен і порівнює обох? Навіщо він написав Гретхен, щоб вона приїздила? Правда, так він вирішив, коли тікав з батьківщини. Він чесна людина й мусить дотримувати свого слова, а він обіцяв Гретхен побратися з нею. Але ж можна було зачекати з листом.

Грубер жене від себе ці метушливі й суперечливі думки і, щоб забути їх, стежить за дальшим приготуванням шихти. Відважені складові частини потрапляють у великі барабани-мішалки. Перемішану шихту конвеєром передають до розподільного бункера.

Ось вона білим порошком насипається у великий ківш. Ківш на колесах. Робітники везуть його до печі й засипають шихту.

Грубер іде за ковшем. Валя вже має бути коло генераторів. Грубер іде до газогенератора. В нього знову спалахують метушливі думки про Валю й про Гретхен. Та він розганяє їх якимись підрахунками.

Висока температура скловарної печі досягається особливим складним опаленням. Воно може бути нафтовим. Нафта видувається тоненькими цівками, змішується з гарячим повітрям, що вдувається підігріте в піч, і так створюється могутнє полум'я.

Якщо паливом є вугілля, роблять газогенератор, і тоді опалює піч не вугілля, а вугільний газ, що добувається в газогенераторі з вугілля. Газ горить буйним полум'ям. Принцип газогенератора простий: неповне горіння. Тобто вугілля чи дрова, згоряючи, дають не вуглекислий газ, а окис вуглецю, що добре горить, перетворюючись на вуглекислий газ. Окис вуглецю має один атом вуглецю і один атом кисню; до них прилучається ще один атом кисню, й тоді вже маємо вуглекислий газ, у якому на один атом вуглецю припадає два атоми кисню.

Грубер ураз припиняє свої підрахунки: він бачить Валю. Серце б'ється дужче, ніж звичайно. Але це, мабуть, через східці, якими він ішов надто швидко.

Валя променистою посмішкою вітається з Грубером.

Грубер дочекався, поки Валя закінчила контролювання, і пішов за нею нагору, до скловарної печі. По дорозі він казав:

— Як іноді випадок спричиняється до винаходу! От і з цією скловарною ванною. Варили собі скло в горшках, які ставили в піч. А одного разу через недогляд горшки в печі потріскалися, розвалилися і скло вилилось на черінь. Щоб не пропало скло, виловили черепки, а скло вибрали на виробництво. І вийшло, що можна просто в печі, а не в горшках варити скло... Я от думаю, який випадок допоміг би мені пригадати мій винахід? Знаєте, буває, що людина від нервового струсу втрачає здатність ходити, а потім велика радість вертає їй ноги...

Сум забринів у Груберовім голосі. Валі аж серце стиснулось. Вона сказала:

— Нічого, товаришу. Я певна, що ви все згадаєте. А що ви робили сьогодні? — насмілилася вона запитати, глянувши так ясно в очі Грубера, що тому ніби весняне сонце засяло.

— Ваша віра підтримує мене, — вимовив він вдячно і почав розповідати дівчині про свої досліді.

Як завжди, її влучні зауваження дивували його. Грубер не знав, що Валя цілі ночі сиділа, вивчаючи теоретичні матеріали з хімії скла.

Розмовляючи, вони підійшли до скловарної ванни. Вона була величезна. Цілий будинок, низький і довгий, з прибудовами. Крізь вікна, затулені залізними заслонами, пашів жар — температура там досягала тисячі градусів. Це була плавильна частина ванни. Тут варилося скло. Потім воно переходило в канал, — ціла будівля теж, — у робочу частину.

В одному вікні заслін був одхилений. Затуляючись від страшеного жару долонями,

Валя й Грубер хвилинку, скільки можна було терпіти, крізь сині скельця розглядали дзеркальну поверхню розплавленої маси скла. В ній відбивалося склепіння ванни й яскраве полум'я. Очам було боляче дивитися на цей нестерпний вогневий блиск. Грубер зітхнув. Він згадав своє розплавлене скло, розплавлене внутрішньою силою, без цього пекельного жару й вогню, без цієї величезної теплової енергії, заради якої працює ота складна машинерія газогенераторів, рекуператорів тощо.

Валя зрозуміла Груберове зітхання. Вона сказала:

— Цікаві хімічні процеси відбуваються у цій пекельній температурі.

— Так, — відказав Грубер, — саме тут утворюються ті складні силікати, формули яких ми з вами шукаємо.

Вони зайшли до приміщення, де була сигнально-контрольна апаратура скловарної ванни. Валя записувала свої спостереження. Грубер дивився на її струнку постать, схилену над столиком, — вона писала стоячи, — на широке, гарне чоло дівчини, на довгі вії, що ховали зараз очі, на ніжний овал обличчя й трохи пухкі, але чітко окреслені губи. І раптом він відчув, що кохає дівчину, кохає вже давно, може, з першої зустрічі, тільки не признається собі в цьому. Це відкриття схвилювало Грубера. І в хвилюванні був біль. Що з цього кохання? Тільки мука. Він уже написав Гретхен, щоб вона приїхала. Та й поза тим, що він для Валі? Вона дуже шанує його, вона цікавиться ним. Але ж це тільки тому, що він учений. Ніколи Грубер не помічав у дівчини такого, що б дало йому надію на її кохання.

Валя скінчила записувати. Тепер вона мала з півгодини вільного часу.

— Хочете, ходімо зі мною оглядати машину Фурко? — запропонувала вона Груберові. — Завтра ввечері я робитиму доповідь про цю машину, тому хочу, оглядаючи її, скласти собі план.

— Добре, — згодився Грубер, почервонівши, бо Валя перебила його думки про кохання до неї і йому здавалося, що вона читає ці думки. — Знаєте що? — порадив він, як вони виходили до скловарної ванни. — Оглядаючи, ви розповідайте мені про машину, ніби я нічого не знаю. Так у вас сам собою складеться план доповіді.

— Гаразд, — відгукнулася весело Валя, — ви будете моїм учнем.

І Валя розповідала:

— З рафінажного відділу скловарної ванни-печі, тобто з того відділу, де розплавлене скло остаточно проварюється та очищається, розтоплена маса крізь особливі протоки потрапляє до каналу Фурко. Тут скло підігрівають, щоб воно не стигло. На відстані приблизно трьох метрів одна від одної ставлять над каналом машини, щоб витягнути вгору скляну стрічку. Канал угорі накритий камерою, що має склепіння. Машини встановлюють у прорізі цього склепіння.

Скляну стрічку витягують за допомогою спеціального човника з щілиною посередині. Човник давить на скло, і в щілині воно підіймається. Спочатку на човник опускають залізну раму з цвяхами, щоб до неї причепилося скло, видушене крізь щілину човника. Раму піднімають. Скло тягнеться стрічкою. Стрічку з двох боків підхоплюють вальці машини. Вони розташовані парами вгору, заввишки аж на три

поверхи. Що вище, то скло твердіше. Вгорі одрізують раму, і скло йде суцільною безконечною стрічкою. Од неї відрізують куски бажаного розміру. Стрічка на краях товстіша. Ці краї одрізують. От і вся машина Фурко, — закінчила Валя.

Грубер посміхнувся.

— Швидко ви розповіли, — сказав він, — ми тільки почали оглядати машину. Що, й доповідь у вас буде така коротка?

— Та ні, — засміялася Валя, — на доповіді я докладно розповідатиму про деталі машини. Вам це нецікаво. Та й не можу я розповісти хоч би про механізм вальців, що власне і складають машину, не накресливши плану їх чи то на дошці, чи на папері. Моїм слухачам, робітникам, що працюють на цій машині, рисунки, правда, не дуже й потрібні, бо вони щодня бачать її. Треба тільки пояснити їм призначення деталей і їх взаємодію. А вам я не можу пояснювати без рисунків.

— А ви мені покажіть в натурі, — попросив Грубер, бо йому приємно було слухати пояснення Валі, хоч він. цю машину давно вже знав.

— Добре, — згодилася Валя, — от перед нами одна з машин Фурко. Ось відрізок каналу, з якого машина витягає скло. Оці виступи — камера, де горить газ, що підігріває скло в каналі. Між виступами ви бачите контрольне вічко. Гляньте крізь нього.

Грубер слухняно глянув крізь синє скельце у вічко, за яким у камері машини тяглася вгору ще червона стрічка скляної маси. Вище, над каналом, вона вже була звичайна. Скло вже остигло. Тут, угорі, пильно стежили за стрічкою на вальцях. Час од часу майстер хапав довгу тріску, запалену з одного краю, і припікав стрічку.

Коли в стрічку потрапить камінець, — пояснювала Валя, — скло зараз же тріскається й щілина тягнеться та й тягнеться вздовж стрічки, псуючи її, аж поки отакою тріскою, сірником, як кажуть на скляному заводі, не виведуть щілину на край стрічки. Виводиться щілина на край тому, що скло від вогню тріскається і щілина йде за вогнем. Отож, як прикласти запалену тріску до щілини від камінця, можна ту щілину вивести на край.

— Зрозуміло, — відгукнувся Грубер. — А як буде з щілиною в склі нового виробництва, коли його отак само витягати буде машина? Воно ж бо не боїтиметься вогню й не буде від нього тріскатися.

— От тобі й маєш, — засміялася Валя, — самі собі вигадуете клопіт. У вашому склі, напевне, не буде камінців, бо тепер вони лишаються в масі скла саме через нерівномірність процесу розтоплення скла вогнем. Ми ж не можемо, так би мовити, перемішати вогонь з розтопленою масою, ми її нагріваємо з боків, згори. А тепло, про яке ви говорите, — хімічне, внутрішнє, воно в самій шихті чи в розтопленій масі. Через це у новому склі, певне, ніколи не буде таких вад, як тепер, коли скло варять. Та й ваше скло, мабуть, краще на шибки вальцювати, а не витягати стрічкою.

— О товаришко Валю!.. — вигукнув Грубер. Він уперше назвав її на ім'я і сам з цього здивувався. — Ви розумієте мій втрачений винахід, певне, краще за мене.

— Бо він мені дорогий, — відказала Валя, — він дорогий мені так само, як вам, так

само, як...

Валя спинилася й почервоніла від того, що вона хотіла, не подумавши, сказати. Вже давно її почуття до Грубера перейшло межі товариської приязні та пошани. Однак хіба ж годиться про це казати йому? Навіщо йому, молодому вченому, її дівочі почуття?

Грубер бачив, як дівчина засоромилася. "Невже?" ворухнулася в нього надія... В цю хвилину вони вже були там, де нарізали готові шибки. Важко гойдалися великі листи, що вийшли з машини без вад, дзеленькотіли дрібніші шибки різного розміру, нарізані тоді, коли стрічка тріскалася. Скрізь стояли стоси шибок. У масі вони були блакитні. І ця блакить, ніби шматки весняного неба, сповнювала велике приміщення. Саме цієї миті сонце, видершись із клаптів хмар, ударило землю золотими весняними стрілами. Стріли пробили вікна заводу й розсипалися на блакиті шибок. Чари весни торкнулися Грубера й Валі. Обое мовчали. Грубер хотів спитати Валю, що вона мала сказати. Валя це відчувала й сердилася на себе й за те, що вона не дотримала слова, і за те, що, почавши говорити, побоялася кінчити. Кінець кінцем, вирішила вона, треба завжди говорити правду, і сміливість узяла гору над традиційною соромливістю.

— Я хотіла сказати, — вимовила дівчина, — що ваш винахід мені так само дорогий, як і ви...

І замість втупити очі в землю, дівчина на мить сміливо глянула на вченого. В її чудових сірих очах було написано: робіть собі, що хочете, й думайте, як хочете, а я не боюся.

— Це велика радість для мене, — тільки й міг вимовити стиха Грубер.

І раптом його вираз обличчя дивно змінився. В очах засвітилася гостра думка, й брови напружено нахмурилися.

— О! — здивовано вигукнув він потім і, вихопивши з кишені записну книжку, почав щось хутко записувати.

Валя завмерла. Грубер стояв поруч, і вона бачила, що він пише.

— Валю, — сказав Грубер, кінчивши записувати, — я пригадав формули тих хімічних процесів, що відбуваються під час утворення скла. Вони допоможуть розкрити нові способи виробництва скла...

Вчений це вимовив тихо. Але грім переможних фанфар бринів у його голосі.

ДИВОВИЖНІ ЛІТАКИ

Піонерка Ліна мешкала в одному з нових будинків на околиці великого промислового міста, коло парку, і тому парк був для неї звичайним місцем розваг і відпочинку.

Недалеко від парку — аеродром. Повітряні кораблі часто підносяться й знижуються над парком. Ліна кожний раз, як гудів у повітрі мотор, задирала голову, і її кирпатий носик стирчав догори, аж поки літак не зникав з поля зору. Особливо подобалося дівчині, коли літак летів зовсім низько. Він тоді був такий великий, такі могутні були його крила, а головне — можна було все роздивитися.

Ліна вже добре знала літаки. Вона чимало читала про них, пробувала навіть прочитати товсту книжку про літаки, написану зовсім не для дітей. Книжки Ліна не

подолала, але зрозуміла, що їй треба ще багато вчитися, і тоді вона зможе читати такі книжки. А вони Ліні дуже цікаві, бо дівчина за всяку ціну хоче знати літаки й стати пілотом, щоб літати над парком на величезних крилах і робити в синій височині карколомні вправи, від яких аж серце спиняється в того, хто на них дивиться з землі.

Цього весняного погожого дня Ліна по обіді, як звичайно, побігла з подругами погуляти до парку. Навколо було якось незвично тихо. Не видно й не чути було літаків. Чому? Навіть дивно.

Та ось почулося так добре знайоме гуркотіння. Літак здіймався вгору. Один, другий, третій...

Ліна схопилася й, задерши голівку, чекала. Зараз над парком попливуть велетенські сталеві птахи. Проте їх щось не видно було, хоч мотори ревіли зовсім близько, над головою. Ось вони раптом вщухли...

"Літаки сідають, ледве піднявшись", — думала Ліна.

Дівчина наставила вуха. Ось зараз знову загудуть переривчасто мотори. Та ні. Нічого не чути. Що за причина?

Ліна побігла через парк до аеропорту. І раптом почула, як десь, певне, дуже високо, знову загуділи мотори. Що за диво? Досі Ліна знала, що літаки планують униз. А тут виходило, що вони планували вгору. І, головне, де ж вони, де?

Марно дівчина вдивлялася, напружуючи свої оченята. Нічого вона не бачила, крім весняної блакиті та чудових сріблястих хмар у ній.

"Може, літаки сховалися за хмарами? — міркувала Ліна. — Може, крізь хмари не чути й моторів?"

На жаль, Ліна не могла вирішити, як високо летять сріблясті весняні хмари, й тому не знала, чи можуть сховатися за них літаки.

І раптом знову зовсім близько загуділи мотори. Цього разу дівчина була в такому місці, що дерева ніяк не могли сховати від неї літаків. Де ж вони гудуть?

Ліна навіть протерла очі. Чи не спить вона, чи не марить? Чи, може, щось з її очима сталося і вона не бачить через це літаків?

Дівчина озирнулася. Дехто з перехожих, так само, як і вона, шукали очима в небі літаків, розгублено крутили головами на всі боки і не знаходили їх.

Зовсім спантеличена, Ліна побігла до аеропорту, сподіваючись, що там вона знайде ключ до загадки. Вона підійшла майже до самої огорожі і, щоб краще було видно, вилізла аж на дерево. Великий майдан, з якого стартували повітряні кораблі, був перед нею мов на долоні.

Від того, що Ліна тут побачила, їй аж моторошно стало, таке це було дивовижне, загадкове видовище. Вона виразно бачила, як льотчик, що йшов доріжкою, зупинився, зробив кілька кроків угору, ніби йшов по повітрю, мов по драбині, і раптом зник, наче розтанув. Потім загудів мотор, так, як гуде, коли літак розганяється. І раптом ущух. Але за хвилину Ліна почула, як над її головою засвистіли крила літака. Невидимий літак стартував без мотора!

За цим літаком полетіло, очевидно, ще декілька, такі ж таємничі й здатні літати без

моторів.

Надивившись вдосталь на це таємниче видовище, Ліна, зовсім приголомшена дивом, забувши про подруг, почувалала додому. По дорозі вона згадала стару казку, яку чула від своєї бабуні, — казку про чарівну шапку. Надіне людина таку шапку, і враз — нема людини, не видно, вона ніби розтанула. Чи не було у пілотів цих чарівних шапок? Ну, а літаки, так ті теж зачаровані. Чарівною шапкою торкнулися, і вони стали невидимі.

І Ліна почервоніла від своїх думок. Хіба ж не сором їй, піонерці, таке вигадувати? Вона ж бо добре знає, що то тільки казки. І не може бути на світі ніяких чар, ніяких чудес, крім того, що робить наука. А може, наука вже дійшла до такого рівня, що робить невидимі речі? Хто б це міг сказати Ліні? Та хто ж інший, як не старший брат Микола? Він уже студент. Студент хімічного інституту. Він усе знає.

І дівчина стрілою полетіла додому.

— Здорово, коза! Куди мчиш? — зустрів її брат Микола на порозі квартири.

Він саме виходив з дому і мусив підхопити дівчину на руки, щоб вона не влучила йому головою просто в живіт.

— Миколо, ти куди йдеш? Лишайся вдома, я в тебе маю щось спитати, — похапцем благала Ліна брата.

— Може, потім спитаєш? Мені зараз ніколи, — відказав Микола.

— Ой Миколо! Я швиденько. От сідай лишень та послухай, що я тобі розповім, — тягла Ліночка брата до кімнати.

— Ну, кажи вже, та швидше, — лагідно згодився той, сідаючи на канапу поруч із сестрою.

Ліна розповіла про те, що вона бачила на аеродромі. Микола замислився.

— А таки справді цікаво, — вимовив він. — Шкода, що я не можу побачити всього цього на власні очі. Що ж воно за винахід такий? — міркував він. — Може, літаки збудовані з якогось прозорого металу? Але це абсурд. Усі метали, які ми знаємо, непрозорі. Та й не можуть бути прозорими по своїй природі. Але, нехай уже, припустімо, що це так. То як же з пілотами? Людей же ніяк не можна зробити прозорими.

— А може, Миколо, вчені винайшли щось подібне до казкової чарівної шапки? — висловила свою думку Ліна. Микола посміхнувся.

— Ні, сестричко, — сказав він, — казкова чарівна шапка з погляду науки є цілковитий абсурд. Прозорість чи непрозорість предметів залежить від речовини, що становить предмет. Як ця речовина прозора з природи, наприклад, скло, то й предмет буде прозорим. Змінити непрозорість предмета на прозорість, це значить змінити саму речовину, що її становить. Це все одно. Що, скажімо, обернути залізо на золото.

Ліночка нахмурила брови, стараючись зрозуміти брата.

— Прозорість залежить від того, як заломлює речовина проміння світла, — казав той далі, забуваючи, що Ліні ще не під силу його пояснення, — тобто, це одна з основних ознак речовини, це її властивість, одна з сторін її єства, що має ще інші

сторони. От, скажімо, цей круг, — Микола взяв з столу блюдо з-під склянки для води й, показуючи сестрі, провів пальцем по обідку. — Цей круг має зовнішній бік — вигнутий і внутрішній — увігнутий. Чи можуть вони один без одного існувати? Або візьми ціле блюдо. Ось воно з цього боку увігнуте, а з цього опукле. Чи може ця увігнутість існувати без опуклості? Розумієш, мала?

Ліна ще більше нахмурила брови. Від напруження аж засопіла, але все ж, широко кажучи, нічого не зрозуміла.

Микола засміявся.

— Ну, годі тобі старатися. Я бачу, що не зможу тобі як слід пояснити, чому чарівної шапки не може бути, — сказав він. — Ходімо краще, покажеш мені це чудо. Я категорично не припускаю перетворення непрозорих предметів на прозорі, отже, ми мусимо щось побачити.

Але літаки вже не літали, і Микола подумав, що Ліна просто щось переплутала. Бо хто ж, справді, може допустити, що є якісь невидимі літаки?

Та незабаром Миколі довелося змінити свою думку. На військовому параді в день 1 Травня вулицею міста пройшла колона... невидимих танків. Усі з цікавістю чекали на появу колони... Вже було чути її гуркіт, що швидко наближався.

— Тепер диви, зараз танки налетять, певне, з якоїсь бічної вулиці, бо щось на головній їх не видно, а вже мусили б показатися, — казав Микола сестрі.

— Ой, щось цей гуркіт дуже не схожий на гуркіт танків.

Люди не бачили їх, але з гуркоту і двигтіння землі могли судити, що потужні машини проходять зовсім близько біля них. Де ж вони, що їх не видно? Двигтіння ґрунту ставало все дужчим, і гуркіт — чудний гуркіт ніби важких черепків, що тисячами падали на грубий килим, — ішов на них. І раптом в обличчя людей, що стояли на панелі, з порожньої вулиці війнуло вітром, як буває, коли близько пролетить авто.

Щоправда, дехто помітив перед собою якесь чудне мигтіння неясних, ледь-ледь помітних контурів. Часом тут і там на мить щось тьмяно блимало, а потім знову ніби порожнеча, сповнена рухом і чудним гуркотом порожнеча.

Та ось усе це зникло. Вулиця вже була справді порожня. І тоді настала мертва тиша. Здивована вкрай публіка ніби скам'яніла. Це тривало з хвилину. Потім люди почали голосно обмінюватися враженнями.

— Оце я розумію, оце так техніка, — голосно казав високий сивий чоловік. — Нехай тепер тільки сунуться до нас. Ми на них, як грім, як блискавка з ясного неба. Не побачать, не зчуються, звідки вдаримо...

Очі в старого запалали від молодечого завзяття. Бурхливими вигуками співчуття зустріли в натовпі його слова. Хтось заспівав пісню. Інші підхопили її.

Люди вийшли на середину вулиці й пішли стихійною демонстрацією...

— А я ж тобі казала, казала ж я тобі, — дзвенів, як кришталевий човник на хвилях могутньої пісні, голос Ліни, — казала ж я тобі, Миколо, що ми нічого не побачимо. Певне, наші вчені таки винайшли чарівну шапку, — кричала дівчина братові,

маршируючи поруч з ним у колоні демонстрантів.

— Як, нічого не побачимо? Ми ж бачили непереможну силу нашої армії. Розумієш, Ліно? — схвильовано казав Микола своїй сестрі. — Що ж до чарівної шапки, то, видно, ми й без неї чудеса вміємо робити...

Що це за чудеса, хлопець уже трохи зрозумів, як пролітала колона прозорих танків. Він встиг помітити дещо таке, що давало йому ключ до розуміння дивного видовища.

Ще краще за Миколу розумів це ставний, повновидий сивий пан, що стояв на балконі готелю "Інтурист", коли повз нього проходила імпровізована маніфестація. Одяг у пана виразно свідчив, що він іноземець. Довго дивився він, похмурий, на шеренги демонстрантів, що проходили хвилями, і, не дочекавшись кінця грандіозного походу, пішов з балкона до кімнати, грюкнувши дверима так, що шибки забрязкотіли, сів до стола й почав писати листа.

"Шановний пане, — писав він до одного з всесвітніх стовпів капіталізму, — я прошу якнайуважніше поставитися до моєї інформації про ті надзвичайні явища, що відбуваються в СРСР. Досі я гадав діяти самостійно. Тому й поїхав туристом до СРСР, щоб звідти давати інструкції своїм людям. Але сьогодні я пересвідчився, що справа набуває всесвітнього значення й годі мені мріяти, що я сам залежними від мене засобами зможу запобігти небезпеці, яка загрожує всьому культурному світові. Зараз ви зрозумієте, про що йде мова.

Колись до мене з'явився один молодий вчений, на прізвище Грубер, пропонуючи мені свій винахід у справі виробництва скла. Винахід був, безперечно, геніальний. Він спирався на те, що винахідникові пощастило перевести на точну мову хімічних формул складні процеси, які відбуваються, коли варять скло. Це давало змогу свідомо керувати процесом його виробництва. Більш того, це давало змогу докорінно змінити спосіб виробництва скла. Груберові пощастило винайти холодний спосіб варіння скла, без опалення скловарної ванни або горшка. Це надзвичайно здешевлювало виробництво і змінювало всю його технологію.

Правду кажучи, тоді я зважив тільки на цей бік винаходу. Я собі ясно уявляв, яку величезну роль у поширенні вжитку скла відіграє здешевлення його виробів. Я тоді зовсім не подумав про інше, а саме про те, що точне знання внутрішньої фізико-хімічної природи скла має необмежені можливості в справі вдосконалення скла та варіації його різних ґатунків. Сьогодні, наприклад, я був свідком цілком несподіваного застосування скла. Однак про це далі. А тепер — послідовність подій...

Винаходу від Грубера я, звичайно, не взяв. Чому, ви розумієте без пояснень. Я мав необережність сказати йому, що цей винахід може бути застосований на малому підприємстві. Я навіть пояснив ученому, чому саме. Він вдався до одного власника дрібного скляного заводу й почав варити там своє скло. Якби не особливі обставини, я, напевне, не зважив би на це. Що значила робота того дрібного заводу для ринку хоча б одної моєї країни? Але сталося так, що виробами цього заводу зацікавилася військове міністерство сусідньої держави. Про це зараз же дізналося наше військове міністерство. Мені пояснили, яку велику роль відіграє скло у військовій техніці. Не було

ніякого сумніву, що сусідня держава могла переманити до себе винахідника з його винаходом. Як патріот, я, звичайно, був дуже стурбований з такої ситуації. Крім того, як голова акційного товариства скляних заводів моєї батьківщини, я мусив був дбати про прибутки товариства. А надії на прибутки завжди, знаєте, безперечні, коли справою починають цікавитися різні військові міністерства.

І от я вжив рішучих заходів. Власника заводу за борги посадовили у в'язницю, його завод описали, а винахідник опинився, як. і слід було сподіватися, в лікарні нервовохворих. Була думка лікувати його там, поки він, одужавши, не стане цілком дисциплінованою людиною, здатною слухняно виконувати вказівки мудріших за нього в життєвих справах людей. Мрійливий вчений надто захоплювався всілякими далекосяжними перспективами. Треба було його взяти в шори нашої реальності.

Проте сталася неприємність. Винахідник утік. Цілком випадково. В дверях його камери був зіпсований замок. Злочинний недогляд адміністрації лікарні. Сталось ще гірше. Винахідник поїхав до СРСР. Правда, перший час здавалося, що це краще. Гірше було б, якби він утік до тієї країни, що її військове міністерство зацікавилось його винаходом. Так принаймні гадало наше військове міністерство.

Треба вас поінформувати ще про одну деталь. Я постарався добути всі записи Грубера, що стосувалися винаходу. З цими записами можна було б обійтися без винахідника. Та ледве я їх здобув, як їх у мене вкрав агент військового міністерства сусідньої держави, що було виявлено, бо вартовий поліцей помітив злодія, як він вилазив з вікна мого будинку, кинувся його переслідувати й гнався за ним аж до озера, де злодій, загнаний в куток поліцаями, що прибігли на допомогу, кинувся в озеро в тому місці, де з нього витікає річка. Надія була, що скажена течія винесе плавця за межі міста. Але в запалі злочинець забув про температуру води цієї пори року. В річці він ураз одубів і, певне, втопився б, якби його не прибило до берега. Зошити з записами вченого загинули в озері.

Отож наше військове міністерство цілком заспокоїлось. З бюрократичною короткозорістю воно дивилося не далі завтрашнього дня. Я, як промисловець, дивився на справу інакше. Багато думаючи про винахід, я почав розуміти, які величезні наслідки може він дати. І я подбав, щоб у будь-який спосіб мати змогу впливати на винахідника.

Єдине, що лишилося від нього, була його наречена Маргарита Клейнмюнцлі, донька дрібного крамаря. Я постарався створити навколо неї та її батька таке оточення, щоб вони обоє стали нашим слухняним знаряддям. Це мені пощастило. Вони тепер цілком наші. Батько соціал-демократ, а донька — член націонал-соціалістичної організації.

Грубер у СРСР добре влаштувався. Йому дали змогу провадити свою дослідницьку роботу в лабораторії одного з найбільших скляних заводів на Україні. Там він здібався з однією дівчиною, студенткою, надзвичайно талановитою. Вона йому допомагала в роботі, і вони відновили всі втрачені формули. Зараз же уряд СРСР узявся до організації виробництва скла новим способом. Грубер разом з тією студенткою, що вже

стала інженером, керує новим виробництвом і удосконалює, поширює і розвиває свій винахід.

Застосування різних ґатунків нового скла щодня ширшає. Я довідався про застосування його у військовій техніці. Нове скло своїми властивостями не тільки не поступається перед різними металами, а навіть багато в чому їх перевищує.

Тут уже є літаки, побудовані з скла, що дає змогу зробити їх невидимими. Кабінка пілотів захищена системою дзеркал, сконструйованих у такий спосіб, що здаля її майже не видно. В крайньому разі, якщо й можна її помітити, то це цілком непевна точка прицілу. Додайте до цього прилад, що заглушає мотор, і ви зрозумієте всю силу таких невидимих і нечутних літаків на війні. Так само сконструйовано скляні танки. Звичайно, цим аж ніяк не обмежується застосування нового скла у військовій справі. Його надзвичайна прозорість, легкість, з якою воно піддається обробці, дали змогу створити безліч складних і цікавих військових оптичних приладів, про які я ніяк не міг здобути докладних інформацій.

Застосувавши нове скло в першу чергу у військовій справі, чи, як тут кажуть, у справі оборони, СРСР зараз береться до поширення його в інших галузях життя. Перспективи, кажуть, фантастичні. Є чутка, що нове скло замінить у багатьох випадках метали, а також будівельні матеріали.

Не знаю, чи це так, але того, що вже є, цілком досить, щоб зробити висновок про необхідність за всяку ціну перетягти Грубера на наш бік і тоді з його допомогою якось скомпрометувати й знищити всі наслідки його винаходу в СРСР, з одного боку, а з другого боку, дати йому змогу застосувати його винахід в одній з цивілізованих країн.

Зауважую ще раз — в одній з цивілізованих країн. Вірний син своєї батьківщини, я, проте, перед лицем страшної загрози всьому культурному світові йду на таку велику жертву, що згоджуюся на застосування винаходу не на моїй батьківщині, але, звичайно, з умовою, що акційне товариство, яким я керую, увійде до складу того підприємства, що буде експлуатувати винахід.

Як же привернути до себе Грубера? Єдиний спосіб, єдиний шлях — його наречена. Проте тут постає чимале утруднення. Вчений, працюючи разом з тією студенткою Ковальновою, певне, закохався в неї. Стверджувати це як безперечний факт, звичайно, не можна, бо вони поводяться лише, як товариші, як колеги, зв'язані спільною справою; однак моя агентура має деякі відомості про те, що тут справа глибша, ніж просте товаришування. У всякому разі, ця Ковальова, безперечно, має на Грубера великий вплив, тяжко буде з ним боротися Маргариті Клейнмюнцлі, тим більше, що, одержавши листа від свого нареченого з запрошенням приїхати, вона під нашим впливом відмовилася їхати негайно. Це, безперечно, образило Грубера, показало йому, що його напечена не так уже дуже кохає його, що розв'язало йому руки, й коли було в нього почуття до Ковальнової, то воно, не стримуване думкою про вірність своїй нареченій, розвинулося дужче.

Тепер треба, щоб Маргарита Клейнмюнцлі поїхала до свого нареченого. За цей час ми її так обробили, що вона буде цілком слухняним і вправним нашим знаряддям. Але

перш ніж дати розпорядження, щоб Маргариту Клейнмюнцлі відрядили до СРСР, я вирішив вдатися до вас, шановний пане, бо ж я гадаю розпочинати бій з СРСР, з цим страхіттям, з цим велетнем-потворою, і, звісно, годі мені мріяти, щоб я власними кволими силами міг виграти цей бій. Справа поширення нового скла зайшла вже так далеко, що ціла армія потрібна спритних людей, яка змогла б знищити далекосяжні наслідки цього дивовижного винаходу. Звичайно, найголовніше — мати на своєму боці самого Грубера, йому відомі всі секрети винаходу. Привернути до нас Грубера я берусь. Але той широкий розмах, якого вимагає організація й боротьба вищезгаданої армії наших людей, признаюсь, мені не під силу. Отож я вдався до вас, короля промислового світу, пропонуючи, як лицар своєму сеньйорові, свою силу, свою зброю, свою відвагу. Чекаю на вашу сприятливу відповідь.

З глибокою пошаною

Шварцберг".

Прочитавши листа, промисловець запечатав його і покликав свого секретаря, що подорожував разом з ним як звичайний турист.

— Цей лист, — сказав Шварцберг секретареві, передаючи йому пакет, — треба негайно відіслати кур'єром... — і, нахилившись до секретаря, промисловець стиха назвав ім'я одного з найвідоміших у Європі капіталістів, запеклого ворога Країни Рад.

— Буде зроблено, — вклонився секретар і пішов з кімнати.

Шварцберг вийшов на балкон. Був присмерк, чудовий травневий вечір. Запалювалися вогні, освітлюючи святкові вулиці. До Шварцберга долітав дзвінкий сміх, веселі вигуки, в сяйві ліхтарів миготіли свіжі, сповнені сили і краси обличчя. Промисловець з тупою ненавистю в очах стежив за цими проявами чужого, далекого йому життя.

СКЛЯНІ ДОРОГИ

Крізь пітьму весняної ночі мчав велетень-красень паровоз. За ним низкою діамантів виблискували в пітьмі вікна кількох новеньких, чепурних вагонів. Їх всього було п'ять, а за ними йшло стільки ж платформ; на них виднілися силуети якихось машин, накритих брезентами.

Поїзд мав особливе призначення. Він віз членів урядової комісії на невеличку станцію біля села, в якому вранці мали робити надзвичайно цікавий експеримент, дуже важливий для справи будівництва доріг на безмежних просторах країни.

Лабораторні дослідження давно перевірені. Тепер лишалося застосувати їх на практиці. Коли це дасть бажані наслідки, станеться нечуване в історії людства чудо: величезна, найбільша в світі країна вкриє свої безмежні простори найкращими в світі шляхами. І це за такий короткий час, який потрібно, щоб, скажімо, кілочками на відстані метра один від одного позначити тільки трасу бажаних шляхів.

В одному з вагонів коло відкритого вікна сиділи Валя й Грубер. Незважаючи на пізній час, вони не могли спати, були схвильовані. Від того незабутнього дня, коли Грубер згадав свої формули, минуло багато часу; вони, як і всі на заводі, були певні, що відкриття внутрішньої природи скла та процесів його утворення відкриває фантастичні

перспективи для розвитку матеріальної культури людства, а проте експеримент, що мав відбутися завтра, турбував їх. А що, як невдача?

Вони вже давно обмірковували всі можливі помилки й усі гарантії успіху і тепер сиділи мовчки, відпочиваючи від турбот. У відкрите вікно віяло повітря ночі, свіжої після дощу, запашної від цвіту садків. Часом було чути пісню солов'я.

Валя раптом посміхнулася.

— Ти що? — запитав її м'яко Грубер.

Вже давно між ними було це тепле "ти". Після того як Валя призналася, що Грубер їй дорогий, а він сказав, що це велика радість для нього, вони ніколи більше про взаємні почуття не говорили, цілком захоплені своєю спільною роботою, бо Валя заручилася згодою дирекції працювати разом з Грубером і Васюченком. Вони всі були щасливі від цієї роботи, від її блискучих наслідків, а Валя та Грубер і ще від чогось, а від чого саме, вони не мали часу обмірковувати.

— Ти знаєш, як це не дивно, я вже давно мріяла про те, що буде завтра, — відповідала Валя Груберові на його запитання про причину її посмішки. — Я пригадала, як кілька років тому була в одному селі. Там страшенно багато піску. Щодня доводилося місити ногами цей пісок. Тяжко йти, надто в спеку... Я тоді вже знала, що пісок — основний матеріал для виробництва скла. Я знала, що є скло з самого піску. Тільки на те скло потрібна дуже висока температура. І от я мріяла: винайти б таку машину, що конденсувала б спеку, розтоплювала б цей гидкий пісок і обертала його на скляний брук. Я часто поверталася до цієї мрії про фантастичну машину. Бувало грузну по коліна в грязюці або ж засипає мені очі пил, а я все про ту машину мрію, що враз обернула б грязюку чи порошок на скляну дорогу. Мріючи так, я поволі почала наближувати фантастику своїх мрій до реальності. Сама моя машина набула ближчого до дійсності вигляду. З конденсації сонячного тепла я перейшла до електрики, бо ж наш край незабаром матиме джерела електричної енергії надзвичайної потужності. Далі я покликала собі на підмогу хімію. Я думала: сьогодні ще люди витрачають надзвичайно багато праці на будівлення шляхів. Збудовані шляхи — чужорідний намул на ґрунті. А чи не можна винайти щось таке, щоб сам ґрунт перетворити на добрий шлях? Коли я дізналася про рідке скло, мої мрії ще більше наблизилися до реальності. Справді, ллють же рідке скло на будівельні матеріали і цим перетворюють їх на тверду склисту масу. Чому ж не винайти такого рідкого скла, що перетворювало б ґрунт на склисту масу? Тоді не треба й машини з великою тепловою енергією. Або ж нехай буде комбінована дія тепла й хімічних реакцій...

Втупивши очі в пільму за вікном, Грубер замріяно слухав, як Валя розповідала йому історію своїх думок. Ці думки привели її до ідеї застосувати їхній винахід у справі будівлення шляхів. У цьому застосуванні найбільше її ініціативи, її роботи і винахідливості... Яке щастя мати такого, як Валя, товариша в роботі!..

І Грубер згадав свою наречену. Вона мала бути його товаришем у житті. Але хіба почуття, що зв'язувало їх, було справжнє кохання? Щось таке ж наївне, обмежене, дрібненьке, як і сама Гретхен. У цьому почутті не було ані іскорки високої мети в житті,

боротьби за науку, за добробут, за щастя всього людства. Тільки своє, дрібненьке, маленьке життя, тільки своє особисте щастя, жалюгідне тим, що воно відокремлене від щастя інших людей.

І як він міг любити Гретхен, як він міг говорити з нею про спільне майбутнє? Такий гордий розмах думок, такий високий літ мрії і таке дрібненьке особисте життя. Навіть незрозуміло, як це вийшло, що Гретхен стала його нареченою. Добре, що вона відмовилася приїхати. Добре, що вона й не пише нічого. Правда, він теж не пише. Може, вона вже й забула його і знайшла собі іншого нареченого, такого ж, як вона сама? Це було б найкраще. Будували б собі своє кубелечко, своє щастячко... Треба все ж написати Гретхен. Треба якось розтлумачити їй, що між ними вже не може бути нічого спільного. Якщо в неї лишилося почуття до нього, то нехай вона краще забуде його. Шкода, що він не написав про це раніше. Все ніколи було подумати про особисте життя...

Валя вже давно мовчала. Помітивши, що Грубер не дуже уважно її слухає, вона перервала розповідь про свої фантастичні мрії.

"Мабуть, мої слова навіяли на Фріца якісь нові думки про вдосконалення чи розвиток винаходу", — подумала Валя, бо так часто бувало: розповідає вона про свої шукання в склохімії, Грубер слухає, слухає, раптом замислиться, щось запише, а потім гукає:

— Валю, дивись!

Валя дивиться і бачить, як влучно сформульовано те, що вона шукала. Бувало й навпаки: Грубер розповідає Валі про свої незакінчені дослідження, і раптом в її голові спалахують формули, яких він марно шукав.

І тепер Валя сподівалася, що ось-ось Грубер вихопить свою записну книжку, запише щось і вигукне звичне:

— Валю, дивись!

Проте Грубер мовчки дивився у вікно. Валя пильно глянула на нього. Вона добре вивчила його обличчя і тепер бачила, що в цю мить він думає зовсім не про науку, бо тоді в нього очі якось особливо сяють і весь він такий, ніби на крилах, ніби на мить присів і ось знову зірветься й полетить у височінь своїх думок. Ні, зараз Грубер думав про щось інше. Ніби тінь хмари лягла на його тонке обличчя, і в очах — журба.

"Про що ти думаєш, Фріц?" — хотілося спитати їй, проте вона стримала своє бажання. Негарно так питати близьку людину. А може, він не хоче виказати своїх думок?

І Валя мовчки стежила за Грубером. Він відчув, що дівчина нишком дивиться на нього, почервонів і сказав:

— Пробач, Валю, я не дуже уважно слухав, як ти мені розповідала про свої колишні мрії. Я чомусь згадав свою наречену й задумався про свої взаємини з нею... Знаєш, увесь час мені ніколи було про неї подумати.

І він замовк. Йому ніяково стало. Чи ж треба казати Валі про свої думки? Якби це були думки про якийсь новий гатунок скла, тоді інша справа, а такі думки... Чи ж вони

потрібні Валі?

Мовчала й Валя. Її трошки образило те, що Грубер почав думати про наречену саме тоді, як вона розповідала йому про свої мрії. Але може ж бути так, що згадка про свою наречену дорожча Груберові за всілякі її мрії?

Валя відчула, що Грубер страждає, і їй теж було боляче. Вона зробила зусилля, взяла себе в руки й сказала твердо:

— А справді, ми обоє так захоплені своєю роботою, що зовсім забуваємо про своє особисте життя. А проте це не гаразд. Це дається взнаки. Принаймні мені. Я щаслива від спільної роботи з тобою, однак буває в мене, що раптом налетить думка й так гостро вдарить: що ж це таке? Я кохаю його, а в нього наречена...

— Валю! — вигукнув Грубер. Валя світло глянула на нього:

— Що? — спокійно сказала вона. — Може, дивуєшся, що я, жінка, перша кажу тобі про своє кохання, що я не чекаю, поки ти мені його засвідчиш?... Я знаю, що такий старий звичай. Але навіщо мені мучитися заради якихось старих звичаїв, коли я просто можу сказати про свої почуття й спитати про твої?

— Хіба ж вони тобі, Валю, неясні? — спитав Грубер ніжно дівчину.

Валя зашарілася. Ну, звичайно, їй тепер Груберові почуття до неї ясні. Але ж навіщо йому тоді наречена? Спитати б його про це, та Валя цього не може. Сказати йому сміливо про своє кохання Валя могла, а вимагати від нього звіту, — ні, кожна людина повинна сама собі давати звіт.

Грубер зрозумів мовчання Валі.

— Я завтра ж напишу листа моїй колишній нареченій, — просто сказав він, — треба покласти край цій плутанині.

Валя щасливо посміхнулася йому.

— От і добре, — вимовила вона, — тепер усе ясно. Довго ще вони розмовляли. Вперше за весь час про своє особисте життя. Згадували про минуле, мріяли про майбутнє...

Поїзд мчав крізь південь весняної ночі.

Село Скиби розташувалося над прозорою річкою, на пісках, що горіли на сонці, куди око не гляне, і повзли скрізь — у двори, садки, на колгоспні лани.

Дорогою важко було йти, так глибоко вгрузали ноги в пісок, Копі знесилювались, тягнучи вози. Колеса сичали й скрипіли в зернистій масі.

— І навіщо діди наші обрали таке проклятує місце? — казали скибенці.

Саме тут і вирішили спробувати обернути сипучий пісок на дорогах у прекрасне скляне шосе.

Скибенці давно знали, що в них буде проведено цей експеримент, і, коли красень-паровоз підкотив до станції, колгоспний оркестр, невеличкий, але вправний, веселим маршем зустрів гостей.

Зустрічати їх прийшли всі — і старі, й малі. В ясному промінні весняного сонця майоріли яскраві святкові вбрання колгоспниць, палахкотіли на вітрі червоні прапори.

В поїзда, поставленого на запасну колію, почали вивантажувати все потрібне для

роботи.

Перше, що побачили колгоспники, була цистерна-автомобіль. Цистерна мала поливальний прилад, схожий на той, що ним поливають улітку вулиці, тільки складніший. Повітродувний апарат у ньому розпилює рідину на дрібнесенькі краплинки.

Крім цієї цистерни, більше ніяких машин не було. Робітники, що приїхали, зняли ще великий чан на колесах, потім почали вивантажувати матеріали в мішках та пакунках. Їх було небагато. І не вірилося, що з такою кількістю матеріалів можна буде у цьому досить великому селі та на дорогах до нього зробити скляне шосе.

За півгодини все було готове, щоб починати роботу. Насамперед треба було побудувати шлях від станції до села. Під керівництвом Валі робітники з поїзда та колгоспники звичайнісінькими граблями взялися розрівнювати пісок на шляху. Коли це було зроблено, Валя скликала всіх колгоспників і сказала:

— Товариші! Я хочу вам пояснити те "чудо", що станеться на ваших очах. Звичайно, нічого чудесного в цьому нема. За допомогою тієї рідини, що є в цистерні, — сильної лужної рідини спеціальної якості, — ми будемо розплавляти пісок на дорозі, й він перетворюватиметься на скло. По суті, це те саме, що ми робимо тепер, коли в новий спосіб, без вогню, без зовнішньої температури виробляємо скло на скляних заводах. Тільки на заводах ми вживаємо чистий, просіяний пісок, і тому скло прозоре й світле. А тут, у цьому піску на дорозі всього є: і пилу, і різних домішок, і бруду. Тому ми маємо в нашій рідині такі речовини, що знищують або ж знешкоджують усі ці небажані домішки. Ну й, звичайно, на дорозі скло вже не буде прозоре та світле. Але ж цього й не треба, і це не так важливо. А от важливо, щоб скло на дорогах і шляхах не було надто тверде і не билось так, як звичайне. Щоб воно не билось, це нам неважко зробити. Але ще треба, щоб скляний покрив мав деяку еластичність, щоб він хоч трохи нагадував гумовий, бо такі дороги далеко зручніші для транспорту, особливо по селах, де кінний транспорт ще має велике значення. І ми цього досягли. За допомогою різних хімічних речовин ми добилися, що наше скло застигає, так би мовити, не зовсім. У ньому залишається деяка м'якість, як в асфальті влітку. Тільки навпаки: влітку скло трохи твердіше, ніж узимку. І це краще, бо наші скляні дороги взимку не слизькі. А тепер — до роботи, — закінчила Валя.

На її знак цистерна пішла. За нею білою хмаркою, ніби пара, знялася дрібно розпорошувана рідина. Вона зрошувала ту смугу шляху, що її розрівняли. На зрошеному піску зараз же починався процес перетворення його на скло.

Як колись на Зіммелевому заводі склoduви, здивовані колгоспники помітили на піску синє полум'я. Хоч його ледве видно було в сяйві дня, однак ті, хто ближче стояв, відчували навіть його жар.

— Ой лишенько мое! Та це ж сам диявол тут пекло розводить, — зойкнула одна старенька бабуса, що теж придибала подивитись на чудо.

На слова бабусі посміхнулися.

— Наша радянська наука, бабуню, дозволяє самого диявола вхопити за хвоста і

примусити його служити нам, — сказав рудий парубок, що однак теж тривожно поглядав на дивовижне явище.

Синє полум'я згасло, і пісок почав кипіти, швидко обертаючись на рідину.

— Процес розвивається цілком нормально, — сказав Грубер Валі й пішов розпорядитися, щоб у чані приготували нову порцію рідини на зрошування піску.

Надвечір головна вулиця села, довга, аж на п'ять кілометрів, і дорога до станції перетворилися на прекрасні зелені скляні шляхи.

— Зелений шлях тому, — пояснювала Валя, — що у вашому піску чимало залізної іржі, водного окису заліза.

— Ну, то й добре, — казали колгоспники. — Зелені садки, зелена трава, і дороги нехай будуть зелені. Село любить зелений колір.

Спалахнула електрика. Село було електрифіковане. Гарно виблискувало у її сяйві чудесне скляне шосе. Там, де недавно скінчили роботу, скло було ще м'яке. Але більша частина шляху вже була цілком готова, і колгоспники з насолодою випробовували його, згадуючи, як важко було ходити по грузькому піску.

— Матвію, ти зніми чоботи, — жартував бородатий колгоспник зі своїм сусідом, — а то забрудниш ними нашу вулицю. Бачиш, яка вона тепер?

— Товариші! Ходімо дивитися, як пробують шлях, — гукнув хтось, і всі посунули туди, де Валя, Грубер та члени комісії досліджували якість скляної дороги.

З великими труднощами відкололи шматок скла — таке воно було міцне, — щоб розглянути його структуру. Все було так, як сподівалися. Згори був не дуже грубий, сантиметрів з п'ять завтовшки, суцільний скляний шар, гнучкий і цупкий, ніби гумовий. Далі він переходив у фіброве сплетіння, що проникало в подібну до цементу масу напіврозтопленого піску. Ця маса й собі довгими ріжками, ніби густим корінням, скріпляла спідні шари не порушеного хімічним процесом піску. В цілому утворився надзвичайної тривалості скляний килим, що без ремонту міг витримати який завгодно транспорт десятки років.

Зачаровані гості з столиці й колгоспники мовчки розглядали чудо. Зацікавлена колгоспна молодь тиснулася до Валі. Вона сьогодні цілий день давала пояснення, бо Грубер не знав ще так добре мови, щоб цілком вільно розмовляти.

— Товаришко, скажіть, чи це тільки на піску можна робити цей скляний брук, чи на іншому ґрунті теж? — питала одна дівчина-школярка.

— А ти в якому класі вчишся? — спитала її Валя.

— В сьомому.

— Ну, то ти вже зможеш мене зрозуміти. Пісок — це майже чистий кремнезем, окис силіцію, — пояснювала Валя. — Але скрізь у ґрунті кремнезем — основна маса. А вона саме і йде на скло. Справа лише в тому, щоб інші домішки не шкодили склу. Цього можна добитись, коли відомі процеси утворення скла. В лабораторії ми робили скло для доріг з різного ґрунту.

— Товаришко, а ви не їдьте, лишайтесь у нас, — прохала Валю ще одна дівчина, — по дворах, по хатах, замість долівки, скрізь зробіте такий скляний брук.

— Ну, для цього мені не треба лишатися у вашому селі, — відказала Валя, — що ж, ти хочеш, щоб тільки у вас гарно було?

Дівчина засоромилася.

— Ми готуємо тисячу інструкторів. Вони роз'їдуться по всіх колгоспах і скрізь навчатимуть робити такі шляхи, — сказала Валя.

— А чи не можна було б у ваш спосіб робити з піску цеглу на хати, — запитував Валю літній колгоспник, — а то, може, й черепицю? Он скільки в нас піску, — показав він рукою.

— А чому ж ні? Звичайно, можна, — потішала Валя колгоспника. — Ми тепер саме вивчаємо різні ґатунки будівельного скла та способи виготовлення з нього будівельного матеріалу. Незабаром візьмемося будувати скляні будинки.

— Ото гарно буде, — замріявся колгоспник. — Подумати тільки! Отака зелена вулиця, зелені будиночки колгоспників із зеленими блискучими скляними дахами.

— Увесь колгосп скляний, правда? — посміхнулася Валя. — Скляні стайні, корівники, сараї, взовні...

— А чому б ні? Чистота ж яка! — захопився мрією старий колгоспник.

— Везуть! Іще везуть щось! — почувися в цю мить вигуки молоді.

Всі посунули новою скляною дорогою назустріч вантажним автомобілям. У них щось горіло й сяяло в багряному промінні вечірнього сонця. Здавалося, що то були гори діамантів.

Грубер, Валя та інші гості посміхалися. Автомобілі везли сюрприз колгоспникам — різний хатній посуд: горшки, сковорідки, каструлі, відра з нового скла. Це була перша партія такого посуду, вироблена на одному з скляних заводів. Величезні купи скляних горшків, сковорідок, каструль, відер та іншого кухонного й столового посуду мали незабаром поширити по всіх кооперативах. Ідучи випробовувати скляний брук на селі, товариші захопили з собою такий посуд, як подарунок колгоспному кооперативові. Але цей подарунок приховали аж до кінця досліду, щоб урочисто відсвяткувати успіх.

Коло крамниці кооперативу знімали з машин чудесний посуд. Колгоспники, а надто колгоспниці захоплено розглядали його.

— Обережно! — кричав завідуючий кооперативом, коли несли цілу купу скляних каструль. — Не бачите, скло? Розіб'ється.

— А спробуймо! — вигукнула Валя й кинула другу купу каструль за авто.

Каструлі з дзвоном розсипались на новому бруку. Колгоспники аж ойкнули, думаючи, що побачать купу черепків замість посуду. Але каструлі підстрибували, як падали, ніби м'ячі, і лишалися цілі.

— Цей посуд не б'ється й вогню не боїться, — пояснювала здивованій юрбі Валя.

Вона запропонувала скласти у дворі з каміння кабічку і на ній смажити картоплю у скляній сковороді, щоб усі бачили.

Так і зробили. Ціла юрба оточила кабічку, і всі захоплено дивилися на це диво.

Уперше в житті колгоспниці готували вечерю в скляному посуді.

— Може, що й не так, — говорили куховарки, — для нас же це диво небачене.

Гості сміялися й потішали їх: нічого, як вони приїдуть удруге будувати вже не скляні дороги, а скляні будинки, скляне місто, тоді вечерю приготують краще, бо не лише сковорідки та каструлі, а й печі і плитки теж будуть скляні.

Вигуками захоплення вітали таку чудову перспективу.

— Дивіться ж, дожидаємо вас, — казали колгоспники.

— Обов'язково приїздіть!

— Ну, як не ми, то наші товариші приїдуть чи інструктори, — відказували гості.

Колгоспники сперечалися:

— Почали в Скибах нове, світле життя, розвивайте його далі.

В жвавих розмовах, у жартах весело проходила вечеря. Потім загравав колгоспний оркестр, почалися танці. Захоплено танцювала молодь на скляній вулиці. Краще, ніж на паркеті...

Вже мерхнули зорі й край неба світлішав, як гості сідали в свій поїзд. У саму останню хвилину, коли кондуктор уже дав машиністові сигнал, начальник станції, розшукавши Грубера, передав йому телеграму:

"Приїхала, не застала дома. Чекаю сьогодні. Маргарита".

Грубер зблід і показав телеграму Валі. Та прочитала й запитливо глянула на свого товариша. Грубер відповів на її погляд:

— Звичайно, це не змінює мого рішення, але дуже ускладнює справу.

Валя зітхнула.

Поїзд мчав крізь пітьму весняної ночі.

НЕБЕЗПЕКА

Гретхен плакала. Плакала рясними сльозами, як скривджена дитина. Її золоте волосся розпустилося й було мокре, бо вона витирала очі його шовковими пасмами.

— Ти все забув, усе... — докоряла вона крізь сльози. — Я тебе так кохала, я готова була віддати за тебе своє життя...

Блідий, знервований Грубер то ходив з кутка в куток свого кабінету, то зупинявся коло вікна й дивився, як надворі плюскотів дощ.

Що він міг відповісти на докори Гретхен?

— Ти забув, як я тобі допомагала втекти з лікарні, як я доглядала тебе, хворого, в тітки. Я врятувала тобі життя, а ти тепер забув мене. Чому? — захлиналася сльозами дівчина.

Грубер тільки ходив і ходив. Дві години, як він приїхав. Дві години, як триває ця тяжка сцена, після того, як він сказав своїй нареченій, що вже не кохає її, і просив звільнити його від даного слова. Довго він пояснював приголомшеній Маргариті, чому він перестав кохати її. Казав, що, власне, й не було в нього кохання, а так — звичай: усі там — для Грубера це "там" було, як по той бік світу, — мають собі дівчину й потім одружуються з нею. Ну й він так. А тепер він зрозумів, що це не кохання.

Гретхен цього не сприймала й не розуміла. Ну й що ж? Ну й добре, що всі отак, — мають дівчину і потім одружуються. А як же інакше? І марно Грубер пояснював, що треба з цією дівчиною мати спільну справу, спільні думки, спільну боротьбу... Які

дурниці! Це до нього причепилися більшовицькі ідеї. Яка в дівчини може бути спільна з ним справа? До одруження в неї одна-єдина справа — берегти своє дівоцтво, свою честь. Після одруження в неї дві справи — кухня й діти. І жодна з цих справ не може бути спільною з чоловіком...

І, виклавши цю непохитну філософію, Маргарита знову почала рясними сльозами зрошувати своє горе...

Нарешті вона втомилася від плачу, вгамувалася й замислилась.

— Може, ти тут у когось закохався? — запитала вона, сама не ймучи віри цьому: хіба ж міг її наречений, все ж — європеєць, культурна людина, покохати одну з цих страшних більшовичок?

Сам Грубер Маргариті про Валю нічого не казав. Навіщо? Це його особиста справа, й давати відчит Маргариті, тепер йому чужій, він зовсім не збирався. Та коли Маргарита спитала про це, він критися й казати неправду не хотів.

— Так, — відказав він твердо. — Тут є одна дівчина-інженер. Більше — вона геніальна винахідниця. Ми разом працюємо. І ми кохаємо одне одного.

— Що?! — вихопилося в Маргарити. Здивування, гнів, розпач — усе було в цьому вигуку.

Про Валю її не попередили нові приятелі. Вони самі не вірили, що між Валею й Грубером щось більше за співробітництво, і не хотіли нервувати Маргариту, щоб вона не зробила необачних кроків.

Тепер одразу змінилося обличчя Гретхен. В її синіх очах заблищала сталь ненависті. Її рожеві уста стиснула рішучість. Як самиця, готова була вона зубами й пазурами боронити своє, боронити власне, власного коханця від зазіхань на нього іншої жінки.

— Ось воно як! — гостро вимовила Маргарита.

Від дальшого виявлення своїх почуттів вона стрималася. Згадала інструкції своїх друзів. Згадала й про те, що замість двогодинних сліз та докорів вона мала переговорити з Грубером про справу. Його запрошує до Європи найбільший концерн хімічної промисловості. Але перед тим він має зробити деякі послуги концернові, розставивши на нових радянських скляних заводах, тепер доступних йому, Груберові, уповноважених концерном людей. Це потрібно для контролю. Це потрібно Європі, всьому людству для безпеки. Ніхто не може бути певний, що більшовики не обернуть геніальний і цінний винахід на руйнування цивілізованих, або, як вони кажуть, буржуазних держав. Треба заради культури, заради людяності про це заздалегідь дізнатися.

Такі були інструкції, що їх згадала Маргарита. Їй доручили про все це поговорити з Грубером. Були певні, що він ніколи не перекаже це більшовикам, навіть якби відмовився такі пропозиції прийняти. Він людина чесна, культурна, і він не піде виказувати культурних людей. Ну, а якби він спробував це зробити, тоді... Маргариті не сказали, що було б тоді. Їй сказали, що коли Грубер відмовиться, то треба його вхопити й силоміць одвезти за кордон. Сказали, що таємність такої подорожі забезпечена. Аби

його тут схопити. Це не легко. Бо тут його бережуть. А вже як схоплять — він миттю опиниться за кордоном. А там зуміють його переконати.

Все це згадала Маргарита. Згадала й стримала себе. Більш того, лють скривдженої жінки надала їй силу цілком опанувати себе. Враз висохли її сльози. Вона засміялась.

— Ось воно як! — вимовила вона ще раз, але зовсім іншим тоном. — Ти, значить, захопився своєю помічницею в роботі. Що ж, це буває, — надзвичайно розсудливо вела Маргарита далі. — Тому краще, щоб чоловіки робили свою справу без помічниць, а помічниці щоб знали свою кухню, — спалахнула, зразу ж стримана, лють в її голосі. — Але, Фріц, — з гарячим благанням потяглась вона до Грубера, — невже ти наше вічне кохання проміняєш на це захоплення, певно, легке й тимчасове?

Грубер посміхнувся: яка упевненість в собі! Але він зрадив, що Маргарита перейшла на розсудливий тон, облишивши свої докори й сльози. З нею тепер можна по-людському поговорити... І він почав доводити їй, яка різниця між тим коханням, що в них було, й цим, до Валі, до інженера й винахідника Валі.

— Почекай, — перебила його Маргарита, ледве стримуючи потік образи та лайки на адресу Валі, готовий бризнути з її рожевих, гарних уст. — Я тобі маю щось переказати.

І вона розповіла про пропозицію хімічного концерну. Грубер засміявся, вислухавши її.

— Яка певність осліплених своєю пихою людей! — сказав він. — Вони, Маргарито, так само не розуміють мене, як і ти. І так само упевнені в собі... Передай тим, хто тебе послав...

— Мене ніхто не послав. Я сама приїхала! — вигукнула Маргарита, перелякавшись Груберової проникливості.

Той тільки посміхнувся. Тепер йому все було ясно. І те, чому Маргарита не приїхала, коли він написав їй свого листа, і те, чому вона не писала йому нічого, а тепер раптом з'явилася.

— Передай тим, хто тебе послав, — повторив він з натиском, — щоб вони дали мені спокій. А тобі я раджу якнайшвидше виїхати з СРСР, бо я чудово зрозумів пропозицію хімічного концерну і, знаєш, я можу згадати про свої обов'язки перед моєю новою батьківщиною, де я вдруге народився на світ.

Погроза, що забриніла в голосі Грубера, примусила Маргариту здригнутися. Однак зараз же лють скривдженої перемогла страх. Вона стиснула губи. Гаразд! Тепер вона знає, що робити.

— Добре, Фріц. Я поїду, — з удаваною лагідністю вимовила вона. — Я поїду, мій любий. Я тільки хочу ще раз побачитися з тобою перед від'їздом.

— Це ні до чого, — відрізав Грубер.

З ворогом країни, яка стала тепер йому рідною, — хай навіть той ворог — його колишня наречена, — Грубер не міг розмовляти лагідно!

Маргарита аж затремтіла від образи. На мить вовчим блиском блиснули її сині очі.

— Ми з тобою, Фріц, ще побачимось, — забуваючи обачність, люто кинула вона в

обличчя своєму втраченому нареченому й пішла.

Грубер труснув головою так, ніби йому в мозок вчепилися своїми жалами оси, і сів до хімічних обчислень, намагаючись роботою розігнати неприємне почуття, навіяне тяжкою розмовою з Маргаритою.

Але він не міг зосередитись.

Він вирішив піти до лабораторії оптичних приладів, там тепер, певне, Валя працює коло свого винаходу, коло своїх електричних очей.

І він пішов. Уже смеркалося. У сірих сутінках присмерку за ним невідступно йшов якийсь чоловік. Якби Грубер звернув на нього увагу й придивився до нього пильніше, він би побачив, що це якийсь робітник, трохи п'яний, неначе придуркуватий. Та й тільки...

Коло лабораторії Грубер сказав вартовому пароль, і його зараз же пропустили через хвіртку високого муру, що оточував лабораторію. Постать робітника напідпитку зовсім розтанула в присмерку...

В готелі Маргарита пішла просто до кімнати, в якій мешкав інтурист Шварцберг, хоч Маргариті це було й заборонено. З Шварцбергом вона повинна була тримати зв'язок через його агентів. Справа вимагала такої обачності. Однак момент був настільки рішучий, що, на думку Маргарити, вона мала право порушити конспірацію.

— Вам чого? — суворо, замість привітання, спитав її Шварцберг, коли вона прийшла до нього.

Маргарита розповіла все, що було між нею й Грубером.

— Я боюся, — сказала вона, — що він зараз піде й викаже мене. Він тепер такий, що здатний це зробити. Я не пізнаю його. Він, видно, зачарований тією більшовичкою.

Приголомшений Шварцберг перші хвилини нічого не розумів. Такого глибокого переродження молодого вченого він не сподівався. Все ж таки культурна людина й щоб так піддатися більшовицькому впливові? Ну, в них великі досягнення. І в промисловості, і надто в науці. Але що ж тут дивного? Дикуни, коли вони починають вчитися, виявляють великі здібності й засвоюють науку швидше за європейців, але все ж вони дикуни, й не може бути, щоб культурна людина, щоб європеець піддався їхньому впливові.

— Не може бути, — повторював собі Шварцберг, як той анекдотичний відвідувач звіринцю, що, вражений жирафом, дивився на нього й белькотів: не може бути!

Факт лишався фактом. Грубер збільшовичився. Маргарита, очевидно, каже правду. Він таки може її виказати. Звичайно, невелике лихо, що її арештують і, може, розстріляють. Ну, не буде там на світі якоїсь Маргарити Клейнмюнцлі. Чи мало ще залишиться тих клейнмюнцлів? Але Маргарита може злякатися й виказати інших. Його, Шварцберга, теж. Замість приємної подорожі по СРСР, поєднаної з приємними інтригами проти цієї країни та рожевими надіями, на свою блискучу промислову кар'єру, опинитися за ґратами? О ні, дякую! Треба діяти... Треба діяти енергійно, рішуче й швидко... За десять хвилин Грубер мусить припинити своє, тепер нікому не потрібне, небезпечне для Шварцбергової справи існування. Без нього Шварцберг ще

може щось зробити. За час свого подорожування він намацав кубла "колишніх людей", що лишилися ворогами Країни Рад, глибоко приховавши зненависть під машкарою удаваної лояльності... Десять хвилин — і Грубера не буде на світі. Зникне небезпека викрити Шварцберга, і не буде він уже більше так завзято допомагати дивовижному розквіту більшовицького краю.

— Добре. Все буде зроблено. За десять хвилин Грубер буде в наших руках, як ми з вами домовлялися. Ідіть поки що... — сказав Шварцберг Маргариті. — До побачення... Зачекайте, — спинив він її, коли вона збиралася вийти.

В нього майнула нова думка. Безперечно, блискуча. З хвилину він зважував її. Маргарита чекала.

— Не йдіть краще до своєї кімнати. Так, цього не треба. Це навіть з деяких міркувань небезпечно. А що як Грубер уже встиг про вас повідомити більшовиків? — сказав Шварцберг, розвиваючи в голові план дії, що повинна була убезпечити його справу від небажаного викриття. — Вам найліпше вийти на вулицю. Там тепер уже досить темно. Ви можете піти до скверу, навпроти готелю. Там ви сядете так, щоб бачити вікна моєї кімнати. Коли ви побачите, що в ньому двічі погасла електрика і знову засвітилася, значить усе гаразд. Грубер не встиг виказати вас, і ви можете спокійно йти до вашої кімнати. Як ні, вас у сквері знайде мій агент і допоможе вам утекти від більшовиків...

— Добре, — вимовила вдячно Маргарита, зворушена тим, що видатний промисловець приділяє так багато уваги її незначній особі.

Вона посміхнулася й вийшла.

Зараз же Шварцберг умовно стукнув у стіну сусідньої кімнати, й за мить перед ним стояв його агент.

— Ви Маргариту Клейнмюнцлі добре знаєте? — спитав його промисловець.

— Аякже, — відказав той, — з вашого доручення щодня бачу.

— Впізнаєте її постать зараз, у присмерку? — спитав похмуро промисловець.

— Хоча б і вночі, — відказав агент. Він уже дещо розумів. Недаремне вже другий рік носив коричневу сорочку .

— Так от що, — сказав поважно Шварцберг, — цю Клейнмюнцлі можуть арештувати, і вона, злякавшись, може нас виказати. Краще буде, як за п'ять хвилин від Клейнмюнцлі лишиться мертве тіло, що лежатиме, скажімо, у сквері з глибокою ножовою раною в спині. У неї буде пограбований гаманець, а з шиї зірване коштовне намисто, що ми їй подарували. Воно розірветься й розсиплеться частково на місці події. Зрозуміло?

— Зро... зрозуміло, — запнувся агент.

Шварцберг презирливо глянув на нього.

— Дайте ваш ніж, — наказав він.

Агент зблід: невже його позбавлять цієї лицарської зброї, а разом з цим самого лицарства? Однак, звиклий слухатися наказу, він тремтливою рукою подав промисловцеві свій ніж. Той взяв його за лезо й виразно показав агентові знак свастики

на держаку.

Агент зітхнув з полегшенням. Тільки це. Нагадування про ідею. Нагадування, правда, погрозливе, бо як щось не так, то на нього теж чекає доля Маргарити Клейнмюнцлі. Агент розумів, що він теж Клейнмюнцлі. Не більше. Проте поки що — він лицар свастики.

Шварцберг віддав йому ніж.

— Ідіть. Та швидше! — з притиском вимовив він. — У мене інші, важливіші справи.

Агент пішов...

Важливіша справа була з самим Грубером. Чи він удома, де його залишила Маргарита, чи він в іншому місці, за всяку ціну сьогодні ж він має припинити своє існування. Хоч смерть Маргарити полегшувала справу, однак якщо Грубер викаже свою колишню наречену, то ця смерть теж може навести більшовиків на деякі сліди...

ЕЛЕКТРИЧНІ ОЧІ

Оптична лабораторія яскраво освітлена. В сьйві електрики вона казкова. Скрізь прилади. Дзеркальні, лінзові, призматичні... Купи кристалю, блиск дзеркал, скрізь пересічене, заломлене, розсіяне, знову зібране проміння світла. І все велике приміщення лабораторії — чарівне павутиння переплетених променів.

Грубер і Валя сидять коло скляного столу, на якому рисунки, формули, зразки кристалевого скла та декілька складних оптичних приладів.

Грубер уже розповів Валі про свою розмову з Маргаритою. Обоє перехвилювалися і тепер мовчать, перебираючи в голові окремі моменти тяжкої сцени.

Валя перша порушує мовчання.

— Знаєш, Фріц, — каже вона повільно, з паузами. Видко, що їй важко й неприємно висловити те, що вона має казати. — Добре, що ти мені розповів про цю пропозицію хімічного концерну, передану через Маргариту. Я мушу повідомити про все це нашу владу, Фріц. Ти ж розумієш, ця жінка — небезпечний ворожий агент. Ворог, певне, тут же, десь близько. Не може бути, щоб її саму прислали. Мені все це дуже неприємно. Таке становище — твоя колишня наречена, а я кохаю тебе... Можна подумати, що особисті почуття, ревності тощо... Ти ж розумієш? Але я мушу виконати свій обов'язок, — твердо закінчує Валя й бере телефонну трубку, навіть не чекаючи, що скаже Грубер. Хіба не все одно? Вона повинна виконати свій обов'язок. Та її вчинок не тільки саме виконання обов'язку. Валя вже відчуває, як у її серці запалав гнів до ворога. Яка зухвалість! Яке нахабство!

Чітко й енергійно Валя набирає номер телефону.

Грубер дивиться на неї, і в нього буря суперечливих думок. Йому подобається рішучість Валі, але йому здається, що все ж не слід виказувати Маргариту. Над ним ще тяжіють закони традиційної буржуазної моралі, і він не розуміє, що у Валі ці закони підлягають моралі класовій...

Валя говорить по телефону про Маргариту. В кількох словах вона передає про пропозицію концерну Груберові. Телефон їй відповідає.

"На сьогодні досить, товаришко. Нам треба негайно діяти. Завтра будемо у вас і в

товариша Грубера. Тоді попросимо розповісти про все докладніше".

Валя кладе трубку, вдоволена, що тепер уже напевне ворог зазнає нищівного удару, і посміхається Груберові.

— Ти засуджуєш мій вчинок? — питає вона. Грубер щиро каже їй про свої сумніви. Валя стає поважною.

— Мені боляче, Фріц, що ти мене не розумієш, — бринить у її голосі сум. — Це ж так просто: хіба я можу вагатися, коли небезпека загрожує Країні Рад?

В її словах таке глибоке переконання, що Груберові враз стає все ясно.

— Ти маєш рацію, Валю, — каже він. — Батьківщина — це найдорожче. А Країна Рад — це більше, ніж батьківщина. Ти зробила правильно, Валю. Я мусив сам це зробити та, видно, я ще не цілком перебудував свою свідомість.

— Тепер уже пізно каятися, — сміється Валя. — Давай краще я тобі розповім про свій останній винахід, про електричні очі, як я називаю цей оптичний прилад. Я сконструювала його без тебе, бо ти був надто зайнятий своїми планами велетня-заводу, де робитимуться частини стандартних скляних будинків, і тобі, певне, буде цікаво почути про цю мою роботу.

— Атож, — жваво відгукнувся Грубер. — Розкажи, в чому суть цього дивовижного приладу.

І він приготувався слухати, радий відпочити в ясній царині науки від життєвих суперечностей.

— Ходімо, насамперед я покажу тобі прилад. Ти його навіть не бачив, — каже Валя й веде Грубера в невеличку ізольовану кімнату, де нічого немає, крім екрана та якогось апарата з об'єктивом, подібним до проекційного кіноапарата.

Вони сідають на кріселка, розташовані проти екрана. Валя збирається вимкнути світло й увімкнути проекційний апарат.

— Перш ніж демонструвати мій прилад, — каже вона, — поясню в кількох словах його суть. У дитинстві я дуже любила пускати так звані зайчики, знаєш — дзеркалом. І от тепер я згадала ці зайчики, цю змогу керувати промінням світла. Відомо, що всі предмети, крім чорних, відбивають частину світла, що падає на них. Це відбите світло можна піймати на дзеркало з фотоелементом. Фотоелемент перетворює вібрації проміння на вібрації електрики, що її можна передати дротом чи по радіо на будь-яку відстань. На цьому збудовано передачу фотомалюнків на відстань.

— Тепер уяви, що в місті тут і там розташовано приймачі — дзеркала з фотоелементом. Надзвичайні якості нового скла дають змогу робити дуже малі дзеркала, майже мікроскопічні, так що їх легко замаскувати. Заводний або електричний механізм їх увесь час повертає на всі боки, і ці дзеркала, так би мовити, безупинно оглядають ту місцевість, що лежить у їхньому полі зору. Все, що бачать ці очі-дзеркала, передається сюди в суміжне з цією кімнатою приміщення. Загляньмо в нього. Валя підійшла з Грубером до стіни, протилежної екранові, й відчинила дверці, увімкнувши електрику, що освітила складну оптичну апаратуру — цілу систему дзеркал, лінз та призм. Ці дзеркала, лінзи та призми жили якимсь таємничим життям.

Навіть у сьйві електрики було помітне рухливе проміння, що ніби зв'язувало між собою різні частини апарата. А коли Валя вимкнула електрику, проміння спалахнуло у темряві, мінливе, різнобарвне, як гра північного сьйва.

— Це ти бачиш, як зорові враження, зібрані електричними очима, перетворюються на живі образи, точні відбитки тих, що їх сприймали очі-дзеркала. Подивимосся, що вони зараз бачать. Тепер, правда, ніч. Але дзеркала-очі такі чутливі, що вони бачать і вночі, бо, як відомо, найтемніша ніч не є абсолютно темна. В найтемнішій темряві ночі є світло, що його відбивають по-різному різні предмети, і коли ми їх не бачимо, то їх бачить сова або кіт, а коли й вони не бачать, то їх усе ж приймають чутливіші за очі цих істот мої дзеркала-очі. Отже, починаємо.

Валя замкнула приміщення з апаратурою. Вони з Грубером знову сідають проти екрана. Коло Валі столик, а на ньому ціла клавіатура кнопок.

— Я буду вимикати ту або іншу дільницю території, — пояснює Валя, — бо нема змоги все одразу бачити, хіба що з радіощогли, яка в нас стоїть дуже високо. Подивимосся з неї, хоч це ні до чого, бо що ми з такої віддалі побачимо?

Валя натискує одну кнопку, вимкнувши електрику, і на екрані з'являється заводське місто, ніби сфотографоване з літака. Валя натискує одну по одній інші кнопки. На екрані проходять різні частини міста: будинки, вулиці, сквери, поодинокі нічні перехожі... Таке враження, ніби якась чарівна сила переносить Грубера і Валю з місця на місце, і вони все бачать на власні очі: такі чіткі і ясні образи на екрані. Грубер це зауважує.

— Е, ні, — заперечує Валя, — на власні очі ми побачили б значно менше. Зверни увагу: на екрані ніч така світла, ніби місячна, та ще й при повному місяці, а насправді надворі темно. Та й у місячну ніч ми не побачили б так далеко, як зараз.

Валя натискує кнопку, й на екрані — вулиця й сквер коло готелю. Валя навмисне затримує на екрані цю картину. В заводському місті один готель. Валя знає, що там Маргарита. Може, зараз її затримують? Валя хоче на власні очі пересвідчитися, що спіймано агента буржуазії.

Минає хвилина, друга. На вулиці перед готелем порожньо й тихо, та Валя не міняє картини. Вона терпляче чекає. Вона дивиться скоса на Грубера. Його обличчя ледве видно в неясному випромінюванні, що йде від екрана. Але, певне, більш серцем, ніж очима, Валя помічає, що він схвилюваний. Валі стає соромно. І вона навмання натискує інші кнопки,

Сквер перед готелем з одної точки зору, той самий сквер з другої точки зору, і раптом Грубер хапає Валю за руку.

— Диви! — схвилювано вигукує він.

Валя дивиться: на одній алеї скверу жіноча постать, Валя "наближує" постать, тобто об'єктив оптичного апарата бере її більшим планом. Тепер видно, що це Маргарита. Грубер її пізнав здала,

Маргарита нервово походжає, поглядаючи в один бік. В бік готелю — орієнтується Валя й ще більше "наближує" образ. Маргарита на хвилинку спинилася. Тепер є змога

взяти першим планом її обличчя. Ось воно. На ньому тривога й розпач.

— Валю! Не треба на неї дивитися, — просить Грубер, бо йому це тяжко.

Валя теж схвильована. Хоч це й ворог, але ж дивитися на страждання людини неприємно. Валя натискує дальшу кнопку. На екрані — інший куток скверу. Валя хоче змінити картину, але помилково натискує ту кнопку, що "наближує" об'єкт, і аж скрикує від здивування: вона помітила була в сквері чоловічу постать і думала, що це звичайний перехожий, а тепер бачить, як він виймає фінський ніж, пробує, чи гостре його лезо, потім, сховавши ніж за спину, йде далі.

— Ось глянь, Фріц, перед нашими очима зараз буде драма, — схвильовано каже Валя, — кого цей суб'єкт збирається вбити? Чи встигнемо ми попередити його жертву або просто міліцію?

Валя хапає телефонну трубку, набирає номер міліції. Ще не встигають їй відповісти, як їй доводиться перемінити кнопку, бо суб'єкт з ножем виходить з поля зору. Валя зорієнтувалася, куди він іде. Тепер на екрані дві постаті: Маргарити й суб'єкта з ножем. Невже він хоче вбити Маргариту? І раптом в голові блискавкою спалахує розгадка сцени, що відбувається на екрані.

— Це фашист! — скрикує Валя. — Він хоче вбити Маргариту, бо боїться, що вона зрадить своїх співучасників.

— Нічого не розуміємо, товаришко. Хто ви, звідки говорите? Який фашист? Де він? Яка Маргарита? — сиплються в телефон тривожні запитання з міліції.

Валя, незважаючи на хвилювання, дає чіткі відповіді на всі запитання й раптом замовкає.

— Кажіть же, кажіть швидше, товаришко! — вимагає телефон.

В цю мить на екрані суб'єкт з ножем, що вже наблизився до Маргарити, раптом обертається. Він щось побачив. Він хоче тікати. Маргарита в розпачі застигає на місці. Вона, очевидно, бачить те саме, що й суб'єкт. Мить — обох оточили озброєні люди у військовій формі. Суб'єкт кинув ніж, але це помітили й підняли його...

— Вже нічого не треба, товаришу. Справу ліквідовано. Обох затримано. За кілька хвилин, очевидно, будете в курсі справи, — каже Валя в телефон, кладе трубку й обертається до Грубера, що схвильований мовчки стежив за подіями на екрані.

— Фріц! — кидається Валя до Грубера. — Коли вони хотіли вбити Маргариту, то не менше в них підстав знищити й тебе. Я тобі раджу, сьогодні принаймні не йти додому...

— Та навіщо їм моє життя? — заперечує Грубер.

— Як навіщо?! Та хоча б на те, щоб ти не працював далі на користь ненависного їм Радянського Союзу. Та й помста за відмову перейти до них на службу. Підстави для них достатні, щоб убити тебе, — доводить Валя. — Лишайся тут, Фріц, — просить Валя. — Тут є софа. Можеш спати. В мене тут є подушка, постіль. Я іноді, як пізно працюю, лишаюся ночувати. А я посиджу перед екраном. Може, він ще щось покаже.

Грубер усе ж не вірить, що можуть його вбити. Однак з Валею він лишитися хоче. Сьогодні він дуже перехвилювався. Нерви зраджують. І йому не хочеться йти додому. Спати йому ще рано, і він посидить з Валею коло екрана.

— Давай глянемо, чи все гаразд навкруги лабораторії. Чи не погрожує їй якась небезпека? — каже Валя, а сама думає: чи не підкрадаються вороги до заводу, щоб проникнути в лабораторію і вбити Грубера?

Грубер відгадує думки Валі. Він посміхається, знаходить у темряві її руку й мовчки стискує її. Звичайно, Валя даремно турбується, але йому приємна ця турбота про нього. Минають хвилини. Екран вартує — стереже лабораторію. Валя натискує кнопки, ніби грає якусь мелодію. Перед очима мур, що огорожує лабораторію та суміжні вулиці. Спокійно. Нікого. Нічого. Тільки вартові походжають.

Вже починає набридати одноманітна картина ночі. Але раптом на одній з вулиць, що йдуть до лабораторії, з'являються три постаті. Вони простують до брами лабораторії. У Валі враз починає скоріше битися серце.

— Чого їм треба в лабораторії так пізно? — каже Валя тривожно.

Грубер дивиться на годинник.

— Зовсім не пізно, — заперечує він. — Саме час, щоб починати нічну роботу, хто працює вночі. Мабуть, це ретельні лаборанти, візьми їх першим планом. Може, впізнаємо.

Валя бере таємничі постаті першим планом. Грубер пізнає одне обличчя.

— Так і є, — каже Грубер, — один з них, Фуксенберг, наш новий фахівець, інженер-хімік з Німеччини. Двох інших не знаю. Ти їх не пізнаєш?

— Ні, — відповідає Валя.

В її голосі вагання й тривога. Фуксенберг, цей рудий німець з обличчям бульдога й голосом курки, їй зовсім не подобається.

— Але ж ми не знаємо всіх наших лаборантів, — спокійно говорить Грубер, — їх так багато"... О!?

Вигук здивування вихоплюється в Грубера від того, що Фуксенберг замість показати вартовому перепустку, хапає його за горло. Супутники Фуксенберга крутять вартовому руки, а один видирає ключі.

— Швидше! Швидше до брами! — гукає Валя в телефон до контори. — Напад на лабораторію. Зв'язали вартового.

— Знаємо! Люди вже побігли! — гуде відповідь у телефон.

На екрані видно, як Фуксенберг, нервуючись, не потрапляє ключем у замок хвіртки. Один з його супутників забиває зв'язаному вартовому в рот ганчір'я, другий електричним ліхтариком світить Фуксенбергові, і враз ліхтарик летить на землю.

Хвіртка одчинилася, з неї — дула рушниць. Фуксенберг поточився. Його супутники намагаються тікати. Марно. Щось блиснуло. Це постріл. Одного забито, другого схопили...

КРИШТАЛЕВЕ МІСТО

У кришталевому палаці культури відбувалася наукова конференція, присвячена новим методам виробництва незвичайного скла.

В колосальному головному залі зібралося понад п'ять тисяч чоловік — радянські та іноземні делегації. Крісла з різнобарвного кришталю — рожевого, золотавого, ясно-

зеленого та багряного — були розташовані глибоким амфітеатром. Понад верхнім рядом крісенок стіни й стеля залу були зовсім прозорі. Зорі й місяць дивилися з неба крізь них, та їх затьмарювало сяйво велетенських електричних сонць, що висіли на кришталевих рейках, таких прозорих, що, здавалося, ніщо їх не підтримувало.

Кришталеві крісла, ложі, східці, балюстради, кришталеві стіни, підлога, стеля відсвічували, горіли, переливались морем барв та іскор, і здавалося, що саме повітря в залі й поза ним — над ним, навкруги — теж кришталь, різнобарвний, прозорий кришталь. Людські обличчя, й без того свіжі та жваві, здавалися ще свіжішими крізь цей кришталь-повітря. Ще ясніше горіли й без того ясні очі, червоніли й без того червоні вуста.

У президії, за великим кришталевим столом, не вкритим червоним сукном, бо він весь був з рубіну — великого штучного рубіну, що нічим не відрізнявся від справжнього самоцвіту, — розташувалася президія. Серед відомих усьому світу вчених сиділи Валя, Грубер, Васюченко. Обличчя їх радісні і схвильовані. Грубера не впізнати. З колишнього худорлявого, блілого юнака він перетворився на могутнього, як дуб, чоловіка, ставного, повновидого, з сріблом сивини на скронях, що гарно підкреслювала здорову свіжість молоджавого обличчя. Тільки ясні, сірі Груберові очі ніби не змінилися. Вони були такі ж мрійні, як і колись. Ні, і в них відчувалася зміна. Не тільки мрійність була в цих очах, — у них світилася гордість за свою справу, за свою нову батьківщину, за свою, тепер уже зовсім рідну Країну Рад.

На трибуні в цю мить промовляв представник медицини, відомий сивобородий професор.

— Товариші! — сказав він. — Нема змоги обчислити, нема сили виміряти ті наслідки в справі оздоровлення людства, що їх дав геніальний винахід. Скло, як тільки його винайшли, відразу стало символом чистоти й здоров'я. Чи ж можна собі уявити посуд більш гігієнічний за скляний? Його рівна блискуча поверхня — фортеця проти нападів бруду й бактерій. Крім того, скло — рідний брат сонцю; рідний брат світлу. Світло й скло — близнята. Де скло, там і світло. А сонце, а світло — лютий ворог усіх хвороб. Сонце, світло — джерело життя й здоров'я.

І не дивно, що тепер, коли чудесне скло буквально заповонило все життя, велетенськими кроками пішло вперед і оздоровлення нашого населення. Гляньте, товариші, на самих себе, — зараз перед вами нема дзеркал, — гляньте на своїх сусідів. Світло — чистота, чистота — здоров'я... Я міг би навести багато таких формул — формул переможного походу скла-кришталю... Ми зупинимось на деяких прикладах. Візьмімо ультрафіолетове проміння. Всі знають його величезну роль у справі обміну речовин людського організму. Ультрафіолетовим промінням лікують різні хвороби. І от увіюльове скло-кришталь відразу бере під постійне, так би мовити, лікування ультрафіолетовим промінням усе населення. Будинки з скла-кришталю дають змогу весь час перебувати під впливом цього життєдайного проміння...

Довго ще говорив промовець, наводячи численні приклади чудесного впливу скла-кришталю на здоров'я людей. Після нього виступали астрономи, фізики, ботаніки...

Скрізь скло-кришталю стало могутнім чинником величезного прогресу.

— Всім відомо, як важко було колись виготовити об'єктив телескопа, — казав астроном, — межу далекосяжності телескопів становила якість скла. Надзвичайно трудно було досягти потрібної прозорості, одноманітності структури, правильності форми велетенських лінз... І от тепер, коли скло-кришталю дало змогу сконструювати телескоп такої могутності, про яку раніше ми й не мріяли, ми дізнались...

Зачаровані збори слухали найновітніші відомості про життя сусідніх планет.

Біолог розповідав про вдосконалення мікроскопа. Він: підкреслив також ту величезну роль, яку відіграло здешевлення мікроскопа через легкість виготовлення лінз із скла-кришталю. Масове виготовлення та поширення мікроскопа дало змогу взятись до мікроскопічних досліджень величезній кількості учнів. Таку ж роль відіграло дешеве і зручне лабораторне приладдя з скла-кришталю.

Грубер слухав... Здійснилася його юнацька мрія про кришталеву добу в історії людства. Про це саме думала й Валя. Це ж була і її мрія, і мрія Васюченка, і ще багатьох людей. І ось усе збулося. Грубер зустрівся очима з нею — своїм товаришем, своєю помічницею, своєю дружиною. Вона щасливо посміхнулася чоловікові.

Із заключним словом виступили Діденко, колишній секретар парткому того скляного заводу на Донбасі, де Грубер почав свою роботу в Країні Рад. Діденко, вже сивий, але бадьорий, довго чекав, поки замовкнуть бурхливі оплески, якими збори вітали його, представника могутньої сили, що привела людство до нової доби — доби здійснення найкращих прагнень науки, мистецтва, техніки — всієї культури людства.

— Товариші! — сказав Діденко в своєму слові. — Всіма своїми успіхами, всіма досягненнями, всім своїм щастям ми зобов'язані новому світу. Цей новий світ не з неба нам упав. Його завоювали в жорстокій боротьбі трудящі під керівництвом Комуністичної партії...

Буря оплесків, грім вигуків на честь партії вкрили останні Діденкові слова. Заграли сурми, і в темну ніч від кришталевого палацу, що сяяв, як небачений дивовижний велетенський самоцвіт, попливли величезні звуки старого бойового гімну трудящих.

"Чуєш, сурми заграли?.." — нагадували могутні акорди старим бійцям колишні бої.

— Цей новий світ, завойований у боях і в праці залізною рукою трудящих, під залізним керівництвом його партії, — казав знову Діденко, — дав можливість здійснювати найкращі мрії, спрямовані на благо людства. Здійснилася мрія про кришталеву добу людства. Та хіба ж наша доба тільки кришталева? Вона кришталева, вона електрична, вона зоряна, бо ми тепер знаємо життя далеких зір, вона — доба здійснення найблискупіших досягнень науки й техніки, найкращих людських мрій, доба побудови комунізму... В нашому новому світі має змогу успішно працювати кожен, хто любить життя, хто хоче щастя для всіх людей на земній кулі.

Загудів, затремтів кришталевий палац від оплесків, вигуків. Знову лунали звуки гімну.

"Чуєш, сурми заграли?.." — нагадували могутні акорди колишні запеклі бої.

Сяйво, що вирвалося з кришталевого палацу культури, зустрілося з першим

промінням червненого сонця, коли Грубер і Валя сідали в свій невеличкий кришталевий літак, збираючись летіти до моря, на березі якого розташувалося Кришталеве місто, потужний центр виробництва скла-кришталю.

Кришталевий літак легко полинув угору. Його човен був кольоровий, а крила прозорі, й здавалося, що то високо летить світлокрилий метелик.

— Давай трохи політаємо над околицями Кришталевих міст, — попросила Валя, — бо ми ж цілий місяць відпочиватимемо на Кавказі. Подивимося перед від'їздом на наші заводи, на чудові скляні заводи.

— Добре, — згодився Грубер, набираючи висоту. Внизу плескався Каспій. На березі Кара-Бугазу розташувалися скляні заводи, використовуючи славетний мірабіліт — сульфатну піну карабугазьких хвиль — на виробництво скла. Далі, за Кришталевим містом, за заводами розіслася... О ні, не пустеля, як колись!

— Я пам'ятаю, як у школі я вивчала географію, — казала мрійно Валя, оглядаючи веселу країну садів, нив та лук, що розіслася від Каспію на схід, у бік Аральського моря, — і завжди мені Каспій уявлявся якимсь пустельним і мертвим. Це через ті пустелі та дикі неродючі степи, що оточували його майже з усіх боків. А тепер яка прекрасна країна! Фріц, — звернулася вона до чоловіка, — а приємно думати, що наш винахід теж допоміг переродженню краю. Ти пам'ятаєш перші експедиції для освоєння пустелі? Які труднощі були найперші, найголовніші? Бездоріжжя!.. Пам'ятаєш, як героїчно перемагали радянські автомобілі сипучий пісок пустель? Тоді покликали автоцистерни з нашою рідиною, що казково швидко перетворює пісок на скляний покрив. Правда, пісок пустель знову засипав скляні дороги. Та байдуже: ми їх поновлювали. Ми вкрили пустелю цілою сіткою склистих доріг, що міцними жилами переплели мертве сипуче тіло пустелі, й воно почало оживати. Поволі спинили пісок. І, ставши нерухомим, він одразу втратив свою грізну силу. Пам'ятаєш, як з різних боків бійці науки пішли в атаку на нього? Під командою ботаніків, ґрунтознавців, гідрологів та інших фахівців ціла армія працівників різних фахів розпочала довгий стратегічний: бій з пустелею. Закріплений пісок швидко вкривався спеціальними рослинами. За кілька років на ньому почав з'являтися перегній. На березі Кара-Бугазу організувався центр скляного виробництва, щоб використати безмежні поклади сульфату. Було збудовано велетенські скляні заводи...

— Ось вони, — вимовив Грубер, скеровуючи аероплан униз.

Внизу розіслася велетенська споруда скляних заводів. Назвати їх заводами чи одним великим заводом не можна було. Величезний масштаб виробництва та інертність виробів і матеріалу — скломаси — до температури й різних атмосферних явищ робив недоцільним будівництво приміщень для різних процесів виробництва. Більшість процесів провадилися просто під відкритим небом. Механізація, доведена до найвищого ступеня давала змогу обслуговувати виробництво лише невеличкою кількістю механіків. Для апаратури було побудовано в різних точках невеличкі скляні вежі, звідки механіки керували механізмами велетенського виробництва.

Скло розтоплювалося у величезних резервуарах, що згори здавалися

чотирикутними озерами. Шихта — пісок, сульфат, крейда — засипалася невинним конвеєрним потоком з одного боку резервуара, а з другого — скло, відповідними реактивами доведене до дуже рідкої консистенції, насосами вибиралося й через труби наливалось у різні стандартні форми.

Валя мала рацію, як колись казала Груберові, що шибки з його скла, певне, будуть вальцювати, а не витягатимуть способом Фурко. Виливання та вальцювання були основними формами роботи на карабугазьких скляних заводах. Звичайно, способи пересування та видування теж застосовувалися. Але значно менше, бо для них потрібні були складні машини, а це виходило дорожче..

Літак Валі й Грубера сів коло контори заводів, чи краще сказати виробництва. Назустріч їм вийшов директор.

— У гості завітали? — спитав він.

— Еге ж, — посміхнулася Валя, — на цілий місяць розлучаємось.

— Невже ж таки за місяць ні разу й не навідаєтесь на завод?

— Курортна комісія заборонила на цілий місяць і мені, і Груберові думати про скляне виробництво, щоб мозок зовсім звільнився від скла, — жартувала Валя. — Ну, а ви як живете, Васюченко? Вірші ще пишете?

Директор почервонів.

— І коли ви, Валю, забудете цю мою пристрасть? — відказав він, сміючись.

Сіли в авто й помчали на виробництво, яке і за день не було змоги оглянути пішки.

Під'їхали до вальцювального цеху. Це був великий майдан. З труб скло виливалось на величезні столи.

— Пам'ятаєш, колись, ще як не було нашого скла, — звернулася Валя до Грубера, — ми з тобою оглядали дзеркальний завод? Там так само вальцювали скло. Тільки вогняне. Кран витягав з печі, подібної до мартену, великий горщик з вогняною масою скла, тягнув його до столу й перекидав. Масу зараз же розпластували вальці. Скляний, червоний лист тікав з грюкотом на рухливому столі в лір, у відпальну піч. Потім ми бачили, як такий лист, уже холодний, шліфували й полірували...

— І тепер ми робимо це, — відказав Грубер.

Авто помчало їх у шліфувальне приміщення. Воно було крите, бо шліфувальні машини боялися дощу й снігу, як усякі машини, хоч їх скляні частини були міцніші за колишні металеві.

Валя й Грубер дивилися, як крутилися у безупинному русі важкі шліфувальні столи, і чавунні рейки з шліфувальними каблуками стирали піском нерівності на склі, поволі міняли пісок, сиплючи все дрібніший. Далі скло полірувалося на полірувальних столах, подібних до шліфувальних. Тільки замість чавунних рейок тут працювали полірувальні круги з повстю, і пісок заміняла мумія — червоний порошок з окису заліза.

Крім вальцьованих виробів, тут шліфували та полірували й виливані цілі частини стандартних скляних будинків. Для цього були особливі складні шліфувальні та полірувальні верстати.

За півгодини літак Валі й Грубера знову летів у синьому просторі неба. Вгорі над

ними, зовсім близько, стояли перисті хмарки. Внизу розіслалася зелена весела. країна, колишня пустеля,

— Ну що, годі вже? Летімо на Кавказ? — запитав Грубер.

— Ні, ще трохи подивимося на цей кришталевий край, — попросила Валя,

— Та хіба ж тільки цей край кришталевий? — сказав Грубер. — Скрізь тепер побудовано кришталеві міста.

— А це Кришталеве місто все ж перше з них, — боронила Валя свій улюблений, в пустелі народжений край, — дивись, яке гарне! Скеруй літак на нього.

Грубер скерував літака. До них наближалось їхнє казкове місто. В сонячному промінні горіли самоцвіти — різнобарвні будинки. Справжні самоцвіти, бо людський геній, відкривши будову й спосіб утворення коштовних через свою рідкість кристалів, тепер сам творив їх і з них будував кришталеві будинки. Сині хвилі синього Каспію, колишнього мертвого моря, плюскотіли в кришталевій гавані Кришталевого міста. Зелені сади, кришталеві оранжереї, зелені луки з джерелами води, здобутої з глибин, оксамитовим поясом оперезали Кришталеве місто з боку землі. Від міста кришталевими гадючками бігли до Кара-Бугазу, на виробництво, у скляних жолобах електро-кулькові поїзди. Далі, в колишній пустелі, а тепер у зеленому краї, тут і там розташувались кришталеві міста...

— Кришталевий край, — воркувала Валя, милуючись краєвидом, — тут зовсім немає старих кам'яних міст. Тут усе нове. Нове, кришталеве життя...

1935